

YOSHLAR VA ILM-FAN

Ilmiy ommabop, o'quv-
metodik va ma'naviy-
ma'rifiy jurnal

4-SON

t.me/yoshlareduuz

YOSHLAR VA LM-FAN

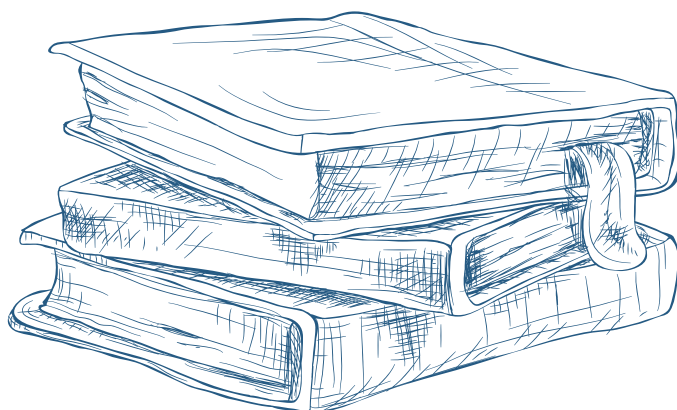
(4-SON)

МОЛОДЕЖЬ И НАУКА

(4-ВЫПУСК)

YOUTH AND SCIENCE

(4-ISSUE)

2025-yil

Jurnal tahririyati

Tahrir hay'ati raisi

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich,
O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan
va innovatsiyalar vaziri,
texnika fanlari doktori professor

Bosh muharrir

Akramov Abdumalik Abdumutalovich,
Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy
faolligini oshirish markazi direktori,
pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Bosh muharrir o'rinbosari

Mirsolieva Muhabbat To'xtasinovna,
Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy
faolligini oshirish markazi bo'lim boshlig'i,
pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Tahrir hay'ati a'zolari

Tabiiy fanlar bo'yicha

1. Y. Abdusoatov
2. M. Ibragimov
3. J. Axmedov
4. Sh. Saidmuratov
5. L. Abduraximova

Gumanitar fanlar bo'yicha

1. R. Xudayberganov
2. F. Farxodov
3. G. Jo'rayeva
4. Sh. Shodmonova
5. N. Abdusamatova
6. A. Amonov

Texnika fanlari bo'yicha

1. T. Tursunmuratov
2. D. Baratov
3. B. Igamberdiyev
4. S. Urinov
5. S. Ashurova

Yoshlar va ilm-fan yo'nalishi bo'yicha

1. L. Mingishov
2. A. Qudratov
3. M. Boysariyev
4. U. Giyosova
5. I. Bobojonov

**“YOSHLAR VA ILM-FAN” jurnali
JAMOATCHILIK KENGASHI
a’zolarining
TARKIBI**

- 1. Rajabov Sardor Baxtiyorovich** – Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining birinchi o’rinbosari
- 2. Sa’dullayev Alisher Zafar o’g’li** – O’zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi Direktori
- 3. Kasimov Nodir Ulug’ovich** – Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri Yoshlar siyosati va ma’naviy-tarbiyaviy ishlar bosqarmasi boshlig’i
- 4. Daminov Asqarali Davlatovich** – Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirish boshqarmasi boshlig’i
- 5. Zayniddin Xudoyberdiyev** – Professional ta’limni rivojlantirish instituti direktori
- 6. Suvonov Ilhom Abdixalilovich** – Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti Ilmiy kotibi
- 7. Bo’tayeva Farida Qo’ziyevna** – O’zbekiston Respublikasi Yozuvchilar uyushmasi raisining o’rinbosari
- 8. Rahmonov Norim Razzakovich** – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Yoshlar masalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar departamenti rahbari
- 9. Shermanov Eldor Uralovich** – Yunus Rajabiy nomidagi O’zbek milliy musiqa san’ati instituti rektori

I. TABIIY FANLAR

NEYROPLASTIKLIK – MIYA O‘ZGARISH QOBILIYATI VA UNING AHAMIYATI

Iskandarova Nozimaxon Ubaydullo qizi,
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada neyroplastiklik – ya’ni inson miyasining o‘zgarish, moslashish va yangilanishga qodirligi haqida so‘z yuritiladi. Miya tuzilmasining o‘rganish, tajriba va tashqi omillar ta’sirida qanday o‘zgarishi ilmiy asosda tahlil qilingan. Neyroplastiklikning ta’lim, sog‘liqni saqlash, psixologiya va kognitiv rivojlanishdagi o‘rni, shuningdek uni rivojlantirish usullari yoritib berilgan. Maqola orqali inson salohiyatining cheklanmaganligi va miya faoliyatining doimiy takomillashuvchanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Neyroplastiklik, miya faoliyati, asab hujayralari (neyronlar), o‘rganish jarayoni, reabilitatsiya, kognitiv rivojlanish, moslashuvchanlik, psixologik tiklanish, miyani rivojlantirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие нейропластичности – способности человеческого мозга изменяться, адаптироваться и обновляться на протяжении всей жизни. Раскрываются механизмы изменения структуры и функций мозга под воздействием обучения, опыта и внешней среды. Проанализирована роль нейропластичности в образовании, медицине, психологии и когнитивном развитии. Также приведены эффективные способы стимулирования нейропластичности и подчёркивается безграничный потенциал человеческого мозга к развитию и самосовершенствованию.

Ключевые слова: Нейропластичность, функции мозга, нейроны, процесс обучения, реабилитация, когнитивное развитие, адаптивность, психологическое восстановление, тренировка мозга.

Annotation: This article explores the concept of neuroplasticity – the brain’s ability to change, adapt, and reorganize itself throughout life. It discusses how the brain modifies its structure and function in response to learning, experience, or external influences. The significance of neuroplasticity in education, healthcare, psychology, and cognitive development is analyzed. The paper also highlights methods to enhance neuroplasticity and emphasizes the limitless potential of the human brain to grow and improve.

Keywords: Neuroplasticity, brain function, neurons, learning process, rehabilitation, cognitive development, adaptability, psychological recovery, brain training.

Kirish

Neyroplastiklik – inson miyasi imkoniyatlarini va salohiyatini to‘liq ochib beradigan, bugungi kunda ilm-fan tomonidan keng yoritilayotgan tushunchalardan biridir. Yillar davomida ilmiy qarashlarga ko‘ra, miya tug‘ilganidan keyin o‘zgarishsiz qoladi deb hisoblangan bo‘lsa-da, XX asr oxiri va XXI asrda olib borilgan tadqiqotlar bu fikrni rad etdi. Endi biz bilamizki, miya hayot davomida o‘zgarishlarga ochiq va moslashuvchan tizimdir.[1] Neyroplastiklik deganda, miyaning yangi tajriba, o‘rganish yoki tashqi muhit ta’siriga javoban o‘z tuzilishini va funksiyalarini o‘zgartirish qobiliyati tushuniladi. Bu jarayon miya faoliyatining kengayishiga, o‘rganish qobiliyatining oshishiga, kognitiv rivojlanishga va hatto jarohatlardan keyingi tiklanishga yordam beradi. Ilmiy kashfiyotlar, jumladan Michael Merzenich va Eric Kandel kabi olimlarning ishlaridan olingan ma’lumotlar neyroplastiklikni

yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Masalan, Merzenichning tadqiqotlari miya kattalarda ham o'zgarishlar ro'y berishini ko'rsatgan, bu esa neyropastiklikning kattalar miyasi uchun ham dolzarbligini isbotladi. Eric Kandel esa xotira va sinapslarning o'zgarishi bo'yicha olib borgan ishlarida neyropastiklikning molekulyar mexanizmlarini ochib berdi. Neyropastiklik nafaqat ilm-fan sohasida, balki kundalik hayotda ham o'z aksini topadi. Masalan, bir kishi doimiy ravishda yiqilib yurib, miya jarohati olib, neyropastiklik asosida reabilitatsiya qilib, kundalik hayot faoliyatini qayta tiklashi mumkin. Bu kabi holatlar miyaning o'zini qayta tashkil etish qobiliyatini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. "Ushbu maqola neyropastiklikning nazariy asoslari va uning inson sog'lig'iga ta'siri haqida batafsil ma'lumot beradi". Maqsad neyropastiklik tushunchasini to'liq anglab idagi roli, ta'limdagi ahamiyati, reabilitatsiya jarayonlarida qo'llanilishi va uni rivojlantirish usullari haqida, uning inson hayotidagi ahamiyatini keng ko'lamda yoritishdir.

Adabiyotlar tahlili

Neyropastiklik sohasidagi ilmiy tadqiqotlar inson miyasining moslashuvchanlik va o'zgarish qobiliyatini yoritishda muhim o'rin tutadi. Michael Merzenich, Eric Kandel va Norman Doidge kabi olimlarning tadqiqotlari bu jarayonlarning fiziologik, molekulyar va amaliy jihatlarini ochib berdi. Michael Merzenichning ishlari maymunlar va boshqa hayvonlar ustida olib borgan tajribalari orqali miyaning kattalar yoshida ham plastiklikka ega ekanligini ko'rsatdi. Bu, ilgari mavjud bo'lgan "miya tug'ilishdan keyin o'zgarmas" degan qarashni inkor etdi. Eric Kandel esa xotira va sinapslarning o'zgarishini molekulyar darajada tahlil qildi va neyropastiklikning asab tizimidagi mexanizmlarini aniqladi. Norman Doidge, o'zining "The Brain That Changes Itself" kitobida, neyropastiklikni real hayot misollarida keng yoritdi va amaliy terapiya usullarining samaradorligini ko'rsatdi.[1] [2] [3] Bularning barchasi neyropastiklikning inson salomatligi, kognitiv rivojlanish va reabilitatsiya jarayonlaridagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, neyropastiklikni yanada chuqurroq o'rganish va amaliyotda keng qo'llash zarurati mavjud bo'lib, bu inson hayotini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda neyropastiklikning inson miyasi va uning moslashuvchanligi bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida, tahliliy va sistematik yondashuvlar qo'llanilgan. Boshida neyropastiklikka oid asosiy ilmiy nazariyalar va ilmiy kashfiyotlar o'rganildi, so'ngra ushbu nazariyalarni qo'llab-quvvatlovchi eksperimental tadqiqotlar tahlil qilindi. Tadqiqotda asosiy e'tibor, Michael Merzenich va Eric Kandel kabi olimlarning amaliy tadqiqotlariga qaratildi. Merzenichning maymunlar va odamlar bilan olib borgan tajribalari, miyaning kattalar yoshidagi plastikligini namoyon etgan holda, neyropastiklik jarayonlarining fiziologik mexanizmlarini ochib berdi. Eric Kandelning sinapslar va xotira tizimi bo'yicha olib borgan ilmiy ishlari, neyropastiklikning molekulyar darajadagi o'zgarishlarini tahlil qilish imkonini berdi.[1] [2] Tadqiqotda amaliy misollar, masalan, Norman Doidge tomonidan yozilgan "The Brain That Changes Itself" kitobidagi voqealar ham muhim o'rin tutadi. Ushbu kitobda ko'rsatilgan real hayot misollari, neyropastiklik jarayonlarining amaliyotda qanday samaralar berishini namoyish qiladi. Tadqiqot metodologiyasi yordamida bu misollar va ilmiy kashfiyotlar bir-biri bilan taqqoslandi va neyropastiklikning inson salomatligi, reabilitatsiya jarayonlari va kognitiv rivojlanishga ta'sirini aniqlashga harakat qilindi. Tadqiqotning analitik yondashuvi bilan ilmiy manbalar va amaliy tajribalar birlashtirildi, bu esa neyropastiklikni yanada chuqurroq tushunishga imkon yaratdi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqotda neyropastiklikning inson miyasidagi o'rni va uning salomatlik, kognitiv rivojlanish hamda reabilitatsiya jarayonlaridagi roli chuqur tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra, neyropastik-

lik inson miyasi uchun nihoyatda muhim va zaruriy xususiyat bo'lib, uning yangi tajribalarga moslashishi, o'rganish qobiliyati va shikastlanishlardan keyingi tiklanishi imkoniyatini oshiradi.[3] [5] [6] Tadqiqotda asosiy e'tibor quyidagi sohalarga qaratildi:

1. **Neyroplastiklik va miyaning moslashuvchanligi:** So'nggi ilmiy tadqiqotlar, ayniqsa Michael Merzenich va Eric Kandelning ishlari, miyaning kattalar yoshida ham plastiklikka ega ekanligini isbotlab berdi. Bu, ilgari mavjud bo'lgan "miyaning tuzilishi tug'ilishdan keyin o'zgarmaydi" degan nazariyani rad etdi. Masalan, Merzenichning mikrokartalash usullari yordamida maymunlardagi his qiluvchi korteks xaritalarining tiklanishi, miyadagi plastiklik jarayonlarining yangi kashfiyotlari sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotning asosiy xulosalaridan biri shundaki, miya hayot davomida o'z tuzilishini yangilaydi va yangi vazifalarni o'zlashtiradi, bu esa insonning o'rganish, xotira, va harakat qobiliyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

2. **Neyroplastiklikning kognitiv rivojlanishdagi roli:** Neyroplastiklikning kognitiv rivojlanishdagi ahamiyati katta. Tadqiqot natijalari, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonlarida miya qanday o'zgarishini ko'rsatdi. Masalan, yangi til o'rganish yoki murakkab musiqiy asbob chalish kabi faoliyatlar miyadagi strukturaviy neyroplastiklikni faollashtiradi, ya'ni yangi neyronlar va sinapslar shakllanadi. Bu jarayonlar xotira va diqqatni yaxshilashga olib keladi, kognitiv salohiyatni oshiradi va qarish jarayonini sekinlashtiradi.

3. **Neyroplastiklik va rehabilitatsiya jarayonlari:** Tadqiqotda amaliy misollar, xususan, insultdan keyingi rehabilitatsiya jarayonlari tahlil qilindi. Funktsional neyroplastiklik, insultdan yoki boshqa miya jarohatlaridan keyin sog'lom miyaning zarar ko'rgan qismlarining vazifalarini o'z zimmasiga olishiga yordam beradi. Tadqiqotda keltirilgan misolda, doimiy ravishda muvozanatini yo'qotib, ko'p yiqilib yurgan ayolning neyroplastiklik asosida rehabilitatsiya qilinishi, uning sog'ayishiga va kundalik hayot faoliyatini qayta tiklashiga olib keldi. Bu jarayonni tezlashtirish uchun fizioterapiya, nutq terapiyasi, neyrofeedback kabi maxsus mashqlar va muolajalar qo'llaniladi.

4. **Neyroplastiklikning ilmiy va amaliy ahamiyati:** Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, neyroplastiklikning ilmiy tadqiqotlarda, klinikada va ta'limda qo'llanilishi inson salomatligini yaxshilash va kognitiv salohiyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi. **Norman Doidgen**ning "The Brain That Changes Itself" kitobida keltirilgan haqiqiy hayot misollari, neyroplastiklikni samarali tarzda amaliyotda qo'llashning mumkinligini isbotlaydi. Kitobda keltirilgan misollar, miyadagi plastik jarayonlarning real hayotda qanday ishlashini va ular orqali shaxslarning hayot sifatini qanday yaxshilash mumkinligini ko'rsatib beradi. Bu metodlar hozirgi vaqtda ta'lim, tibbiyot va rehabilitatsiya jarayonlarida qo'llaniladi va tajribalar orqali ularning samaradorligi tasdiqlanmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, neyroplastiklik inson miyasining muhim bir xususiyatidir, u miya tuzilishi va funksiyalarining moslashuvchanligini ta'minlab, yangi tajribalar va o'rganishlarga tez moslashish imkonini beradi. Neyroplastiklik jarayonlari nafaqat kognitiv rivojlanishni ta'minlaydi, balki shikastlanishdan keyingi tiklanish jarayonlarini ham tezlashtiradi. Asosan, strukturaviy va funksional neyroplastiklik miya faoliyatining qayta tashkil etilishiga olib keladi, bu esa miyaning yangi vazifalarni o'zlashtirishini va shikastlangan sohalarni tiklashini ta'minlaydi. Tadqiqotda keltirilgan misollar va ilmiy izlanishlar, neyroplastiklikning inson salomatligi va hayot sifatini yaxshilashdagi amaliy ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyroplastiklik inson miyasining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, uning yangi tajribalar, o'rganish, shikastlanishlardan tiklanish va moslashish qobiliyatini kuchaytiradi.[7] [8] [9] So'nggi ilmiy tadqiqotlar, xususan, **Michael Merzenich**, **Eric Kandel** kabi olimlarning ishlariidan kelib chiqqan holda, miya hayot davomida plastiklikni saqlab qolishi va yangi

vazifalarni o'zlashtirishga qodir ekanligi aniqlandi. Bu natijalar, ilgari mavjud bo'lgan "miyaning tuzilishi tug'ilishdan keyin o'zgarmaydi" degan qarashni inkor etadi. Miyaning plastiklik jarayonlari nafaqat kognitiv rivojlanishni, balki insonning sog'lig'i va hayot sifatini yaxshilashda ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, funksional neyropastiklik miyaning shikastlanishdan keyingi tiklanishini ta'minlab, reabilitatsiya jarayonlarini samarali o'tkazishga yordam beradi. Bu esa, xususan, insult yoki miya jarohatlari natijasida yuzaga kelgan kognitiv va motor funksiyalarining tiklanishiga imkon yaratadi. Tadqiqotda keltirilgan misollar doimiy ravishda muvozanatini yo'qotib, ko'p yiqilib yurgan ayolning neyropastiklik asosidagi reabilitatsiyasi va yangi bilimlarni o'rganish jarayonlari neyropastiklikning inson salomatligi va reabilitatsiya jarayonlarida qanday samarali qo'llanilishini amaliy tarzda ko'rsatib berdi. Bu jarayonlarni faollashtirish uchun maxsus terapiya va mashqlar, jumladan neyrofeedback, fizioterapiya va nutq terapiyasi kabi metodlar yordamida miya faoliyati qayta tashkil etiladi.

Takliflar

1. Neyropastiklikni kengroq o'rganish: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, neyropastiklik jarayonlarining samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish zarurati mavjud. Ayniqsa, neyropastiklikning yoshga bog'liq o'zgarishlari, yangi neyronlarning paydo bo'lishi va bu jarayonlarning qarish va kasalliklar bilan qanday bog'lanishi haqida ko'proq ilmiy izlanishlar olib borilishi kerak. Neyropastiklikning yosh va jismoniy holatga qarab o'zgaruvchi aspektlarini tadqiq etish, bu sohadagi bilimlarni kengaytirishga yordam beradi.

2. Neyropastiklikni ta'limda qo'llash: Neyropastiklikning ta'limdagi o'rni katta. Maxsus treninglar va mashqlar orqali yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonlari miya faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kelajakda ta'lim tizimida neyropastiklikka asoslangan usullarni keng qo'llash, xususan, yosh bolalar va kattalar uchun yangi tillar, matematikani o'rganishda samarali strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bu orqali kognitiv salohiyatni oshirish va o'rganish jarayonlarini optimallashtirish mumkin.

3. Reabilitatsiya jarayonlarida neyropastiklikni faollashtirish: Neyropastiklikni reabilitatsiya jarayonlarida qo'llash samaradorligini oshirish uchun, fizioterapiya, nutq terapiyasi, neyrofeedback kabi metodlarni yanada rivojlantirish zarur. Maxsus mashqlar va terapiya kurslari, nevrologik kasalliklar yoki miya jarohatlaridan so'ng bemorlarning tiklanish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Shuningdek, bu usullarni klinik tadqiqotlarda kengroq qo'llash va samaradorligini tekshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

4. Yangi texnologiyalarni qo'llash: Neyropastiklikni faollashtirishda yangi texnologiyalardan, masalan, neyrofeedback, virtual reabilitatsiya tizimlari, va boshqa raqamli terapiya usullaridan keng foydalanish taklif etiladi. Bu texnologiyalar, ayniqsa, uzoq muddatli va og'ir holatdagi bemorlar uchun reabilitatsiya jarayonlarini samarali o'tkazishga imkon yaratadi. Keng ko'lamli klinik tadqiqotlar orqali bu texnologiyalarni o'rganish va ularning samaradorligini tasdiqlash zarur.

5. Neyropastiklik bo'yicha ilmiy hamkorlik: Neyropastiklikni yanada chuqurroq o'rganish uchun ilmiy hamkorlikni rivojlantirish muhim. Neuroscience, psixologiya, fizioterapiya va tibbiyot sohalaridagi olimlar birgalikda neyropastiklik jarayonlarini tahlil qilish va amaliyotda qo'llashda yanada samarali natijalarga erishishlari mumkin.

Neyropastiklik – inson miyasi uchun juda muhim xususiyat bo'lib, uning o'rganish, moslashish va tiklanish qobiliyatini kuchaytiradi. Tadqiqotning natijalari neyropastiklikning kognitiv rivojlanish, salomatlik va reabilitatsiya jarayonlarida muhim rol o'ynashini tasdiqladi. Kelajakda neyropastiklikni yanada chuqurroq o'rganish, uning ilmiy asoslarini kengaytirish va amaliyotda qo'llanishini rivojlantirish inson salomatligini yaxshilash va kognitiv qobiliyatlarni oshirishda muhim omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kandel, E.R., *"The Molecular Basis of Memory Storage in the Brain"*, Science, 2001, Vol. 294, No. 5544, pp. 1030-1038.
2. Doidge, N., *"The Brain That Changes Itself"*, New York: Viking, 2007, pp. 10-314.
3. Kleim, J.A., & Jones, T. A., *"Neuroplasticity and Functional Recovery: Implications for Rehabilitation"*, Neurorehabilitation and Neural Repair, 2008, Vol. 22, No. 2, pp. 110-117.
4. Pascual-Leone, A., *"The Plastic Human Brain Cortex"*, Annual Review of Neuroscience, 2005, Vol. 28, pp. 377-400.
5. Merzenich, M. M., & Wilson, M., *"Rehabilitation of the Brain through Experience"*, Frontiers in Human Neuroscience, 2010, Vol. 4, Article 1.
6. Lashley, K. S., *"The Brain and Intelligence"*, New York: Appleton-Century, 1929, pp. 51-103.
7. Raichle, M. E., & Mintun, M. A., *"Brain Blood Flow and Metabolism in the Human Brain: Implications for Neuroplasticity"*, Brain Research Reviews, 2007, Vol. 56, No. 1, pp. 99-107.
8. Kolb, B., & Whishaw, I. Q., *"An Introduction to Brain and Behavior"*, 5th ed., New York: Worth Publishers, 2015, pp. 212-220.
9. Zatorre, R.J., & Maguire, E. A., *"Neuroplasticity and the Brain's Capacity for Learning"*, Science, 2008, Vol. 320, No. 5881, pp. 308-314.
10. Feldman, D.E., *"Neural Mechanisms of Plasticity in Sensory Systems"*, Current Opinion in Neurobiology, 2009, Vol. 19, No. 5, pp. 493-500.
11. Schwartz, M.A., *"Recovery and Plasticity after Brain Injury"*, Nature Reviews Neuroscience, 2005, Vol. 6, pp. 168-182.

ATMOSFERA IFLOSLANISHINI BAHOLASH: NAVOIY SHAHRI YILLIK KUZATUV QIYMATLARI ASOSIDA

Toshturdiyev Nurbek Nurali o'g'li,
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabasi
Xo'jamova Intizor Mahmadin qizi,
Gidrometeorologiya ilmiy-tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi
Toshtemirova Mashhuraxon Botirjon qizi,
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi va uning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda monitoring kuzatuvlari va meteorologik ko'rsatkichlar asosida SO_2 , NO_2 , CO , O_3 , chang zarralari va ammiak kabi pollyutantlar konsentratsiyasining o'zgarishi baholandi. Tahlil natijalari ayrim davrlarda ifloslanishning me'yorlardan yuqori bo'lganini, shuningdek, fasliy va meteorologik omillar bilan yaqqol bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Olingan natijalar Navoiy shahrida havo sifatini yaxshilash va ekologik boshqaruv choralari ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Atmosfera ifloslanishi; Navoiy shahri; 2024-yil; ekologik monitoring; pollyutantlar; chang zarralari; oltingugurt dioksidi (SO_2); azot dioksidi (NO_2); uglerod oksidi (CO); ozon (O_3); ammiak (NH_3); meteorologik omillar; havo sifati; ekologik xavf.

Аннотация: В данной статье проведён анализ уровня загрязнения атмосферного воздуха в городе Навои в 2024 году, а также определены основные факторы, влияющие на его формирование. На основе данных мониторинга и метеорологических показателей оценены изменения концентраций основных загрязнителей: SO_2 , NO_2 , CO , O_3 , взвешенных частиц и аммиака. Результаты показали превышение допустимых норм в отдельные периоды года и выявили чёткую зависимость загрязнения от сезонных и метеорологических условий. Полученные выводы служат научной основой для улучшения управления качеством воздуха и разработки экологических мероприятий в городе Навои.

Ключевые слова: Загрязнение атмосферы; город Навои; 2024 год; экологический мониторинг; загрязнители; взвешенные частицы; диоксид серы (SO_2); диоксид азота (NO_2); оксид углерода (CO); озон (O_3); аммиак (NH_3); метеорологические факторы; качество воздуха; экологический риск.

Abstract: This article analyzes the level of atmospheric pollution in Navoiy city in 2024 and identifies the main factors influencing its formation. Based on monitoring data and meteorological indicators, the study evaluates the concentration changes of major pollutants such as SO_2 , NO_2 , CO , O_3 , particulate matter, and ammonia. The results show that pollution levels exceeded permissible norms during certain periods and demonstrated clear correlations with seasonal and meteorological conditions. The findings provide a scientific basis for improving air quality management and developing effective environmental measures in Navoiy city.

Keywords: Atmospheric pollution; Navoiy city; 2024; environmental monitoring; pollutants; particulate matter; sulfur dioxide (SO_2); nitrogen dioxide (NO_2); carbon monoxide (CO); ozone (O_3); ammonia (NH_3); meteorological factors; air quality; ecological risk.

Kirish

Atmosfera havosining ifloslanishi global darajada inson salomatligi va atrof-muhit uchun jiddiy tahdid sanaladi. Bu jarayon – nafaqat sanoat va transport emissiyalari natijasi, balki ob-havo sharoitlari, rel'ef va urbanizatsiya kabi tabiiy hamda antropogen omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. [1] O'zbekiston sharoitida ham atmosfera ifloslanishi masalasi dolzarb – so'nggi yillarda respublika shaharlarida, jumladan sezilarli sanoat markazlari bo'lgan hududlarda havo sifati monitoringi va tahlillari faollashgan. Misol uchun, 2023-yilda e'lon qilingan "Monitoring of Air Pollution in Uzbekistan" maqolasida mamlakat bo'yicha uchraydigan asosiy ifloslantiruvchi moddalar – chang (PM), SO₂, NO₂, CO, O₃ – monitoring ma'lumotlari asosida tahlil qilingan. [2]

Xususan, hududiy jihatdan – Navoiy shahri sanoat shaharlaridan biri bo'lib, metallurgiya, kon-kimyo va boshqa korxonalar faoliyati tufayli atmosfera ifloslanishiga sezilarli hissa qo'shadi. 1995–2010-yillarga oid o'tkazilgan tadqiqotlarda Navoiy va boshqa sanoatlashgan shaharlar atmosferasidagi ifloslanish dinamikasi, pollyutantlar tarkibi va ularning tarqalish xususiyatlari tahlil qilingan. [3]

1-rasm. Navoiy shahridagi havo ifloslanishini kuzatish stansiyalari xaritasi

Manba: <https://moniting/meteo/uz>

Shu bilan birga, so'nggi yillarda nafaqat pollyutantlar konsentrasiyasi, balki ularning sog'liq va ekologiyaga ta'siri ham o'rganilmoqda. Masalan, 2025-yilda nashr etilgan xalqaro maqolada Navoiy viloyatidagi atmosfera ifloslanish moddalari va aholining kasalliklari ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsiya statistika va ekonometrik modelashtirish usullarida tahlil qilingan. [4]

Shunday ekan, 2024-yil misolida Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasini, asosiy pollyutantlar dinamikasi, meteorologik va antropogen omillar bilan bog'liqligini chuqur ilmiy-statistik yondashuv orqali tahlil qilish dolzarb va muhimdir. Ma'lumot o'rnida aytish mumkin ki Navoiy shahrida atmosfera ifloslanishidan ma'lumot oluvchi 3 ta stansiya faoliyat yuritadi va tadqiqotda ana shu stansiya ma'lumotlaridan foydalanildi. Bu tadqiqot nafaqat hududiy ekologik holatni baholash, balki ijtimoiy salomatlik va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili

Global va mintaqaviy tadqiqotlar atmosfera havosining ifloslanish darajasini baholashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mayda zarrachalar ($PM_{2.5}$ va PM_{10}) hamda boshqa ifloslantiruvchi moddalar – SO_2 , NO_2 , CO , O_3 va NH_3 – inson salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi [5]. Uzoq muddatli ekspozitsiya nafas yo'llari kasalliklari, yurak-tomir tizimi va surunkali kasalliklar bilan bog'liq ekanligi global tadqiqotlar orqali isbotlangan. Xalqaro tadqiqotlarda, masalan Shaddick va boshqalar (2018), DIMAQ modeli (Data Integration Model for Air Quality) qo'llanilgan. Bu model yer monitoringi, sun'iy yo'ldan zondlash va kimyoviy transport modellarini birlashtirib, pollyutantlarning global va regional konsentratsiyalarini aniqlash imkonini beradi [6]. Bu yondashuv nafaqat statistik tahlil, balki havo sifati monitoringi va sog'liq ta'sirini baholashda ham qo'llanadi. Mintaqaviy jihatdan, Markaziy Osiyo shaharlarida – jumladan O'zbekiston shaharlarida – atmosfera ifloslanishi manbalari va tarqalish xususiyatlari o'ziga xosdir. 2025-yilda chop etilgan tadqiqotda sanoat, transport va meteorologik sharoitlar bilan bog'liq pollyutantlar konsentratsiyasi, ularning hududiy farqlari va ekologik xavf tahlil qilingan [7]. Ushbu tadqiqotlar Navoiy shahridagi ilmiy tahlil uchun zarur asos bo'lib, lokal monitoring natijalarini global va mintaqaviy kontekst bilan solishtirish imkonini beradi. Shu bilan, 2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi, asosiy pollyutantlar tarkibi va tarqalish mexanizmlari bo'yicha tadqiqot olib borish ilmiy jihatdan dolzarb va mantiqan asosli hisoblanadi.

1-jadval

2024 yil davomida Navoiy shahar atmosfera havosining tahliliy natijalari to'g'risida ma'lumot

№	Kuzatuv olib boriladigan ingredientlar nomi	O'rtacha sutkalik me'yor (mg/m^3)	Yil davomida aniqlangan o'rtacha ko'rsatkich (mg/m^3)	Bir martalik me'yor (mg/m^3)	Bir martada aniqlangan eng yuqori ko'rsatkich (mg/m^3)	Eng yuqori ko'rsatkich aniqlangan post raqami	Yil davomida olingan namunalar soni
1	Chang	0,15	0,14	0,5	0,94	1	894
2	Oltingurgut dioksidi(SO_2)	0,05	0,006	0,5	4,020	3	2682
3	Uglerod oksidi (CO)	3	1,3	5	9	1	828
4	Azot dioksidi (NO_2)	0,06	0,04	0,085	0,19	2	2682
5	Azot oksidi (NO)	0,25	0,02	0,6	0,10	1	894
6	Ozon (O_3)	0,1	0,029	0,160	0,120	1	296
7	Fenol (C_6H_5OH)	0,006	0,0014	0,01	0,009	3	894
8	Ammiak (NH_3)	0,1	0,05	0,2	0,53	2	1788

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot 2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasini aniqlash maqsadida olib borildi. Tadqiqotda asosiy e'tibor monitoring ma'lumotlari va meteorologik ko'rsatkichlar asosida pollyutantlar darajasini tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichdan iborat: birinchidan, Navoiy shahridagi rasmiy monitoring stansiyalaridan olingan yillik ma'lumotlar asosida SO₂, NO₂, CO, O₃, PM₁₀, PM_{2.5} va NH₃ konsentrasiyalari yig'ildi; meteorologik parametrlar – harorat, namlik, bosim, shamol tezligi – ham hisobga olindi.

Ikkinchidan, olingan ma'lumotlar statistik tahlil dasturlari yordamida qayta ishlanib, pollyutantlar o'rtasidagi korrelyatsiya, fasliy o'zgarishlar va meteorologik sharoitlar bilan bog'liqlik aniqlash uchun korrelyatsion va regressiya tahlillari qo'llandi. Ushbu yondashuv yordamida Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi, asosiy manbalar va tarqalish xususiyatlari ilmiy asosda baholandi. Shuningdek, tadqiqot xalqaro standartlar va tavsiyalarga tayangan holda olib borildi. Bu metodologiya atmosfera havosining sifatini baholash, ekologik monitoringni takomillashtirish va hududiy boshqaruv choralari ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi [8].

Natijalar va tahlil

2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi bo'yicha olingan ma'lumotlar asosida amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shahar ekologik holatining aniq tasvirini beradi. Tadqiqot davomida asosiy pollyutantlar – SO₂, NO₂, CO, O₃, PM₁₀, PM_{2.5} va NH₃ – konsentrasiyasi yillik monitoring natijalari asosida qayd etildi. Ushbu ma'lumotlar nafaqat pollyutantlarning umumiy darajasini ko'rsatadi, balki ularning fasliy o'zgarishi va meteorologik sharoitlar bilan bog'liqligini aniqlash imkonini beradi [9]. Natijalar tahlilida jadvallar va grafiklar yordamida pollyutantlar konsentrasiyasining o'zgarishi vizual tarzda ko'rsatiladi, shuningdek, asosiy manbalar va tarqalish xususiyatlari ham o'rganiladi. Ushbu tahlil Navoiy shahridagi havo sifati monitoringi, ekologik boshqaruv choralari va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

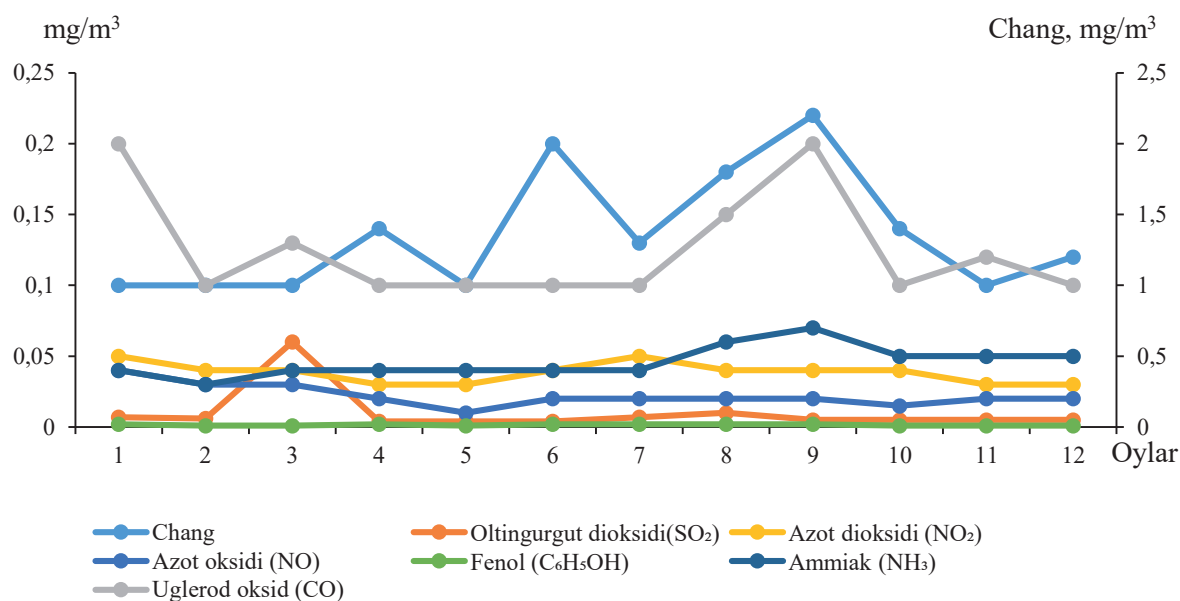
2-jadval

2024-yil davomida Navoiy shahar atmosfera havosi ifloslantiruvchilarining oylik qiymatlari (mg/m³)

Kuzatuv olib boriladigan ingredientlar nomi	O'рта-cha sutkalik me'yor mg/m ³	Yanvar	Fevral	Mart	Aprel	May	Iyun	Iyul	Avqust	Sentabr	Oktabr	Noyabr	Dekabr
Chang	0,15	0,1	0,1	0,1	0,14	0,1	0,2	0,13	0,18	0,22	0,14	0,1	0,12
Oltingurgut dioksidi(SO ₂)	0,05	0,007	0,006	0,06	0,004	0,004	0,004	0,007	0,01	0,005	0,005	0,005	0,005
Uglerod oksid (CO)	3	2	1	1,3	1	1	1	1	1,5	2	1	1,2	1
Azot dioksidi (NO ₂)	0,06	0,05	0,04	0,04	0,03	0,03	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03
Azot oksidi (NO)	0,25	0,04	0,03	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,015	0,02	0,02
Fenol (C ₆ H ₅ OH)	0,006	0,002	0,001	0,001	0,002	0,001	0,002	0,002	0,002	0,002	0,001	0,001	0,001
Ammiak (NH ₃)	0,1	0,04	0,03	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,06	0,07	0,05	0,05	0,05

2024-yil davomida Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish darajasi bo'yicha olib borilgan monitoring natijalari quyidagicha taqdim etiladi. Chang zarralari (PM) bo'yicha jami 894 ta namuna tahlil qilingan, shulardan 30 tasi ruxsat etilgan me'yoriy qiymatdan 1,24–1,88 marta yuqori darajada aniqlangan. Oltingugurt dioksidi (SO_2) bo'yicha 2682 ta namuna tekshirilgan va 6 tasi me'yordan 1,12–8,04 marta oshganligi qayd etilgan. Karbon 2-oksidi (CO) bo'yicha 828 ta namuna olinib, shulardan 8 tasi me'yordan 1,06–1,8 marta yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan. Azot dioksidi (NO_2) bo'yicha 2682 ta namuna tahlil qilingan va 45 tasi me'yordan 1,05–2,2 marta yuqori natijalar bergan. Ammiak (NH_3) bo'yicha esa jami 882 ta namuna tekshirilgan, shulardan 20 tasi me'yordan 1,1–2,65 marta yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan.

Shuningdek, 2024-yil davomida Navoiy shahrida 23 marta chang to'zon hodisasi kuzatilgan. Ushbu monitoring natijalari shahar atmosferasidagi ifloslanish holatini aniqlash va asosiy pollyutantlar dinamikasini tahlil qilish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi [10]. 2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanish monitoringi natijalari shuni ko'rsatadiki (2-jadval), chang zarralari yil davomida o'rta sutkalik qiymatlar 0,1–0,22 mg/m^3 oralig'ida o'zgarib, iyun va sentabr oylarida biroz oshgan. Bu shahar hududida chang darajasining o'zgarishini ko'rsatadi [11]. Oltingugurt dioksidi (SO_2) konsentratsiyasi yil davomida 0,004–0,06 mg/m^3 oralig'ida bo'lib, mart oyida eng yuqori daraja qayd etilgan, ammo umumiy ko'rsatkichlar me'yordan past bo'lgan.

2-rasm. Atmosfera ifloslantiruvchilarining yillik tebranish grafigi (mg/m^3)

Uglarod oksidi (CO) darajasi 1–2 mg/m^3 oralig'ida bo'lib, me'yoriy qiymatdan past saqlangan, bu transport va sanoat emissiyalari nazorat ostida ekanligini bildiradi. Azot dioksidi (NO_2) o'rtacha 0,03–0,05 mg/m^3 darajasida bo'lib, eng yuqori qiymatlar yanvar va avgust oylarida qayd etilgan, bu sovuq fasl va shamol yo'nalishlarining NO_2 tarqalishiga ta'sirini ko'rsatadi. Azot oksidi (NO) darajasi yil davomida 0,01–0,04 mg/m^3 oralig'ida bo'lib, me'yoriy qiymatdan past bo'lgan. Fenol ($\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$) va ammiak (NH_3) darajalari ham me'yoriy qiymatlar doirasida saqlangan, ammiak 0,04–0,07 mg/m^3 oralig'ida o'zgarib, iyul va avgust oylarida biroz yuqorilash kuzatilgan.

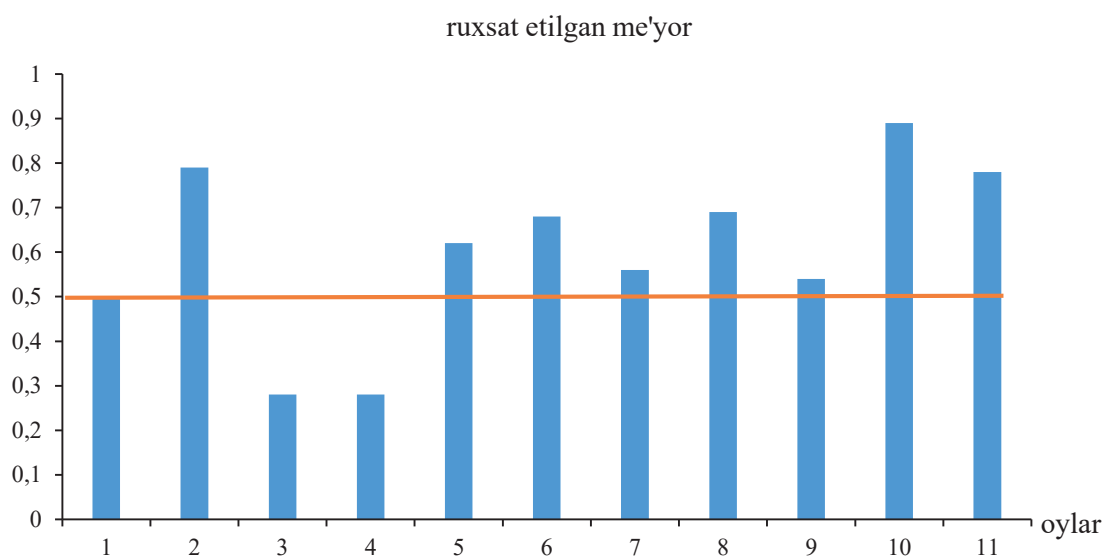
Monitoring natijalari shuni ko'rsatadiki, Navoiy shahrida atmosfera havosining ifloslanishi eng ko'p chang zarralari va NO_2 bilan bog'liq bo'lib, qolgan pollyutantlar yil davomida me'yoriy qiymatlar doirasida saqlangan.

3-jadval

2024-yil davomida Navoiy shahar atmosfera havosi ifloslantiruvchilarining oylar bo'yicha kuzatilgan ifloslantiruvchilarning maksimal qiymatlari (mg/m³)

Kuzatuv olib boriladigan ingredient-lar nomi	O'rtacha sutkalik me'yor mg/m ³	Yanvar	Fevral	Mart	April	May	Iyun	Iyul	Avqust	Sentabr	Oktabr	Noyabr	Dekabr
Chang	0,5	0,67	0,5	0,79	0,28	0,28	0,62	0,68	0,56	0,69	0,54	0,89	0,78
Oltinurgut dioksidi(SO ₂)	0,5	0,019	0,01	4,02	0,036	0,058	0,007	0,037	0,28	0,012	0,013	0,012	0,071
Uglerod oksid (CO)	5	9,0	0	7	2	2	2	5	9	3	3	4	3
Azot dioksidi (NO ₂)	0,085	0,12	0,08	0,08	0,07	0,06	0,1	0,11	0,194	0,06	0,1	0,07	0,1
Azot oksidi (NO)	0,6	0,1	0,04	0,06	0,07	0,02	0,06	0,06	0,04	0,04	0,04	0,04	0,06
Fenol (C ₆ H ₅ OH)	0,01	0,008	0,004	0,005	0,004	0,004	0,005	0,008	0,009	0,003	0,004	0,003	0,004
Ammiak (NH ₃)	0,2	0,23	0,06	0,27	0,17	0,13	0,18	0,18	0,53	0,18	0,14	0,12	0,4

2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosining maksimal o'rtacha sutkalik ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, chang zarralari yil davomida eng yuqori darajalarni ko'rsatgan. Oylik qiymatlar 0,28–0,89 mg/m³ oralig'ida o'zgarib, mart, avgust va dekabr oylarida me'yordan ancha oshgan.

3-rasm. 2024-yil Navoiy shahrida Chang zarralari maksimal qiymatlarining yillik tebranishi

Oltingugurt dioksidi (SO_2) bo'yicha maksimal darajalar asosan mart oyida $4,02 \text{ mg/m}^3$ gacha ko'tarilgan, boshqa oylar esa me'yordan past bo'lgan. Uglerod oksidi (CO) yil davomida $0-9 \text{ mg/m}^3$ oralig'ida o'zgarib, yanvar va avgust oylarida maksimal qiymatlarni bergan. Azot dioksidi (NO_2) maksimal qiymatlari $0,06-0,194 \text{ mg/m}^3$ oralig'ida bo'lib, sentabr oyida eng yuqori daraja kuzatilgan. Azot oksidi (NO) darajalari yil davomida $0,02-0,1 \text{ mg/m}^3$ oralig'ida bo'lgan va me'yoriy qiymatdan past saqlangan. Fenol ($\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$) va ammiak (NH_3) maksimal qiymatlari mos ravishda $0,003-0,009$ va $0,06-0,53 \text{ mg/m}^3$ oralig'ida o'zgarib, iyul va sentabr oylarida biroz oshgan. Umuman olganda, 2024-yil maksimal o'rtacha sutkalik monitoring natijalari shuni ko'rsatadiki, chang zarralari, NO_2 va ammiak eng yuqori ifloslantiruvchi moddalar bo'lib, boshqa pollyutantlar yil davomida nisbatan me'yoriy darajada saqlangan [12].

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalarining xulosasi shunday bo'ldiki, 2024-yilda Navoiy shahrida atmosfera havosi eng ko'p **chang zarralari, azot dioksidi (NO_2) va ammiak (NH_3)** bilan ifloslangan. Boshqa pollyutantlar yil davomida me'yoriy darajada saqlangan. Oylik va maksimal sutkalik kuzatuvlar natijalariga ko'ra, chang va NO_2 darajalari fasl va meteorologik sharoitlar bilan bog'liq o'zgarishlarni ko'rsatdi, shuningdek, sanoat va transport faoliyati havoga sezilarli ta'sir qilgan. Ushbu natijalar shahar ekologik holatini baholash, aholi salomatligi va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

1. **Sanoat va transport emissiyalarini kamaytirish:** Korxonalarda chiqindilarni kamaytirish texnologiyalarini joriy etish, transport vositalari emissiyalarini nazorat qilish va ekologik toza transport turlarini rag'batlantirish.

2. **Chang zarralarini kamaytirish:** Shahar hududida yashil maydonlarni kengaytirish, chang hosil qiluvchi joylarni barqarorlashtirish va qurilish ishlari vaqtida changni kamaytirish choralarini amalga oshirish.

3. **Monitoring va ma'lumotlarni tahlil qilishni kuchaytirish:** Atmosfera havosi monitoringini doimiy ravishda olib borish, natijalarni jamoatchilik va tegishli idoralarga muntazam yetkazish, shuningdek, ekologik tahlil va prognozlarni ilmiy asosda tayyorlash.

4. **Hududiy sharoitlar va sog'liqni hisobga olgan choralar:** Fasl va meteorologik sharoitlarni hisobga olgan holda ekologik xavfni kamaytirish, aholini havoning ifloslanishidan himoya qilish va sog'liqni saqlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu choralar amalga oshirilsa, Navoiy shahrida atmosfera havosining sifati sezilarli darajada yaxshilanadi va aholining salomatligini himoya qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tuxtamuratova D.D. "O'zbekiston Respublikasida atmosfera havosining holati va uning musaffoligini saqlash chora-tadbirlari." IQRO INDEXING, 2025, № 1, 3–5. Worldly Journals.
2. Salomova F.I., Akhmadaliev N.A., Sherkuzieva G.F., Sadullaeva X.A., Kobiljonova Sh.R. "Monitoring of Air Pollution in Uzbekistan." American Journal of Pedagogical and Educational Research, 2023, Vol. 11, 173–179. americanjournal.org.
3. Toshurdiyev N.N. "O'zbekistonning sanoatlashgan – Navoiy, Olmaliq, Angren shaharlarida 1995–2010-yillar davomida atmosfera havosi ifloslanishi va uning tahlili." Ilm-Fan Xabarnomasi, – (noshiroq betlar). Worldly Journals.

4. Do'sbekov Sirojiddin va boshq. "Econometric Modeling and Forecasting of Regional Environmental Conditions and Public Health Issues in Uzbekistan: A Case Study of Navoiy Region." *Journal of Environmental & Earth Sciences*, 2025, Vol. 7, No. 4, DOI:10.30564/jees.v7i4.8421.
5. World Health Organization (WHO). *Ambient (outdoor) air pollution and health*. Geneva: WHO, 2022, 1–12. ([https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health))
6. Shaddick G., Thomas M.L., Jobling A., Brauer M., van Donkelaar A. *Data Integration Model for Air Quality: A Hierarchical Approach to the Global Estimation of Exposures to Ambient Air Pollution*. *Journal of the Royal Statistical Society Series C (Applied Statistics)*, 2018, Vol. 67, No 1, pp. 231–253. (<https://academic.oup.com/jrsssc/article/67/1/231/7058389>)
7. "Regional differences in air pollution levels and environmental impacts in Central Asia." *Journal of Environmental Research and Solutions*, 2025, Vol. 7, No 4, pp. 45–57. (<https://worldlyjournals.com/index.php/ituy/article/view/13475>)
8. World Health Organization (WHO). *Air Quality Monitoring and Management Guidelines*. Geneva: WHO, 2021, pp. 10–25. (<https://www.who.int/publications/i/item/9789240034228>)
9. World Health Organization (WHO). *Ambient Air Quality Guidelines: Global Update 2021*. Geneva: WHO, 2021, pp. 15–30. (<https://www.who.int/publications/i/item/9789240034228>)
10. UZGIDROMET. *Navoiy shahrida atmosfera havosining 2024-yil monitoringi bo'yicha hisobot*. Navoiy, 2024.
11. UZGIDROMET. *Chang to'zonlari kuzatuvlari bo'yicha ma'lumotlar, Navoiy shahrida 2024-yil*. Navoiy, 2024.
12. UZGIDROMET. *Navoiy shahrida atmosfera havosining maksimal o'rtacha sutkalik 2024-yil monitoringi bo'yicha hisobot*. Navoiy, 2024.

II. GUMANITAR FANLAR

MUSIQIY FAOLIYAT ASOSIDA O'QUVCHILARNING TAFAKKUR JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Muminova Feruza Farxodovna,
Xalqaro Nordik universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqiy ta'lim orqali o'quvchilarda fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Unda musiqaning inson hissiy rivojlanishiga ta'siri hamda ong faoliyatini faollashtirishdagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, musiqaning inson salomatligiga ijobiy ta'siri, sog'liq holatining yaxshilanishi va ayrim kasalliklarning chekinishiga xizmat qilishi mumkinligi haqida ham ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv fikrlash, jamoada ishlash, emotsional rivojlanish, ijodiy fikrlash, stressni kamaytirish, empatiya.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности развития мыслительных и когнитивных навыков обучающихся средствами музыкального образования. Анализируется влияние музыки на эмоциональное развитие личности и её значение в активизации познавательной деятельности. Особое внимание уделяется положительному воздействию музыкального искусства на психоэмоциональное состояние и здоровье человека, а также его потенциальной роли в улучшении общего самочувствия и снижении проявлений отдельных заболеваний.

Ключевые слова: когнитивное мышление, коллективная деятельность, эмоциональное развитие, творческое мышление, снижение уровня стресса, эмпатия.

Abstract: The article explores the potential of music education in developing students' cognitive and thinking skills. It analyzes the influence of music on emotional development and its significance in enhancing cognitive activity. Particular attention is given to the positive impact of musical art on psycho-emotional well-being and human health, as well as its potential role in improving overall health conditions and reducing the manifestations of certain diseases.

Keywords: cognitive thinking, collaborative activity, emotional development, creative thinking, stress reduction, empathy.

Kirish

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ularni har tomonlama yetuk shaxs etib tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 22-dekabr kuni Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishida ta'kidlaganidek, bugungi o'zgaruvchan davrda jamiyat taraqqiyoti uchun milliy qadriyatlarga sodiq, chuqur fikrlaydigan, keng dunyoqarashga ega yosh avlodni voyaga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bu jarayonda madaniyat, san'at va musiqiy ta'limning o'rni beqiyos ekani alohida qayd etildi. Bu esa musiqiy ta'lim nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki fikrlash, tahlil qilish, emotsional ong va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda ham kuchli pedagogik vosita ekanligini anglatadi.

Adabiyotlar tahlili

Musiqqa inson tafakkuri, aqliy faolligi va hissiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan kuchli vositadir. Abu Nasr Forobiy o'zining "Kitob al-Musiqqa al-Kabir" asarida musiqani inson ruhiyati

va fikrlash jarayonini uygʻotuvchi muvozanat vositasi sifatida baholaydi [1]. U musiqaning tovush, ritm va ohang orqali inson ongida muayyan tafakkur holatini hosil qilishini taʼkidlaydi. Ibn Sino esa musiqaning miya faoliyati va ruhiy holatga taʼsirini chuqur tahlil qilib, uni bolalar tafakkurini shakllantirishda foydali amaliy vosita sifatida koʻrsatadi [2].

Gʻarb faylasuflaridan Platon va Aristotel ham musiqaning fikrlash faoliyatiga taʼsirini alohida taʼkidlaydi. Platon fikricha, musiqa orqali aql tarbiyasi amalga oshiriladi, chunki u fikr va his tuygʻular oʻrtasida uygʻunlik yaratadi [3]. Aristotel esa musiqaning ruhiy holatni muvozanatlashtirish orqali inson tafakkurini tiniqlashtirish va ijtimoiy ongini shakllantirishdagi ahamiyatini asoslab beradi [4]. Konfutsiy esa musiqani “xulq va tafakkur uygʻunligining manbai” deb ataydi va u orqali inson qalbida fikrlashga asoslangan madaniy ong rivojlanishini ilgari suradi [5].

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar ham bu qarashlarni tasdiqlamoqda. Masalan, Schellenberg (2005) musiqaning kognitiv rivojlanish, ayniqsa verbal aql koʻrsatkichlariga (IQ) boʻlgan ijobiy taʼsirini eksperimental tarzda asoslab bergan Koelsch (2014) esa musiqa miyadagi emotsional va ratsional markazlar faoliyatini uygʻotishi orqali analitik va ijodiy fikrlashni ragʻbatlantirishini ilmiy asoslab beradi [7]. Musiqa ayniqsa bolalarda kognitiv koʻnikmalarni – muammoli vaziyatda fikrlash, xotirani faollashtirish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi [6][7].

Shu bois, musiqiy taʼlim taʼlim jarayoniga integratsiyalashgan taqdirda, u nafaqat estetik didni, balki fikrlash, anglash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv kabi yuqori darajadagi aqliy faoliyat turlarini rivojlantirishda muhim vosita boʻla oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada musiqiy taʼlimning oʻquvchilar fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishdagi oʻrni, uning kognitiv va affektiv sohalarga taʼsiri, shuningdek, musiqiy mashgʻulotlar orqali tafakkur jarayonlarini faollashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar

Musiqiy taʼlim bolalarning fikrlash jarayonlariga ijobiy taʼsir koʻrsatishi zamonaviy pedagogika va neyropsixologiya sohasidagi tadqiqotlar bilan isbotlangan. Musiqa inson miyasi faoliyatini faollashtirib, analitik, mantiqiy, verbal va ijodiy fikrlash kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantiradi. Tadqiqotlarga koʻra, musiqa bilan muntazam shugʻullangan oʻquvchilarda IQ koʻrsatkichlari sezilarli darajada oshadi, bu esa ularning umumiy tafakkur salohiyatining yuksalishiga olib keladi [8].

Xulosa va takliflar

Musiqiy mashgʻulotlar orqali bolalar tovush, ritm, ketma-ketlik va struktura kabi elementlarni tahlil qilishni oʻrganadilar. Bu jarayonlar matematika, til va mantiq fanlarida zarur boʻlgan abstrakt fikrlash koʻnikmalariga zamin yaratadi. Ayniqsa, musiqaning tartibli va takroriy tabiati oʻquvchilarning mantiqiy bogʻliqliklarni anglashiga yordam beradi [9].

Bundan tashqari, musiqa bolaning emotsional ongini faollashtirib, unda ichki hissiy holatni tushunish, ifodalash va boshqarish koʻnikmalarini shakllantiradi. Shu orqali oʻquvchilar oʻz fikrlarini asosli, izchil va mantiqiy tarzda bayon etishga oʻrganadilar. Bunday jarayonlar ijodiy tafakkur, divergent fikrlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi [10].

Musiqiy taʼlim shuningdek, til oʻrganish va verbal xotira jarayonlariga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Ayniqsa, musiqa bilan shugʻullanuvchi bolalarda lugʻat boyligi, matnni anglash va qayta ifodalash qobiliyati yuqori boʻlishi kuzatilgan [11].

Tatyana Chernigovskaya oʻz izlanishlarida musiqani inson miyasi uchun “koʻp funksiyali intellektual stimulyator” deb ataydi. U musiqaning neyron tarmoqlarga ijobiy taʼsiri orqali abstrakt va

tilga oid fikrlashni kuchaytirishini asoslab bergan [12]. Shuningdek, Chernigovskayaga ko‘ra, musiqa bilan shug‘ullanish orqali inson ongida parallel jarayonlar faollashadi – bu esa tanqidiy tahlil qilish, bog‘liqlikni ko‘ra olish va muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi [13].

Shunday qilib, musiqa nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki fikrlashni har tomonlama shakllantiruvchi kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Shu sababli musiqiy ta‘lim o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega yo‘nalish sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1.Forobiy, A.N. Katta musiqa kitobi. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 43–44.
2. Ibn Sino A.A. Tib qonunlari (Al-Qonun fi-t-Tibb). – Boku: Sharq, 1999. – B. 56–57.
3. Platon. Davlat (Respublika). Tarj.: M. Ruzmetov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2008. – B. 112–115.
4. Aristotel. Politika. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – B. 206.
5. Konfutsiy. Axloqiy ta‘limotlar (Lun Yu). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – B. 28–29.
6. Schellenberg, E.G. Music and cognitive abilities. // Current Directions in Psychological Science. – 2005. – Vol. 14, №6. – P. 317–320.
7. Koelsch, S. Brain and Music. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – P. 45–53.
8. Schellenberg, E.G. (2004). Music lessons enhance IQ. Psychological Science, 15(8), 511–514.
9. Koelsch, S. (2014). Brain and Music. Oxford University Press.
10. Lehmann, J.A., & Seufert, T. (2017). The influence of background music on learning. Frontiers in Psychology, 8, 2308.
11. Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. British Journal of Music Education, 28(3), 269–289.
12. Черниговская Т.В. Музыка как когнитивный тренажер: мозг, сознание и восприятие. // Вопросы психолингвистики. 2018;1(35):17–26.
13. Черниговская Т.В. Что творит музыка с нашим мозгом. Публичная лекция, 2020. Dostup: <https://chernigovskaya.ru>

DEVONU LUG‘OTIT TURK – QADIMGI TURKIY DUNYO ENTSIKLOPEDIYASI

Jasurova Robiyaxon Sardorbek qizi,
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI asr olimi Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganiladi. Asarda turkiy xalqlarning til tizimi, madaniy hayoti, urf-odatları va dunyoqarashi haqida muhim ma’lumotlar mujassam. Tadqiqotda ayrim qadimgi so‘zlarning hozirgi o‘zbek tilidagi shakllari bilan taqqoslanishi orqali ularning fonetik, morfologik va semantik rivojlanishi tahlil qilinadi. Maqola Koshg‘ariy merosining bugungi tilshunoslikdagi o‘rni, turkiy tillar tarixini o‘rganishdagi ahamiyati hamda asarning ensiklopedik xususiyatlarini ko‘rsatib beradi. Tadqiqot yakunlari ushbu asarning turkiy xalqlar madaniy merosi va tarixini anglashda beqiyos manba ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Mahmud Koshg‘ariy, Devonu lug‘otit turk, turkiy tillar, fonetika, morfologiya, semantika, madaniy meros.

Аннотация: В статье рассматривается произведение Махмуда Кашгарии “Дивану лугат ат-турк” с лингвистической и культурологической точек зрения. Труд содержит богатые сведения о языке, традициях, мировоззрении и общественной жизни древних тюркских народов. Путём сравнения древнетюркских слов с их современными узбекскими эквивалентами анализируются их фонетические, морфологические и семантические изменения. Автор подчеркивает научное значение наследия Кашгарии в современном тюркском языкознании и энциклопедический характер произведения. Полученные результаты подтверждают важность труда как ценного источника по истории языка и культуры тюркских народов.

Ключевые слова: Махмуд Кашгарии, Дивану лугат ат-турк, тюркские языки, фонетика, морфология, семантика, культурное наследие.

Annotation: This article examines Mahmud al-Kashgari’s “Devonu lug‘otit turk” from a linguistic and cultural perspective. The work contains valuable information about the language system, traditions, worldview, and social life of ancient Turkic peoples. By comparing selected ancient Turkic words with their modern Uzbek equivalents, the study analyzes their phonetic, morphological, and semantic evolution. The article emphasizes the significance of al-Kashgari’s legacy in modern Turkic linguistics and highlights the encyclopedic nature of the work. The results demonstrate that the book is an indispensable source for understanding the cultural and linguistic history of the Turkic world.

Keywords: Mahmud al-Kashgari, Devonu lug‘otit turk, Turkic languages, phonetics, morphology, semantics, cultural heritage.

Kirish

Turkiy xalqlarning til tarixi, madaniy merosi va ijtimoiy hayotini o‘rganishda Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari beqiyos o‘rin tutadi. XI asrda yaratilgan ushbu asar o‘z davrining nafaqat lug‘ati, balki dunyoqarash va madaniy tafakkur darajasini aks ettiruvchi universal ilmiy manba sifatida baholanadi. Koshg‘ariy turkiy tillarning boyligiga shubha bilan qaragan arab ilmiy doiralari uchun bu asarni maxsus ravishda arab tilida yozgan bo‘lsa-da, uning mazmuni

bugungi kunda turkiy xalqlar tilshunosligi, etnografiyasi, tarixiy geografiyasi va folklorida asosiy manbalardan biriga aylangan. Asarda 9000 dan ortiq soʻz, yuzlab maqollar, matallar, sheʼriy misralar, turkiy qabilalarning yashash hududlari, turmush tarzi va tarixiga doir koʻplab maʼlumotlar keltirilgan. “Devonu lugʻotit turk”ni alohida qadrlashga sabab boʻlgan eng katta omillardan biri – unda turkiy xalqlarning oʻzaro bogʻliqligi, bir-biriga yaqin leksik birliklari va umumiy madaniy xususiyatlari mukammal tarzda bayon qilinganidir. Koshgʻariy oʻz asarida tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki xalq ruhining aks-sadosi sifatida talqin qiladi. Shuning uchun asarda keltirilgan har bir soʻz, hatto kichik leksik birliklar ham xalqning mentaliteti, hayot tarzi va qadriyatlarini aks ettiradi. Mustaqillik yillaridan buyon Oʻzbekistonda turkiy merosni oʻrganishga qiziqish kuchaygani sababli Koshgʻariy asari ilmiy tadqiqotlarning asosiy negiziga aylandi. Oʻzbek tili tarixidagi koʻplab soʻzlarning ildizlari, maʼno taraqqiyoti aynan ushbu asar orqali izohlanadi. Tilshunoslikning fonetika, morfologiya va semantika boʻlimlari uchun asardagi maʼlumotlar hozirgacha oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan. Chunki unda tilning oʻzgaruvchanligi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, grammatika tizimidagi normativ elementlar juda aniq aks ettirilgan. Shu jihatlarni inobatga olgan holda ushbu maqola “Devonu lugʻotit turk”ning ilmiy qiymatini qayta tahlil etish, undagi ayrim soʻzlarning hozirgi oʻzbek tilidagi shakllari bilan solishtirish hamda asarning turkiy madaniyatni oʻrganishdagi oʻrnini chuqurroq yoritish maqsadini koʻzlaydi. Maqola mazmunida asarning tarixiy ahamiyati, tilshunoslikdagi roli va undan kelib chiqadigan zamonaviy ilmiy xulosalar keng yoritiladi. Shuningdek, Koshgʻariy yaratgan lugʻatning bugungi kunda ham dolzarbligini oshiruvchi asosiy omillardan yana biri uning ilmiy yondashuvlarida kuzatiladigan tizimlilik va aniqlikdir. U har bir soʻzni izohlar ekan, unga real hayotdan olingan misollar, maqollar yoki sheʼriy parchalar bilan izoh beradi, bu esa lugʻatni nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya va folklorshunoslik uchun ham benazir manbaga aylantiradi. Koshgʻariy turkiy qabilalarning dialekt farqlarini, ular oʻrtasidagi lingvistik yaqinlikni, soʻzlarning maʼno qatlamlaridagi farqlarni ilmiy asosda tasvirlagan. Uning fikrlari bugungi zamonaviy dialektologiya uchun ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Ayniqsa, ayrim soʻzlarning bir hududda saqlanib qolib, boshqa hududlarda yoʻqolib ketishi yoki maʼno oʻzgarishiga uchrashi kabi jarayonlar asar orqali ilmiy asosda qayta tiklanadi. Shu maʼnoda “Devonu lugʻotit turk” nafaqat tarixiy manba, balki hozirgi tilshunoslikda qoʻllanishi mumkin boʻlgan metodologik asos sifatida ham alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili

Mahmud Koshgʻariy merosini oʻrganishga doir ilmiy adabiyotlar juda keng boʻlib, mazkur asarning turkiy tilshunoslikdagi ahamiyati turli davrlarda turlicha talqin qilingan. R. Dankoffning “Compendium of the Turkic Dialects” nomli fundamental tadqiqoti (1982) asarning ilmiy qiymatini xalqaro miqyosda tan olinishiga sabab boʻlgan. U Koshgʻariy lugʻatini nafaqat tarjima qilgan, balki undagi fonetik, grammatik va leksik birliklarning har biriga izoh bergan, bu esa tadqiqotchi va talabalar uchun nihoyatda muhim qoʻllanma hisoblanadi. A. Ercilasun (2010) tomonidan yaratilgan ilmiy ishlar esa turkiy tillarning tarixi va oʻzaro leksik aloqalarini oʻrganishda Koshgʻariy asarining asosiy manba boʻlib xizmat qilishini taʼkidlaydi. U asardagi soʻzlar guruhlanishini, dialektal farqlarni va turkiy qabilalar oʻrtasidagi lingvistik oʻxshashliklarni tizimli ravishda oʻrgangan. Bu tadqiqotlar bugungi kunda turkiy til oilasining ichki boʻlinmalarini belgilashda katta ahamiyatga ega. Oʻzbek olimlari orasida Qorayev (2001) Koshgʻariyning tarixiy geografiya boʻyicha bergan maʼlumotlariga alohida eʼtibor qaratadi. Unga koʻra, turkiy qabilalarning joylashuvi, ularning iqtisodiy faoliyati va harbiy qudrati haqida Koshgʻariy juda muhim tarixiy maʼlumotlarni bergan. Shuningdek, Joʻrayev

(2015) “Tarixiy grammatika” asarida Koshg‘ariyning fe‘llar tizimi, so‘z turkumlari va morfologik birliklar haqida bergan ma‘lumotlar bugungi zamonaviy o‘zbek tili grammatikasining ildizlari ekanini ilmiy asoslab beradi. Yevropa olimlari orasida Clauson, Golden, Tekin kabi tadqiqotchilar ham “Devonu lug‘otit turk”ni qadimgi turkiy tilning eng to‘liq manbasi sifatida e‘tirof etishgan. Ular lug‘atdagi ko‘plab so‘zlar zamonaviy turkiy tillarda hali ham qo‘llanilayotgani, ayrimlari esa vaqt o‘tishi bilan semantik o‘zgarishlarga uchraganini ta’kidlaydilar. Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Koshg‘ariy lug‘ati nafaqat leksik manba, balki tarixiy-madaniy yodgorlik sifatida ham butun turkiy dunyo uchun bebaho ilmiy manbadir.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi turkiy til tarixini o‘rganishga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlarga tayanadi. Birinchi navbatda tarixiy-taqqoslovchi metod qo‘llanildi. Bu metod orqali “Devonu lug‘otit turk”dagi qadimgi leksik birliklar hozirgi o‘zbek tilidagi mos shakllari bilan taqqoslandi. Taqqoslash jarayonida so‘zlarning fonetik evolyutsiyasi, unli va undoshlar tizimidagi o‘zgarishlar, urg‘u va talaffuz farqlari tahlil qilindi. Ikkinchi asosiy metod – fonetik tahlil bo‘lib, u orqali so‘z tarkibidagi tovushlarning tarixiy o‘zgarishlari o‘rganildi. Koshg‘ariy asaridagi “ü”, “ö”, “ı”, “ğ” kabi tovushlarning bugungi o‘zbek tilida yo‘qolib ketgan yoki boshqa variantlarga almashgan shakllari izohlandi. Misol uchun, “kün” → “kun” o‘zgarishida unli tovushlardagi fonetik moslashuv jarayonlari tahlil qilindi. Morfologik yondashuv yordamida so‘zlarning tuzilishi, o‘zak va qo‘shimchalarning o‘zaro munosabati o‘rganildi. Bu ayniqsa otlar, fe‘llar va sifatarning eski va yangi shakllarini solishtirishda muhim bo‘ldi. Semantik metod orqali so‘z ma’nolarining kengayishi, torayishi yoki to‘liq o‘zgarishi o‘rganildi. Bu jarayon xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi va madaniyatidagi o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli, Koshg‘ariy bergan ma‘lumotlar juda qadrlidir. Shuningdek, tadqiqot davomida manbashunoslik yondashuvi qo‘llanildi. Bu yondashuv orqali Koshg‘ariy asari nafaqat lingvistik manba, balki tarixiy, etnografik va madaniy manba sifatida baholandi. Asardan tashqari, o‘zbek tilining izohli lug‘atlari, turkiy til grammatikasi haqidagi manbalar, tarixiy yodgorliklar va zamonaviy tadqiqot maqolalar ham tahlil qilindi. Natijada metodlar uyg‘unligi asardagi lingvistik birliklarning har tomonlama o‘rganilishiga imkon berdi.

Tahlil va natijalar

Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘otit turk”da turkiy so‘zlarni alifbo tartibida jamlagan bo‘lsa-da, ular orqali turkiy dunyo til boyligi, madaniy o‘ziga xoslik va tarixiy jarayonlarni ham ko‘rsatib beradi. Tadqiqot davomida lug‘atdagi bir qator so‘zlar tanlab olinib, ularning fonetik, morfologik va semantik o‘zgarishlari hozirgi o‘zbek tili bilan solishtirib tahlil qilindi. “Bil-” fe‘lining o‘zgarishsiz saqlanib kelayotgani turkiy tillarda asosiy ildiz fe‘llarning barqarorligini ko‘rsatadi. “Su” → “suv” o‘zgarishida esa undosh tovush qo‘shilishi fonetik mukammallik jarayoni sifatida izohlanadi. “Kün” → “kun”, “köğüz” → “ko‘k” shakllarida unli tizimidagi tarixiy almashinuvlar kuzatildi. Semantik nuqtai nazardan esa “yurt” so‘zi eng katta o‘zgarishga ega. Qadimgi davrda u “hudud”, “xalq yashaydigan joy” ma’nolarini bildirgan bo‘lsa, hozir “vatan”, “ona yurt” kabi yuqori ma’naviy ma’no yuklangan. “Er” so‘zi esa qadimda “inson, yigit, mard” ma’nolarida qo‘llangan bo‘lsa, hozir “erkak” ma’nosida toraygan.

№	Qadimgi shakli	Ma'nosi	Hozirgi shakli	Izoh
1	Bil-	Bilmoq	Bil	Fe'l shakli deyarli o'zgarmagan.
2	Su	Suv	Suv	Undosh tovush qo'shilishi natijasida shakl mukammallashgan.
3	Yurt	Hudud, el	Yurt	Ma'nosi kengaygan, bugungi kunda "vatan" ma'nosini olgan.
4	Kün	Quyosh	Kun	Unli tovushdagi tarixiy o'zgarish natijasida "ü" → "u" almashgan
5	Kögüz	Osmon	Ko'k	Semantik torayish yuz bergan, lekin ildiz saqlangan.
6	At	Ot	Ot	So'z o'zgarishsiz saqlanib qolgan.
7	Er	Inson, yigit	Erkak, er	Ma'no toraygan, hozir "erkak" ma'nosida ishlatiladi.
8	Täg	Tog'	Tog'	Fonetik almashuv minimal bo'lgan.
9	Ögüt	Nasihat	O'git	"Ö" tovushi "o" ga almashgan, ma'no to'liq saqlangan.
10	Ajun	Dunyo	Olam, dunyo	So'z zamonaviy tilda kam uchraydi, ammo semantik jihatdan saqlangan

Xulosa va takliflar

Yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari turkiy til tarixi, madaniy meros va xalq og'zaki ijodi bo'yicha eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda keltirilgan so'zlar, maqollar, she'rlar, geografik nomlar va madaniy tavsiflar bugungi tilshunoslik, tarixshunoslik va folklorshunoslik uchun ulkan ilmiy materialdir. Koshg'ariy asari turkiy xalqlarning o'zaro yaqinligini, bir ildizdan kelib chiqqanligini isbotlovchi asosiy hujjat sifatida qadrlanadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan olib qaralganda, qadimgi va zamonaviy turkiy tillar o'rtasidagi fonetik, morfologik va semantik o'xshashliklar til taraqqiyotining uzviy davomiyligini ko'rsatadi. Qadimgi so'zlarning katta qismi o'zbek tilida ham saqlanib qolgan bo'lib, bu tilning boyligi va mustahkam asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qorayev A. *Mahmud Koshg'ariy va turkiy til tarixi*. – Toshkent, 2001.
2. Jo'rayev N. *Turkiy tillarning tarixiy grammatikasi*. – Toshkent: Universitet, 2015.
3. Amonov Z. *Qadimgi turkiy til yodgorliklari*. – Toshkent: TDPU, 2018.
4. Ercilasun A.B. *Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lügati't-Türk*. – Ankara, 2010.
5. Öztürk R. *Türk dilinin tarihiy kaynakları*. – Istanbul, 2005.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: *Milliy ensiklopediya*, 2008.
7. Hojjeva M. *Tilshunoslikka kirish*. – Toshkent, 2016.
8. Karimov B. *Turkiy xalqlar madaniy merosi*. – Samarqand, 2012.

ADABIY TA'LIM JARAYONIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Karimova Arujan Kurbonali qizi,

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik o'yinlar texnologiyasining ta'lim jarayonidagi ahamiyati, ayniqsa adabiy ta'limda qo'llanishi, o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, estetik didi va nutq madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Didaktik o'yinlarning turlari, ularning dars jarayonidagi funksional vazifalari hamda o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'quv materialini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiluvchi xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, adabiyot darslarida o'yin texnologiyalarini to'g'ri tanlash va qo'llash metodlari misollar orqali asoslanadi.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, o'yin texnologiyasi, innovatsion metodlar, interfaol usullar, kompetensiya, motivatsiya, kreativlik, shaxsga.

Аннотация: В данной статье раскрывается значение технологии дидактических игр в образовательном процессе, особенно при её применении в литературном обучении, а также её роль в развитии творческого мышления учащихся, эстетического вкуса и культуры речи. Научно-теоретически анализируются виды дидактических игр, их функциональные задачи в учебном процессе и особенности, способствующие повышению мотивации учащихся и более глубокому усвоению учебного материала. Кроме того, методы правильного отбора и использования игровых технологий на уроках литературы обосновываются на основе конкретных примеров.

Ключевые слова: дидактическая игра, игровая технология, литературное обучение, инновационные методы, компетенция, мотивация, креативность.

Annotation: This article explores the significance of didactic game technologies in the educational process, particularly their application in literary education, as well as their role in developing students' creative thinking, aesthetic taste, and speech culture. The types of didactic games, their functional roles in the classroom, and their features that enhance students' motivation and contribute to deeper assimilation of learning materials are analyzed from a scientific and theoretical perspective. Moreover, methods of selecting and applying game technologies appropriately in literature lessons are substantiated through practical examples.

Keywords: didactic game, game technology, innovative methods, interactive techniques, competence, motivation, creativity.

Kirish

Bugungi ta'lim va tarbiya amaliyoti, xoh u bolalalar bog'chasida, xoh maktabda, xoh oliy o'quv yurtida bo'lsin, o'z ahamiyatini o'zgartirmoqda. U ma'naviy barkamol avlodni shakllantirish yo'lidagi izlanyapti. O'sib kelayotgan avlodning ma'naviy komillik sari intilishiga jiddiy e'tibor qaratilayotgan bir pallada ta'lim tarbiya jarayonining to'g'ri tashkil etilishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ta'lim va tarbiya uzluksiz jarayondir. Ma'lumki, bola uyda hamisha kattalarning mehr-muhabbati va e'tibori markazida bo'lishi tabiiy hol. Har bir ota-ona o'z farzandini ham jisman, ham

sogʻlom oʻstirishga harakat qiladi. Bolasining intellektual imkoniyatlari va xususiyatlarini oʻrganadi. Farzandining qiziqish va qobiliyatiga qarab, uni maxsus maktablarga tayyorlaydi.

Jamiyatdagi oʻzgarishlar natijasi oʻlaroq ota-onalar farzandlari uchun maxsus oʻqituvchilar yollab ularni bugungi talablar asosida hayotga, maktabga tayyorlayaptilar, chet tillarini kompyuterdan foydalanishni oʻrgatmoqdalar. Ammo oʻsib kelayotgan avlodni har tomonlama fikrlaydigan qilib tarbiyalash muammosi paydo boʻlgandan buyon bu yoʻnalishda tarbiyachi-oʻqituvchilarga joʻyali ilmiy-metodik yordam berilmayotganligi ham ayni haqiqat. Taʼlim tizimida qoʻllaniladigan didaktik oʻyinlar nafaqat bolalar bogʻchalarda, boshlangʻich sinflarda yoki oʻrta maktablarda balki oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi xatto oliy oʻquv yurtlari taʼlimi amaliyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Didaktik oʻyinlar asosida tashkil etiladigan darslar dasturda qayd etilgan mavzularning taʼlimiy-tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadini hal qilishga qaratilganligi, taʼlim amaliyotidagi muhim muammolarni yechishga yoʻnaltirilganligi, tarbiyalanuvchini ham aqlan, ham jisman, ham ruhan toliqishdan asrashga intilganligi bilan ahamiyatlidir.

Adabiyot darslarida oʻquvchilarning oʻz maʼnaviy kamolotlarini taʼminlashda bevosita ishtirok etishlari, ijodiy fikrlashi, mustaqil tarzda bilim egallash koʻnikmalarini shakllantirish va uni rivojlantirishlari koʻnikma va malakalarini yangi vaziyatlarda qoʻllay bilishlarda syujetli-rolli oʻyinlar muhim hisoblanadi. Adabiy taʼlimda foydalaniladigan syujetli-rolli oʻyinlar badiiy asarlarda ilgari surilgan hayotiy-ijtimoiy masalalarni inson va tabiat hamda kishilar orasidagi munosabatlarni badiiy asarlarda ilgari surilgan hayoti-ijtimoiy masalalarni, inson va tabiat hamda kishilar orasidagi munosabatlarni badiiy koʻrinish tarzida oʻzlaridagi bilim zaxiralariga tayangan holda, hamkorlikda bosqichma-bosqich hal etishda yangi bilimlarni egallashga qaratilgan didaktik oʻyinlar muhim hisoblanadi. Bunda oʻyin syujeti jamiyatdan yoki tabiatdan olinadi. Baʼzan jamiyat va tabiatdagi muammo uygʻunlashtiriladi. Oʻqituvchi bu didaktik oʻyinni oʻtkazish uchun quyidagilarni amalga oshirishi nazarda tutiladi:

- badiiy asarda koʻtarilgan hayotiy muammoni aniqlash;
- dars ssenariysini oʻquvchilar bilan hamkorlikda tuzish;
- rollar va vazifalarni oʻquvchilar oʻrtasida taqsimlash;
- muammoni hal etish yoʻllarini belgilash.

Adabiyotlar sharhi

Oʻquvchilarning ijodiy izlanishi, tafakkur va faoliyatidagi mustaqilligi, mantiqiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishda, qoʻshimcha bilim olishga boʻlgan ehtiyojlarni qondirishda ijodiy oʻyinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Taʼlim jarayonida vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarni oʻquvchilar guruhning oʻzaro hamkorlikda avval oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarni ijodiy qoʻllash hamda izlanishi orqali hal etishga zamin tayyorlaydigan didaktik oʻyinlarni ijodiy oʻyinlar deb atash mumkin. Adabiyot darslaridagi ijodiy oʻyinlardan biri “Tadqiqotchi” oʻyinida har bir “mutaxasis”ning oʻz ijodiy izlanish yoʻli boʻlib, fanga oʻziga xos yangilik kiritadi, yaʼni oʻzicha kashfiyot qiladi. Masalan, biror asar ustida ishlash jarayonini ijodiy oʻyin shaklida amalga oshirishda: “adabiyotshunos – badiiy asarning tili, uslubi, janr xususiyatlarini aniqlaydi, timsollar tasnifiga eʼtibor qaratadi, yozuvchi uslubini aniqlaydi, xullas, matnga adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan yondashadi: “tilshunos” – badiiy asarda til vositalarining qoʻllanishi, shevaga xos soʻzlar, ularning xususiyatlari oʻrganadi va tadqiq qiladi. “Mutaxasis” oʻz ishlarini tugatgach oʻqituvchi tomonidan qoʻyilgan topshiriqlarni bajarib, koʻrgazmali qurollarga tayangan holda, oʻz fikr-xulosalarini asoslaydilar. [1] Bu kabi didaktik oʻyinli darslarda hamma oʻquvchilar ishlaydilar, avval

o'zlashtirgan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilimlarni egallaydilar. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning bilimi va iqtidoriga ishonch uyg'otadi, har bir o'quvchini ma'suliyatga undaydi, javobgarlik hissini shakllantiradi. Adabiyot darslarda didaktik o'yinlardan foydalanilganda darsning maqsadi, vazifalari, mantiqiy ketma-ketligi o'quvchilar lozim bo'lgan topshiriqlar tizimini aniq rejalashtirib olish talab qilinadi. Didaktik o'yin davomida o'quvchilar oldiga qo'yiladigan o'quv xarakteridagi topshiriqlar muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish yo'llarini aniq bilish va oldindan loyihalashtirishni taqozo etadi. Bundan tashqari, o'quvchilarni didaktik o'yinning samarali natija berishini ta'minlaydi. Didaktik o'yin asosiga qurilgan o'quv xarakteridagi muammoni hal etishda o'quvchilardagi mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlari shakllanadi, asta-sekinlik bilan qat'iylashib boradi.

Adabiy mashg'ulotlarda o'quvchilarni ijodga undovchi didaktik o'yinlarning turlari juda ko'p. Masalan hammaga tanish "Zumrad va Qimmat" ertagining nomini aytmadan undagi beshta tanish so'z "mehnatkash", "erka", "o'gay ona", "o'rmon", "sehrgar", "kampir" hamda begona oltinchi so'z "vertolyot" ko'magida yangi ertak tuzish vazifasini topshirish mumkin. Bu orqali o'quvchini yangi asar yaratishga undash mumkin. O'qituvchi bunday o'yin-topshiriqlar yordamida shakllanayotgan shaxsning yangi narsaga munosabatini o'rganadi, o'quvchi shaxsida yangi, begona so'zdan o'rinli foydalana bilish qobiliyatini shakllantiradi. Bola ijodkorlikka yo'naltiriladi. Yoxud o'quvchilardan tugagan ertakni davom ettirishni talab qilishi mumkin. Ertak qahramonlarining keyingi hayotini tasavvur qilishga qaratilgan bunday o'yin tarzidagi didaktik topshiriqlar o'quvchilar uchun o'ta foydali ijod turi hisoblanadi. Tanish ertak syujeti asosida yangi ertak yaratish ya'ni o'sha qahramonlar ishtirokida boshqa ertak to'qish, mavjud qahramonlarning nomlarini almashtirib yangi matn yaratish, xotira bilan o'ynash – so'zlar va xodisalarni eslash, sinfda hikoyachi rolini bajarish o'ylab topilgan voqeani aytib berish singari ijodiy ishlardan ham didaktik o'yinlar sifatida foydalanish mumkin. Bunday ertak to'qish, o'quvchilarning ijodini, u qanday bo'lishidan qat'iy nazar yozib borishi katta samara beradi. O'quvchi ustozning biror o'zgartirib yozmaganligi, tushirib qoldirmaganini nazorat qiladi. Adabiyot darslarida o'rganilgan biror ertak yoki hikoyaning mazmunini o'zgartirib qayta aytish ham ancha jiddiy, ijodiy o'yin hisoblanadi. Faqat buning uchun avval zarur vaziyatni yaratib berish kerak. O'quvchilar haqiqiy hayot bilan o'ylab topilgan hodisalar orasidagi farqni anglab boradilar. Bu didaktik o'yinlarning o'quvchilarni mustaqil mulohaza yuritishga undaydigan ikkinchi jihati shundaki, ular asarni o'zicha tahlil qiladilar. Uning dastlabki variant bilab yangisini taqqoslaydilar. Bir vaqtning o'zida asarning har ikkala shakliga o'ziga yarasha munosabat bildiradilar. O'qituvchi o'quvchisi xayolidagi mana shu munosabatni bildiradilar. O'qituvchi o'quvchisi hayolidagi mana shu munosabatni, tahlilni, taqqoslashni so'zga aylantira olishi, yuzaga chiqara olishi kerak. Uning o'qituvchilik vazifasi mana shuni taqozo qiladi. Bu kabi ijodkorlikning yozma ko'rinishi keyinchalik insholarda o'z aksini topadi.

Birorta badiiy matn yaratish o'quvchiga inson uchun o'ta zarur bo'lgan ko'p haqiqatlarni taqdim etadigan vositadir. Buni o'quvchilarga ertak aytilishiga, eshitishga, har xil hodisalar haqida tizimli hikoya qilishiga o'rgatish orqali amalga oshirish mumkin. Ertak qahramonlarining o'rniga o'zlarini, ota-onalari va qarindoshlari nomini qo'yib aytib berish ham o'quvchilarda shaxslik belgilarning paydo bo'lishiga katta yordam beradi. Adabiy ta'lim jarayonidagi har qanday tarbiya o'quvchidagi tabiiylik bilan uyg'un bo'lgandagina unga ta'sir ko'rsata oladi. Bundan tashqari, adabiyot darslarida bir necha kishi bo'lib badiiy asardagi biror narsa-hodisa va timsollar rasmini chizish ham o'quvchilarning ma'naviy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular ixtiyoriy ravishda 3-4 kishilik guruhlariga

bo‘linishadi. Rasmni biri boshlaydi, ikkinchisi davom ettiradi – ularning har biri rasmni o‘z tasavvuri bilan davom ettiradi. Chizgilar biri birini to‘ldirishi ham, uchinchi rasmga butunlay boshqa, begona narsani yopishtirishi ham mumkin. Natijada tushunarsiz bir shakl paydo bo‘ladi. Oxirida bu chizilgan tasvirni ta’riflab berish so‘raladi. Har bir bola o‘zidan oldin chizilgan narsani qanday tasavvur qilgani va o‘zi qo‘shgan tasvir nimani ifodalashini aytib beradi. Shu tariqa ma’nosiz narsadan mantiq sari boriladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Badiiy matning didaktik tahlili namunasini “Urushning so‘ngi qurboni” hikoyasini orqali o‘rganamiz.

Asarni o‘rganishga kirishishdan oldin o‘qituvchining dasturdagi talqini bilan tanishishi, asarga qanday yondashishi lozimligini qat’iylashtirib olishi lozim. Bu talqin “Asarda qiyinchilik inson ma’naviyatini sinovdan o‘tkazish vositasi ekani ko‘rsatilganligi.”.[1] Hikoyada ikkinchi jahon urush yillari haqqoniy tasvirlanganligi, yo‘qchilik onani boladan sovutganligi, asl odam har qanday sharoitda ham ma’naviy pokligicha qolishining tasvirlanganligi, hikoyadagi Shoikrom, Shone‘mat, Hadicha va Umri xola obrazlariga xos xususiyatlarining yorqin aks etganligi tarzida ifodalangan.

Hikoyaning darslikdagi to‘liq matnini o‘qib chiqishga 25-26 daqiqa kerak bo‘ladi. [2] Mazkur hikoyani o‘rganish uchun dasturda belgilangan ikki soatning birinchisi hikoya matni bilan o‘quvchilarni tanishtirishga bag‘ishlanadi. O‘qituvchi bu asarni o‘rganishga ajratilgan ikki soatni yaxlitlashi kerak. Shunda o‘quvchilarning matn o‘qishi davomida olgan taasurolarini, ko‘ngillarida paydo bo‘lgan iztirob achinish singari hissiyotlar asar ustida ishlash jarayonida nutqi rivojlana boshlaydi. Ular tahlil mobaynida fikrlariga ruhiyatida paydo bo‘lgan iztirob, achinish singari tuyg‘ularini ham qo‘shib ifodalaydilar. Bu esa, o‘z o‘rnida o‘zini taftish qilish demakdir. Bu yoshdagi o‘quvchilarning ruhiy kechinmalarini bir-biridan yashirmay, tortinmay, uyalmay ifodalashi ularda shaxslik sifatlarining shakllanishiga ijobuy ta’sir etadi. O‘qituvchi hikoya matnini o‘zi o‘qib berishi shart va o‘qish jarayonida Shoikromning holati ifodalangan o‘rinlarni, uning fikrlarini toliqqan ovoz bilan, onaning so‘zlarini yumshoq etib o‘qishi kerak bo‘ladi. Xadichaning ovozi qalbakiroq ohangda, muallifning so‘zlarini esa qat’iyroq ohangda o‘qiydi. Shoikromning pushtalar orasida mukka tushib yotgan onasini ko‘rgandagi holati va qichqirig‘ini o‘qish jarayonida tahliliy ifodalay olish uchun o‘qituvchi shu holatni to‘liq his qilishi, mashq qilishi va o‘zini shunga tayyorlashi lozim. Hikoya o‘qib bo‘lingach o‘qituvchi bir oz tin olishi tinglovchilarni kuzatishi lozim. Ular qanday holatdaligini, hikoya qahramonlari ruhiyati, kechmishi, dard-u iztiroblari qanday ta’sir etganligini aniqlab olgani ma’qul. Shundan so‘ng, asar o‘qishi jarayonida o‘quvchilar ko‘nglida paydo bo‘lgan turli hislarni ularning tiliga olib chiqish uchun bir qator quyidagi savollarni o‘rtaga tashlash mumkin bo‘ladi.

Oddiy savollar	Muammoli savollar
1. Asarning muallifi kim?	1. Nima uchun muallif asarni “Urushning so‘nggi qurboni” deb nomlagan, sizningcha “so‘nggi qurbon” kim?
2. Asar qaysi voqea haqida so‘zlaydi?	2. Asarda urushning inson ruhiyatiga ta’siri qanday ochib berilgan? Misollar bilan izohlang.
3. Asardagi bosh qahramon kim?	3. Asarda qaysi obraz orqali muallif urushning davomli oqibatlarini samarali ko‘rsatgan?
4. Urush qahramonlarning hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatgan?	4. Agar urush bo‘lmaganida asardagi qahramonlarning taqdiri qanday bo‘lishi mumkin edi?
5. Asarda qaysi joy voqealar rivojida muhim o‘rin tutadi?	5. Asar sizda qanday hissiyotlarni uyg‘otdi va nima uchun?
6. Qaysi obraz asarda eng ko‘p uchraydi?	6. Muallif urush mavzusiga boshqacha yondashgani nimada namoyon bo‘ladi?
7. Asar qaysi zamon hayotini tasvirlaydi?	7. Qahramonlarning xatti-harakatlarida urush izlari qanday seziladi?
8. Asarda tilga olingan urush qaysi yillarda bo‘lib o‘tgan?	8. Asarni zamonaviy hayot bilan taqqoslang: undagi muammolar bugun ham dolzarbmimi?
9. Muallifning asosiy maqsadi nima?	9. Sizningcha, asardagi eng dramatik sahna qaysi va nega?
10. Asarning yakunida nima sodir bo‘ladi?	10. Muallifning urush haqidagi falsafiy g‘oyasini qanday tushundingiz?

Tahlil va natijalar

Qahramonlar haqida o‘ylash, mulohaza yuritish, ularning kundalik hayoti, kechinmalari, xatti-harakatlarini taftish qilish, baholash jarayonida o‘quvchilar ham aqlan, ham ruban faollashib, ulg‘aya boradilar. O‘quvchilar tahlil o‘rniga asar voqealarini qayta hikoyalashga kirishib ketmasligi kerak. Ustoz asarning tahlili matndan estetik ta’sirlanish, tahlil asnosida insonni, uning ruhiy olamini teran his qilish o‘zlikni o‘rganishga olib boruvchi ilmiy-pedagogik jarayon ekanini unutmasligi va buni o‘quvchilariga ham bildirib qo‘yishi foydadan holi bo‘lmaydi. E’tibor qilinsa, hikoya boshdan-oyoq mahzun ohangda bitilgan. Chunki, asarda tasvirlangan taqdirilar, shu taqdirilar namoyon bo‘lgan voqealar, ushbu voqealar ro‘y hergan davr qayg‘uga uyqash, urush davrining ohangi esa o‘q va yig‘i ovozigacha esh. Ma’lumki, o‘q ovozi ham, yig‘i tovushi ham shodlikni eslatmaydi, qayg‘u-ni, g‘amni yodga soladi, shularni keltirib chiqaradi. Ana shu hayotiy ohang hikoyaga ko‘chgan. Ayni shu sifat uning ta’sir darajasini yanada oshirgan. Hikoyaning jiddiy tahlili o‘quvchilarni hayotning nechog‘lik murakkab ekanligiga, odam va uning amallari har qanday holatda ham to‘g‘ri bo‘lavermasligi, u haqda fikr aytish, munosabat bildirish hamisha ham oson kechavermasligiga imon keltirishga majbur qiladi. Asardagi Xadicha obrazining tabiatini baholash uchun o‘quvchilar beshikda yotgan bolasiga, eriga, qaynonasiga munosabati, ro‘zg‘or tutuni haqida fikr bildirishlari lozim bo‘ladi. O‘shanda ham jizzaki, ayni vaqtda, eri va farzand to‘g‘risida ham qat’iy xulosa aytish mushkul yo‘qchilik har bir odam uchun sinov, ba’zilar uchun esa, to‘qchilik va farovonlik ham o‘ziga xos bir sinov. Hamma ham bu sinovlardan birday o‘ta olmaydi. Insonga xos asl fazilatlar ana shunday mushkul vaziyatlarda o‘zini ko‘rsatadi. Shoikrom timsolini Xadichadanda murakkab deyish mumkin. U – tabiatan fikr kishisi, mulohazali odam, adib buni hikoyaning biror o‘rnida

aytmagan bo'lsada, tasvir maromi u haqda shu taxlit xulosa chiqarish imkonini beradi. O'quvchilar oldiga ro'zg'orning fayzsizligi, kunlar isib ketgan bo'lsada olib qo'yilmagan sandal nima uchun aynan bugun uning g'ashini keltirayotgan ham mulohaza qilib ko'rilishi kerak. Uning o'n kundan beri ukasining holidan xabar ololmay, uning og'ziga bir kesa sut tutolmaganidan ezilishi, o'zidan nafratlanishiga e'tibor qilinishi kerak. Hikoyada o'quvchilar diqqat qaratishlari lozim bo'lgan yana bir muhim jihat bor: Shoikrom ovqat borligini bila turib nega ayolini onasiga ovqat berishga majbur qilmadi? Buning o'rniga, onasidan ovqatni qizg'angan xotinini tushinishga harakat qildi. Shoikrom qahri qattiq ham, mehrsiz ham, yovuz ham emas. Xo'sh, buning uchun urushni, qashshoqlikni ayblash kerakmi? Yoki u tabiatan irodasiz-u vaziyat qiyinlashganda sinovlardan o'tolmayaptimi? Balki u vaziyatning qulidir? Vaziyatdan qanday chiqishni bilmagani uchun xayoliga o'g'ridan qasos olish fikri kelganida vujudi titrab ketsada, ahddidan qaytmagandir? Olgan qaroridan nima uchun uning vujudi titrab ketdi? Bu nimadan dalolat beradi? Razolatga qarshi qabohat yo'li bilan kurashmaslik kerakligiga aqli yetmagandir? Shuning uchun ham o'zi bilmagan, istamagan, xayoliga ham keltirmagan holda qotilga aylangandir. Yana, o'z onasining qotiliga... O'quvchilar bu qadar murakkablik qarshisida qanchalar ko'p o'yga tolsalar, shuncha yaxshi. Chunki ularda shu tariqa hayotiy qarash, nuqtai nazar shakllanadi. Dars oxirida hikoyaning davomini yaratishni ixtiyoriy uy vazifasi sifatida topshirish mumkin. Xohlovchi o'quvchilar hikoya qahramonlarining keyingi hayotini qanday tasavvur qilishlarini qog'ozga tushirib kelsinlar. Bu topshiriq qobiliyatli o'quvchilarning tasavvurini boyitish va kengaytirish, ijodiy fikrlash ko'nikmasini o'stirish, hayolga, insonga munosabatini tiniqlashtirishga zamin tayyorlaydi.

Xulosa va takliflar

Didaktik o'yinlar texnologiyasi adabiy ta'lim jarayonida o'quvchini faol subyektga aylantiruvchi, darsni jonlantiruvchi va mazmunan boyituvchi samarali metodlardan biri hisoblanadi. O'yin shaklidagi topshiriqlar o'quvchilarning badiiy matnni idrok etish ko'nikmalarini rivojlantiradi, ijodiy tafakkurni o'stiradi, nutq madaniyatini shakllantiradi va adabiy materialni mustahkamlashga yordam beradi. Didaktik o'yinlardan puxta va maqsadli foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshirib, adabiyot fani bo'yicha kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari adabiy ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning badiiy matnga bo'lgan qiziqishini oshirishi, nutqiy faolligini kuchaytirishi, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishini ko'rsatdi. O'yin elementlari kiritilgan darslarda o'quvchilar matnni chuqurroq o'zlashtiradi, obrazlarga kirib tahlil qilish, vaziyatni qayta yaratish, ijodiy fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'yin texnologiyalari adabiy ta'lim mazmunini yengillash-tirmaydi, aksincha, uni o'quvchi anglay oladigan va faol qatnashadigan pedagogik muhitga aylantiradi. Badiiy asarni struktural tahlil qilish, qahramonlararo munosabatlarni aniqlash, kompozitsion elementlarni idrok etishda dramatzatsiya, rolli o'yin, sahnalashtirish, "aqliy hujum", "klaster", "raqobatga asoslangan o'yinlar" kabi metodlar yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Shuningdek, o'yin texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarda emotsional yondashuv, badiiy tasavvur, estetik did, kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tadqiqot umumiy o'rta ta'lim maktablarida adabiyotni o'qitish jarayonida o'yin metodlari an'anaviy yondashuvni samarali to'ldiruvchi innovatsion vosita ekanini tasdiqlaydi.

Takliflar

1. Adabiyot darslarida sistemali o'yin texnologiyalarini joriy etish: har bir mavzuga mos ravishda rolli o'yin, dramatisatsiya, sahnalashtirish, "Storytelling game" [3] kabi metodlar uchun maxsus metodik tavsiyalar ishlab chiqish tavsiya etiladi.
2. O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslarida o'yin texnologiyalarini o'rgatish: o'yin asosidagi dars ishlanmalari, metodik qo'llanmalar va elektron resurslarni ko'paytirish lozim.
3. O'yin texnologiyalarining kompetensiya asosida qo'llanishini kuchaytirish: o'quvchilarning muloqot, tahlil, kreativ fikrlash, sahna madaniyati kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarni ishlab chiqish zarur.
4. Adabiy asarlarni o'yin shaklida tahlil qilish uchun raqamli platformalar yaratish: interaktiv testlar, virtual rolli o'yinlar, sahna simulyatsiyalari asosidagi ilovalar o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.
5. Dars jarayonida o'yinlarni haddan tashqari ko'paytirmaslik: o'yin maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi, didaktik vazifani bajarishi va dars mazmuni bilan uyg'un bo'lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husanboyeva Q. (2018). Adabiyot o'qitish metodikasi. "Barkamol Fayz media" nashriyoti. 45-47
2. Husanboyeva Q. (2020). Adabiyot o'qitish metodikasi. "Shafoat nur fayz" nashriyoti. 112-117
3. Bazarbayeva R. (2025) Socio-psychological bases of forming speaking competence based on students' creative thinking // Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. ISSN NO:2720-4030. Volume 46 September
4. Raikhan Bazarbayeva "Development of creative thinking – determines the quality of effective education". (2024). Western European Journal of Linguistics and Education, 2 (3), 125-129. Abdullayeva, G. (2020). Adabiy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Hasanov, B. (2019). "O'yin texnologiyalarining o'quvchi faolligini oshirishdagi o'rni", Ta'lim va tarbiya jurnali, №4, 55-60.
6. Dewey, J. (2004). Experience and Education. New York: Touchstone Publishing.
7. Abduvalitov E. The Effective Ways of Teaching the Literature of Fraternal Nations in General Secondary Schools. <http://dx.doi.org/10.47814/ijssrr.v6i6.1428>
8. Shodmonov, R. (2021). Pedagogik texnologiyalar va ta'lim sifati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
9. Solihova, M. (2022). "Adabiy ta'limda o'yin metodlaridan foydalanishning samaradorligi", Filologiya masalalari, №2, 112-117.

MAMLAKATIMIZDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING AHAMIYATI VA UNING IQTISODIYOTIMIZDA TUTGAN O'RNINI

Ikromov Islom Toshturdi o'g'li,

Toshkent davlat transport universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakat aholisining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning ahamiyati, uning yo'llari, shuningdek bozordagi taqchilikni oldini olish chora tadbirlari, qishloq xo'jaligi sohasidagi ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash kabi jamiyatimiz uchun o'ta muhim bo'lgan masalalarga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, taqchil bozor, inflyatsiya darajasi, qishloq xo'jaligi, import, import mahsulotlari, eksport, embargo, aholining bandligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются значение обеспечения продовольственной безопасности страны, пути её достижения, а также меры по предотвращению дефицита на рынке и поддержке производителей в сфере сельского хозяйства – вопросы, имеющие чрезвычайно важное значение для нашего общества.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, дефицитный рынок, уровень инфляции, сельское хозяйство, импорт, импортная продукция, экспорт, эмбарго, занятость населения

Annotation: This article discusses the importance of ensuring the country's food security, the ways to achieve it, measures to prevent shortages in the market, and the support of agricultural producers – all of which represent issues of great significance for our society.

Keywords: food security, scarce market, inflation rate, agriculture, import, import products, export, embargo, employment of the population

Kirish

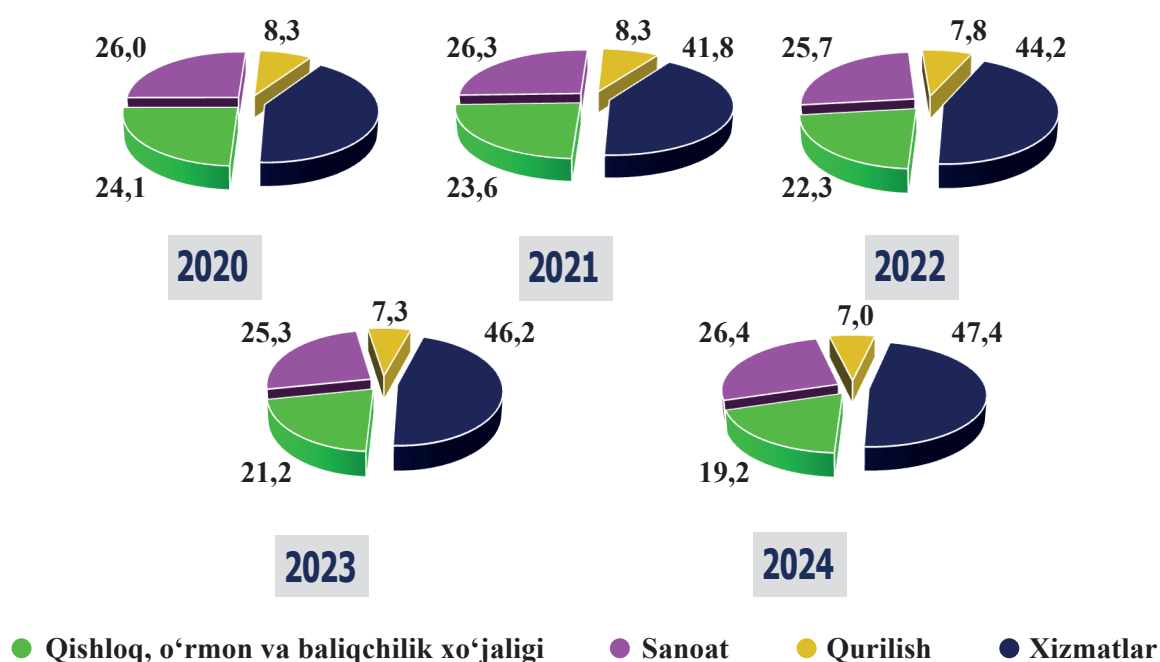
Iqtisodiyotning doimiy va bosh masalasi – ehtiyojlarning cheksizligi va iqtisodiy resurslarning cheklanganligi hamda ular o'rtasidagi ziddiyatlarning hal qilinishidir. Insonlar uchun birlamchi, zaruriy ehtiyojlardan bo'lgan oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan ta'minlash, ularni sifatli va arzon holda yetkazib berish, aholining oziq-ovqat xavfsizligini taminlash har bir davlat uchun ustuvor vazifalardan biridir. Shuning uchun ham davlatlar o'z xalqini har xil xavf-xatarlardan himoya qiladi, shu bilan birga ehtiyojga muhtoj qatlamni ijtimoiy jihatdan o'z himoyasiga oladi.

Adabiyotlar tahlili

Hozirda dunyoda yuz berayotgan o'ta murakkab geosiyosiy vaziyatlarda, barcha zaruriy choralarini ko'rishimiz lozimdir. Chunki o'zimiz guvohi bo'layotganimizdek hech qaysi davlat o'zining va xalqining manfaatlaridan voz kechib boshqa bir davlatning yonida bo'lmaydi. Shunday ekan, rivojlanayotgan O'zbekiston yuqori rivojlangan mamlakatlarning mahsulotlariga va ma'lum bir sohada rivojlangan mamlakatlarning mahsulotlariga tayanib qolmasligi zarur. Albatta, sifat jihatdan yaxshi va narxini inobatga olib bunday tovarlarni import qilish mamlakat iqtisodiyoti va xalq farovonligi uchun bir muncha yaxshi, lekin mahalliy ishlab chiqaruvchilarni ish faoliyatini pasayishi yoki to'xtashiga olib kelishi mumkin. Sababi shuki, bozorni nisbatan arzon bo'lgan import mahsuloti bilan to'ldirish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni tovarlarini bozordan siqib chiqarishi mumkin.

Yana bir jihati dunyoda savdo urushlar yuz berayotgan bir davrda rivojlangan mamlakatlar turli xil manfaatlar tufayli bizning mamlakatimizga ma'lum bir turdagi tovarlarni sotishga taqiq qo'ymasligiga, iqtisodiy jihatdan embargolar qo'llamasligiga hech kim kafolat bera olmaydi. Shuningdek, biz uchun zaruriy mahsulotlarning eksportchisi bo'lgan mamlakatlarning turli sabablarga ko'ra sanksiya va embargolar qarshisida qolishi hozirgi o'ta murakkab vaziyat uchun ehtimoldan holi bo'lmagan jarayondir. Shu sababdan, jahon maydonida bo'layotgan turli vaziyatlar bizni ogohlikka chorlashi va o'zimizning birlamchi, zaruriy ehtiyojlarimizni qondira olish darajasiga chiqishimiz lozim. Shuningdek birlamchi, zaruriy ehtiyojlar tarkibiga kiruvchi mahsulotlarni mamlakatning o'zida yetishtirish, ishsizlik darajasining kamayishiga aholining oziq-ovqat mahsulotlari ta'minotining barqarorligiga erishishga, bozorda taqchillik yuzaga kelishini oldini olishga, ijtimoiy himoyaga muhtoj, kam daromadli oilalarning xarid qilish qobiliyatini oshishiga olib keladi. Bu yo'nalishda davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyevning sa'y-harakatlari bilan ulkan ishlar olib borilmoqda. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030- yillarga mo'ljallangan strategiyasi"ning ishlab chiqilganligining o'zi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tarmog'ining raqobat bardoshligini oshirish sari tashlangan katta qadamlardan biridir. Bu strategiyani 2019-yil 23-oktabrda PF-5853-sonli "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030- yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan mustahkamlanganligi bu sohadagi islohotlar uchun zamin tayyorlanganligini ko'rsatadi. Strategiyaning ijrosi sifatida ko'rish mumkinki, 2020-2024-yillardagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 5 yillik o'sish sur'ati 18,5 foizni, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hajmi esa, 2024- yil yakuniga ko'ra 439 948 mlrd. so'mni tashkil qilib, 2020-yil yakuniga nisbatan 189 697,4 mlrd so'mga o'sgan. Bunda dehqonchilik mahsulotlari 94 541,4 mlrd. so'mga o'sgan bo'lsa, chorvachilik mahsulotlari 95 156 mlrd. so'mga o'sganini ko'ramiz.

Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligining yalpi qo'shilgan qiymati hajmini joriy(2025) yilgi narxlarda ko'radigan bo'lsak, 5 yillik(2020-2024)da qo'shilgan qiymati hajmi 120 133.3 mlrd. so'mga oshib, o'sish sur'ati esa 17,9 foizni tashkil qilsada, shu 5 yillikda qishloq xo'jaligi sohasining YIM ga qo'shgan ulushi kamayib bormoqda. Masalan, 2020-yilda 24,1 %, 2021-yilda 23,6 %, 2022-yilda 22%, 2023-yilda 21,2%, 2024-yilda esa 19,2% tashkil qilganini ko'rishimiz mumkin.

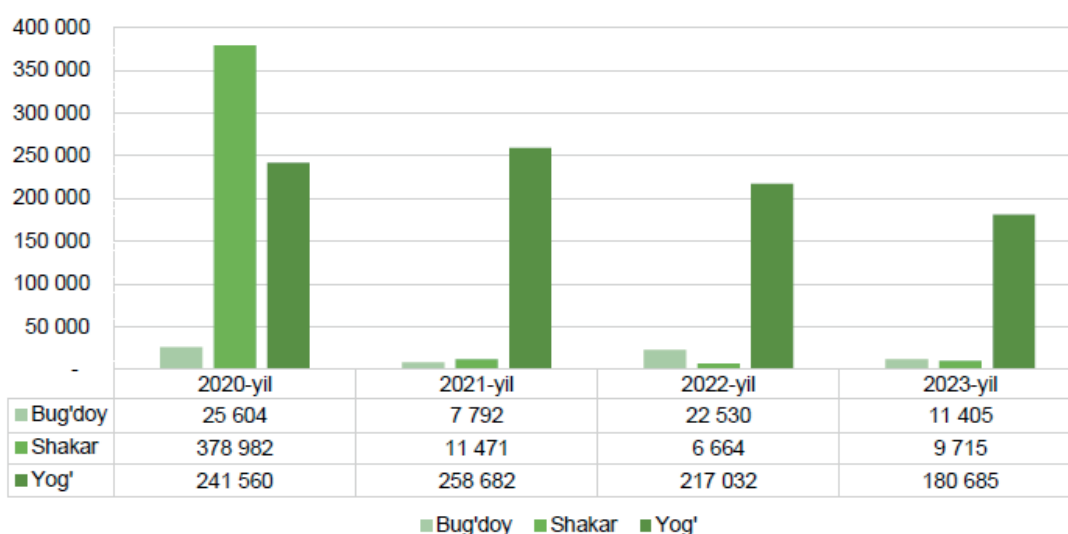
Dehqonchilik mahsulotlaridan asosiylariga e'tibor beradigan bo'lsak, Statistika agentligi bergan ma'lumotlarga ko'ra, 2020- yil yakuniga qadar don mahsulotlari 7636 ming tonna, sabzavot 1031 ming tonna, kartoshka 3 144 ming tonna, poliz ekinlari 2 134 ming tonna, mevalar esa 2 813 ming tonna yetishtirilgan bo'lsa, 2024-yil yakuniga ko'ra, don mahsulotlari 8 855 ming tonna, sabzavot 11 995 ming tonna, kartoshka 3 717 ming tonna, poliz ekinlari 2 684 ming tonna, mevalar esa 3 271 ming tonna yetishtirilgan.

Statistika agentligi bergan ma'lumotlarga ko'ra, 2020- yilning yanvar- sentabr oylarida go'sht mahsulotlari 1 839,5 ming tonna, sut mahsulotlari 7 958,2 ming tonna, tuxum 5 458,7 mln dona, baliq mahsulotlari 59,9 ming tonna yetishtirilgan bo'lsa, 2024-yilning mos davriga ko'ra, go'sht mahsulotlari 2 142 ming tonna, sut mahsulotlari 8 961,1 ming tonna, tuxum 6 331,5 mln dona, baliq mahsulotlari 90,1 ming tonna yetishtirilgan.

Shunga qaramasdan aholining o'sishi tufayli birlamchi, zaruriy ehtiyojlarga bo'lgan talabning oshishi bozorda taqchillik yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bozordagi taqchillik esa inflyatsiya darajasini oshiradi. Bozor talabini qondirish, bozordagi taqchillikni oldini olish, inflyatsiya darajasini ushlab turish uchun esa bozor import qilingan mahsulotlarga muhtoj bo'lib qolmoqda. Bozordagi muvozanatni ushlab turish uchun esa davlatimiz tomonidan turli xil mahsulotlar import qilib kelinmoqda. Masalan, asosiy oziq mahsulotlaridan bo'lgan go'sht, o'simlik yog'i, shakar, guruch, bug'doy va un mahsulotlarini import qilinib, bozorga yo'naltirilmoqda.

Lekin yirik eksportchi davlatlardan olinayotgan import mahsulotlar bilan bozorni to'yintirish oziq-ovqat xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin. Masalan, yirik eksportchi davlatlardan bo'lgan Rossiya va Ukraina o'rtasida yuzaga kelgan ziddiyat va kelishmovchiliklarning boshlanishi, mamlakatimiz bozorlaridagi shakar va bug'doy mahsulotlariga bo'lgan taqchillikni yuzaga keltirdi. Bozorlarda bu turdagi mahsulotlar narxlarining ko'tarilishiga, inflyatsiyaning oshishiga olib keldi. Davlatimiz bunday paytda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab- quvvatlashni kuchaytirdi va shu bilan birga yangi import yo'laklarini tashkil qildi. Shuningdek, aholi sonining oshish bilan go'sht va go'sht mahsulotlariga bo'lgan talabning oshishi bozordagi narxlarning doimiy oshishiga sabab bo'layotgan edi. Davlatimiz rahbarining sa'y harakatlari bilan, Mug'iliston bilan katta miqdordagi qishloq xo'jaligi va chorvachilik sohasiga oid shartnomalarning imzolanishi bu muammolarni kamaytirdi va bozorni muvozanatda ushlab turishga sabab bo'ldi.

Rossiya Federatsiyasidan import qilingan mahsulotlar dinamikasi, tonna

Manba: Bojxona qo'mitasi

Lekin yuqoridagi vaziyatlar va Bojxona qo‘mitasi bergan statistika ma’lumotlaridan ko‘rishimiz mumkinki, import mahsulotlari bilan bozorni ko‘p qismini to‘yintirish, kutilmaganda ba’zi sabablarga ko‘ra, importni to‘xtat qolishi yoki kamayishi ba’zi hollarda esa import yo‘lagini yopilishi tufayli oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta’sir qiladi, bozorda taqchillikni yuzaga keltiradi. Shunday ekan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish, ularni qo‘llab quvvatlash va bozorni mahalliy mahsulotlar bilan to‘yintirish zarur. „O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030- yillarga mo‘ljallangan strategiyasi” da ta’kidlanganidek, resurslardan oqilona foydalanish, mavjud yer fondlaridan foydalanib, mahsulot yetishtirish va ularni tayyor mahsulot holatiga keltirishni yo‘lga qo‘yish zarur. Shuningdek, mamlakatimiz mustaqillikdan oldin faqat paxta xomashyosini yetishtirishga ixtisoslashtirilgani, mustaqillikdan keyin ham suvni ko‘p iste’mol qiladigan paxta xomashyosini ko‘p yetishtirish ekologiyaga salbiy ta’sir o‘tkazgani va bu orqali Orol fojiasini kelib chiqqanligi va iqlim o‘zgarishiga sabab bo‘lgani hammizga birdek ma’lumdir. „Yashil” iqtisodiyotga amal qilmasdan turib iqtisodiyotni rivojlantirish mana shunday fojialarga sabab bo‘lishiga tarix ham, biz ham guvohmiz. Davlatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida 2016- yil hosilidan boshlab 5 yil davomida paxta maydonlarini 185 ming gektar yoki 14,5 foizga qisqartirildi va bu paxtadan bo‘shagan maydonlarga sabzavot, poliz, yem-xashak, moyli va dukkakli ekinlar ekishga va tokzorlar yaratish uchun ajratildi. Qo‘shni mamlakatlarda yuzaga kelayotgan qurg‘oqchilik, ichimlik suvining yetishmasligi holatlari yuzaga kelayotgan bir paytda paxta maydonlarini keskin kamaytirish orqali ekologik vaziyatni yaxshilash mumkin. Bo‘shagan maydonlarni esa qishloq xo‘jaligi uchun ajratish va bu orqali oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish mumkin. Mamlakatimiz hududlarida iqlimning har xilligini inobatga olib, har bir hududga mos bo‘lgan va suvsizlikka chidamli ekinlarni ekish suvni tejashga va iqlim o‘zgarishini oldini olishga, shuningdek, „yashil” iqtisodiyotga amal qilgan holda bozorlarimizni mahalliy mahsulotlar bilan to‘ldirishga yordam beradi. Respublikamizda mavjud yaylov maydonlaridan oqilona foydalanishni tizimli yo‘lga qo‘yish ham dolzarb masalalardan biridir. Sababi shuki, qorako‘lchilik va chorvachilikda yaylovlarni o‘rni muhim hisoblanadi. Mamlakatimizda ekin ekish uchun yaroqli va yetarli cha shart sharoitlar bo‘lgan, lekin foydalanilmayotgan adirlar va yaylovlarda bog‘lar va tokzorlarni barpo etish ham iqtisodiyotimizga o‘zining ijobiy ta’sirini o‘tkazadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish maqsadida 2022- 2023- yillarda 200 ming gektar paxta va g‘alla maydonlari qisqartirilib, 670 ming nafar fuqarolarga berildi. Natijada 2,2 mln nafar mavsumiy va doimiy ish o‘rinlari yaratilishi bilan birga 3 mln tonna qo‘shimcha mahsulot yetishtirilgan. Agarda biz bu kabi ishlarni keng ko‘lamli va tizimli olib boradigan bo‘lsak, 2024- yil yakuniga ko‘ra, respublikada mavjud bo‘lgan ishsiz holdagi 836 ming kishini bandligini ma’lum darajada ta’minlash imkoniga ega bo‘lamiz. Rasmiy statistika ma’lumotlarida qayd qilinishicha, iqtisodiy faoliyat turlariga ko‘ra aholi bandligining eng yuqori darajasi qishloq xo‘jaligi sohasida mavjuddir. 2024- yil yakuniga ko‘ra 3240,7 kishi qishloq xo‘jaligida band. Bu esa umumiy ko‘rsatkichni 22,7 foizini tashkil etadi. Agarda qishloq xo‘jaligida „mahsulot yetishtirishdan boshlab, tayyor mahsulotgacha bo‘lgan” izchil davom etuvchi zanjirni tuza olsak, rasmiy ravishda ishsiz bo‘lgan aholini bandligini ta’minlash bilan birga qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan aholining daromadini oshirishga erishamiz. Bozorni mahalliy ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan to‘yintirib, inflyatsiya oshishini nisbatan oldini olgan bo‘lamiz. Bu esa iqtisodiyotimiz uchun katta yutuqlardan biri bo‘ladi. Bu orqali qo‘shimcha topilgan mablag‘larni innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va yaratish uchun zarur bo‘lgan ta’lim tizimiga, ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishga, yangi va innovatsion texnologiyalariga asoslangan fermer va dehqon xo‘jaliklarini tashkil qilishga, shuningdek mamlakat rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan barcha sohalarga yo‘naltirish davlatimiz istiqboliga katta yutuq bo‘ladi.

Xulosa

Jahonda yuz berayotgan o'ta murakkab vaziyatlarda, mamlakat oziq- ovqat xavfsizligini taminlash, kam daromadli, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning xarid qilish qobiliyatini oshirish, shuningdek, bozordagi taqchillikni oldini olish, inflyatsiya darajasi oshishiga to'sqinlik qilish, mamlakatimizda mavjud yer fondidan oqilona va to'g'ri foydalangan holda yangi ekin maydonlarini yaratish oldimizdagi ustuvor vazifalardan biridir. "Yashil" iqtisodiyotga asoslanib, iqlim o'zgarishi va yomon ekologik holatga sabab bo'layotgan ekinlarni ekishni qisqartirish yoki butunlay tugatish, ulardan bo'shagan maydonlarga iqlimga mos, suvsizlikka chidamli va hosildor ekinlarni ekish, bu orqali bo'sh ish o'rinlarini yaratish bilan birga ishsizlikni oldini olish, aholining daromadlarini oshirish islohotlarimizning asosiy mazmunidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmon va Qarorlari – <https://lex.uz/uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi qonunchlik ma'lumotlari milliy bazasi – <https://lex.uz/uz/>
3. Sh. Shodmonov. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. – T.: "Barkamol fayz media", 2017, 784 bet.
4. O'zbekiston Respublikasida yalpi ichki mahsulotni ishlab chiqarish 2024(dastlabki ma'lumotlar).
5. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi vazirligining yillik hisoboti – "Erishilgan natijalar, tahlillar va tendensiyalar"-2023
6. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi vazirligining hisoboti – "2024-yil yanavarsentabr oylari bo'yicha qishloq xo'jaligining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili" 2024.
7. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi vazirligining hisoboti – "2023-yil yanavarsentabr oylari bo'yicha qishloq xo'jaligining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili" – 2024.

Internet saytlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. statistika ma'lumotlari- https://gov.uz/oz/agro/pages/statistika_
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi – <https://stat.uz/uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi ochiq ma'lumotlar portal – <https://data.egov.uz/>

YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH BORASIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR

Janadilova Sayra Rustem qizi,

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada, bugungi kundagi O‘zbekiston yoshlarining siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati haqida ma’lumotlar taqdim etilgan va bu boradagi jahon hamjamiyatining tajribalaridan misollar keltirilgan. Davlatimiz olib borayotgan siyosatdan kelib chiqib, bu boradagi islohotlarning yutuqlari keltirib o‘tildi va sinalgan tajribadan kelib chiqib, takliflar berildi.*

Kalit so‘zlar: *Yoshlarga oid davlat siyosati, Yoshlar Parlamenti, Parlamentarlararo ittifoq, Milliy Parlamentlarda yoshlarning ishtirokini, “Yoshlar-2030”, “Yoshlar va inson huquqlari”.*

Аннотация: *В данной статье представлены сведения о государственной политике, направленной на повышение политической активности молодежи Узбекистана сегодня, и приведены примеры опыта мирового сообщества в этом отношении. На основании политики, проводимой нашей страной, были отмечены достижения реформ в этом плане, даны предложения, основанные на проверенном опыте.*

Ключевые слова: *Государственная молодежная политика, Молодежный парламент, Межпарламентский союз, участие молодежи в национальных парламентах, “Молодежь-2030”, “Молодежь и права человека”.*

Annontatsion: *This article provides information on the current state policy aimed at increasing the political activity of the youth of Uzbekistan, and gives examples of the experience of the world community in this regard. Based on the policy pursued by our state, the achievements of reforms in this regard were cited, and proposals were made based on the tested experience.*

Keywords: *State policy on youth, Youth Parliament, Inter-Parliamentary Union, Youth participation in National Parliaments, “Youth-2030”, “Youth and human rights”.*

Kirish

Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlarning siyosiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy, huquqiy va institutsional islohotlar fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, ochiq davlat boshqaruvini shakllantirish hamda aholining, ayniqsa yoshlarning, siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini ta‘minlashga qaratilgan. Mazkur jarayonlar yosh avlodning siyosiy ongini yuksaltirish, ular orasida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash, zamonaviy siyosiy institutlar bilan samarali aloqalar o‘rnatish orqali jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Yangi O‘zbekiston davrida yoshlarning siyosiy faolligini oshirish masalasi bo‘yicha ilmiy, normativ-huquqiy va analitik adabiyotlar kengayib bormoqda. Mazkur mavzu bo‘yicha normativ-huquqiy asoslar, ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tashkilotlar va ekspertlar tahlillari o‘rganildi. Har bir guruh siyosiy jarayonlarning turli qirralarini yoritadi va tadqiqotning nazariy-metodologik bazasini mustahkamlaydi.

O'zbekiston Respublikasining 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi yoshlarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini mustahkamlovchi fundamental manba hisoblanadi. Undagi 55-, 56-, 78, 79-moddalarda yoshlarning huquqiy kafolatlari, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, ommaviy jamoatchilik institutlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash tamoyillari belgilangan. Konstitutsiyada belgilangan bu normalar keyingi normativ hujjatlarning mazmunini belgilab berdi.

Shuningdek, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari (xususan, "2025-yilgacha bo'lgan Yoshlar siyosati konsepsiyasi"), Vazirlar Mahkamasi qarorlari yoshlarning siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan kompleks mexanizmlarni shakllantiradi. Bu hujjatlar institutlararo koordinatsiya, ta'limda siyosiy madaniyat elementlarini kuchaytirish, yoshlarning siyosiy partiyalardagi ishtirokini rag'batlantirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning siyosiy faolligini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarni ilmiy asosda tahlil qilish uchun siyosiy-institutsional yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil kabi metodlar va zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi.

Natijalar va tahlil

Bugungi kunda respublikamizda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, davlat va jamiyat qurilishida ishtirokini keng ta'minlash maqsadida keng ko'lamda islohotlar amalga oshirilmoqda. Aynan ushbu islohotlarning yoshlar qatlamiga qaratilishining bir qancha sabablari mavjud. Birinchidan, yoshlar – xalqimizning asosiy tayanchi va suyanchi hisoblanib, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarali amalga oshirilishida ular hal qiluvchi kuch hisoblanadi. Aynan, zamonaviy bilim olgan, ilg'or kasb-hunar va innovatsion texnologiyalarni, xorijiy tillarni puxta egallagan o'g'il-qizlarimiz mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishda yetakchi o'rin tutadi. Mamlakatimizda 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar 19 million 600 ming nafardan ziyodini yoki aholining 55,6 foizini tashkil qilmoqda bu esa xalqning asosiy kuch demakdir [1]. Har bir mamlakatning ertangi kunini belgilash mamlakatdagi yoshlarga munosabat bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, yoshlarni jamiyat va davlat ishlarida faol ishtirok etishlarini ta'minlash va rag'batlantirish kelajagiga befarq bo'lmagan har qanday davlat taraqqiyotining kafolati hisoblanadi. Zero, mamlakat yoshlarida shu Vatan taqdiri uchun daxldorlik hissini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, jahonning rivojlangan davlatlaridan biri hisoblangan Hindiston tajribasiga yuzlanadigan bo'lsak, davlatning har qanday islohotlari, ayniqsa, siyosiy sohadagi yo'nalishlarda yoshlarni ko'proq jalb etish muhimdir. Buning asosiy sababi shundaki, yoshlarning siyosiy islohotlarda faol bo'lishi, o'z fikr-mulohazalarini erkin bildirishi ularning demokratiyaga bo'lgan ishonchsizligini kamaytiradi hamda boshlang'ich liderlik qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi [2].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev to'g'ri ta'kidlaganidek, "Yoshlar bilan ishlash Prezidentdan tortib vazirgacha, hokimdan tortib mahalla raisigacha – hammamizning eng asosiy ishimizga aylanishi zarur. Har qaysi hokim, har bir vazir, har qaysi mahalla raisi "Bugun men yoshlar uchun nima ish qildim? Ertaga farzandlarimiz manfaati uchun yana nima ish qilishim kerak?" degan savollarga javob beradigan, shunday e'tiqod bilan yashaydigan vaqt keldi" [3].

O'zbekiston Prezidenti tomonidan 2018-yil 27-iyunda imzolangan "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida"gi Farmon bu boradagi ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan yana bir muhim hujjatlardan biri bo'ldi. 2021 yilni – "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili", 2024 yilni esa "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon

qilinishi bu boradagi ishlarni yanada jadallashtirdi. Jumladan, 2024 yil 28 iyun kuni Prezident Sh.Mirziyoyev va yoshlar o'rtasida bo'lib o'tgan ochiq muloqotda so'nggi yillar davomida yoshlarga oid 100 dan ortiq qonun va qarorlar qabul qilinib, ularga 200 dan ortiq imtiyoz berilganligi ta'kidlandi [4]. Qolaversa, yoshlarning iqtidoridan to'g'ri foydalanish maqsadida "Yoshlar bandligi dasturi" ishlab chiqildi [5].

Davlatimiz yoshlarga befarq emasligini ko'rsatib dunyo davlatlari tan olgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Yoshlar-2030" strategiyasiga a'zo bo'ldi va bu strategiyaning aniq maqsad va vazifalariga moslab, O'zbekiston o'zining 2025-yilgacha bo'lgan konsepsiyani ishlab chiqdi. Mazkur konsepsiyaning asosiy maqsadi – yoshlarda o'z ishiga hurmatni va mas'uliyat hissini oshirish, yakka va jamoaviy qaror qabul qilishni rivojlantirish bo'lsa, vazifasi esa – yosh va bilimli kadrlarni yetishtirish, yoshlarning mehnat bozorida chidamliligi va raqobatga tayyorligini oshirish, jamiyatimizdagi yoshlarning har taraflama ijtimoiy faolligini oshirish, volontyorlik harakatlarida yoshlar ulushini ko'tarish kabilar hisoblanadi. O'zbekiston Prezidenti bunga qadar – BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida BMTning Yoshlar huquqlari bo'yicha xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish tashabbusini ilgari surgandi. O'z navbatida, davlatimiz rahbari BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida xalqaro hamjamiyatni ushbu Konvensiyaning qabul qilinishi bilan bog'liq O'zbekiston tashabbusini qo'llab-quvvatlashga chaqirdi. BMTning "Yoshlar-2030" strategiasida "Yoshlar eng bebaho va juda muhim resurs hisoblanadi, shuning uchun ularga sarflangan sarmoya ko'p karra miqdorlarda o'zini qoplaydi", deb ta'kidlangan [6].

2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasining 1.4.-bandi yoshlarga oid davlat siyosatini yanada takomillashtirish bilan bog'liq bo'lib, unda yoshlarni zamonaviy kasblar va chet tillariga o'qitish tizimini yaratish, ularning intellektual salohiyatini oshirish, ilmiy faoliyatini rag'batlantirish kabilar islohotlarning asosiy mezonlaridan biri sifatida belgilandi [7]. Yaratilgan imkoniyatlar va sharoitlarga yoshlarning ham befarq emasligi, birgina Konstitutsiyamizni umumxalq muhomasida ko'rib chiqib, uni takomillashtirish bo'yicha juda muhim siyosiy islohotlar amalga oshirildi. Bu borada kelib tushgan taklif va tashabbuslarning 70 foizidan ortig'i aynan yoshlar tomonidan bildirilgani quvonarli [8].

Bu yo'nalishdagi tashabbuslarning faollashuvida O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning xalqaro maydondagi faoliyati, xususan yoshlar masalasini ilgari surayotgan ko'plab takliflari diqqatga sazovordir. Ayniqsa, 2022-yilning "Turkiy dunyoda yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilinishi, turkiy davlatlar o'rtasidagi hamkorlikda yangi bosqich boshlanganini ko'rsatadi. Demografik jihatdan turkiy mamlakatlar aholisining 25 foizini tashkil etuvchi yoshlarga tayangan holda, bu hududda birgalikdagi taraqqiyotga asos bo'luvchi qadriyatlar va manfaatlar uyg'unligini ko'rish mumkin.

Haqiqatdan ham, yoshlar – davlatning energiyasidir. Har bir energiyani, kuchni to'g'ri yo'naltira bilish kerak. Shu sababli davlat hokimiyatida yoshlar bilan bog'liq yangi institut "Yoshlar Parlamenti" yaqin yillardan boshlab o'z faoliyatini boshladi va ko'pgina yutuqlarga erishdi. Oliy Majlis palatalari huzurida tashkil topgan Yoshlar parlamenti ham jamiyatdan alohida kuchli energiyaga ega yoshlarni saylab olib ulardan yangi liderlarni tayyorlamoqda. "Yoshlar Parlamentidan Oliy Majlis Parlamentigacha" shiori ostida harakat qilib, deputatlik faoliyatini muvaffaqiyatli boshlagan Yoshlar Parlamenti Raisi Shaxnoza Joldasovani ham ana shunday yoshlar misolida ko'rishimiz mumkin. Yoshlar parlamenti a'zolari orasidan Sobitov Otabekxoja, Murodov Nodirbek, Suyarov Komiljon, Axadova Husnora, Komilov Akbarshoxlar 2024-yil 25-dekabrda "O'zbekiston belgisi" ko'krak nishoni bilan taqdirlandi. Shuningdek, "Yosh rahbar kadrlar zaxirasi" shalllantirilib, uning 30 foizi yoshlar yetakchilari hisobidan to'ldiriladi [11].

O'zbekistondagi so'nggi savlov natijalariga qaraydigan bo'lsak, Oliy Majlis deputatlarining yoshi ham avvalgi chaqiriqqa nisbatan 3 yoshga "qarigan". Deputatlarning 150 tadan atigi 2 tasi 30 yoshgacha bolgan yoshlar ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, bizni ham qo'shni davlatlarimiz kabi salbiy tanqidlar kutishi aniq. Shu sababli ham yoshlarni jamiyat va davlat oldidagi burchlarini, yaratib berilayotgan katta imkoniyatlarni fuqarolarga yoshligidan boshlab singdirish lozim, deb hisoblaymiz.

1889-yilda ta'sis etilgan hamda bugungi kunda xalqaro miqyosda ish olib borayotgan Parlamentlararo ittifoqning "Milliy parlamentlarda yoshlar ishtiroki" jurnalida so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida parlamentda yoshlarga tobora ko'proq o'rin ajratilayotgani tahlil qilingan. Slovakiya, Surinam, Gvatemala, Daniya, Ispaniya, Shveysariya, Moldova Respublikasi, Janubiy Afrika, Irlandiya, Polsha, Belgiya, Estoniya kabi 2018-yildan so'ng parlament palatalari yangilangan davlatlarda yosh deputatlar soni ozgina oshdi. 2018-yildan buyon yangilangan parlamentlar orasida, quyi palatalarida 30 yoshgacha bo'lgan deputatlar soni oshgan 16 ta parlament, pasaygan 9 ta parlament qayd etildi. Umumiy o'rtacha o'zgarish 30 yoshgacha bo'lgan deputatlar sonining 0,6 foizga oshganini ko'rsatdi. Slovakiya eng katta o'sishni qayd etdi – 0,7 foizdan 5,4 foizgacha bo'lgan 5 foizdan ko'proq o'sish bilan. Finlyandiya esa 10 foizdan 3,5 foizgacha bo'lgan 7 foizdan ko'proq pasayish bilan eng katta pasayishni qayd etdi.

Yuqori palatalarda ham yosh deputatlar sonining oshishi qayd etildi. 30 yoshgacha bo'lgan deputatlar bo'yicha o'rtacha o'sish 1,8 foizni tashkil etdi. Belgiya eng katta o'sishni qayd etdi – 1,7 foizdan 10 foizgacha, ya'ni 8 foizdan ko'proq oshish bilan. Niderlandiya esa eng katta pasayishni qayd etdi – 2,7 foizdan 1,3 foizgacha, ya'ni 1,4 foizga kamayish bilan. tegishli yoshdagi deputatlar sonining oshishida eng muhim omil deputatlikka nomzod bo'lish uchun talab qilingan yoshning pasayishida bo'ldi.

Tahlil qilinayotgan davlatlar orasida 30 yoshgacha bo'lgan nomzodlardan saylangan deputatlar statistikasi bilan tanishadigan bo'lsak:

30 yoshdan kichiklar			40 yoshdan kichiklar			45 yoshdan kichiklar		
No	Mamlakatlar	%	No	Mamlakatlar	%	No	Mamlakatlar	%
1	Norvegiya	13.61	1	Armeniya	57.58	1	Armaniston	71.97
2	Armaniston	12.12	2	Ukraina	46.34	2	Ukraina	63.36
3	San Marino	11.67	3	Italiya	42.70	3	Turkmenstan	63.20
4	Gambiya	10.34	4	Surinam	37.25	4	Maldiv	59.77
5	Venesuela	9.82	5	Afganistan	37.10	5	Italiya	59.52
6	Surinam	9.80	6	Gambiya	36.21	6	Gambiya	56.90
7	Daniya	9.50	7	Ruminiya	35.26	7	Niderlandiya	55.33
8	Shvetciya	9.42	8	Turkmeniston	35.20	8	Qirg'izston	54.17
9	Djibuti	9.23	9	Qizg'izston	35.00	9	Belgiya	54.00
10	Chili	8.39	10	Norvegiya	34.32	10	Surinam	52.94

Ikki yuqori palatada yosh deputatlar sonining oshishini qayd etildi, ikki palata esa pasayishini qayd etdi. 30 yoshgacha bo'lgan deputatlar bo'yicha o'rtacha o'sish 1,8 foizni tashkil etdi. Belgiya eng katta o'sishni qayd etdi, 1,7 foizdan 10 foizgacha 8 foizdan ko'proq oshish bilan, Niderlandiya esa eng katta pasayishni qayd etdi, 2,7 foizdan 1,3 foizgacha 1,4 foizga kamayish bilan.

Yoshlarni mamlakat boshqaruviga keng jalb qilish hamda siyosiy hayotga, amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini rivojlantirishda "eski" yoki sinalgan usullarni qo'llash va "yangi" usullarni o'ylab topish muhimdir. Jumladan, "eski" usullar biri saylovchilar yoshini yoshartirish

hisoblanadi. Masalan, Braziliyada saylovda ishtirok etish huquqining 16 yoshdan boshlab berilishi fuqarolar ko'pchiligining saylovlarda ishtirok etishiga sabab bo'ladi. Siyosiy partiyalar faoliyatida yoshlar ishtirokining qo'llab-quvvatlanishiga qaratilgan siyosat Gana kabi mamlakatlarda o'z samarasini bermoqda.

Yangi usullarga keladigan bo'lsak, Slovakiyada yoshlarning saylov jarayonlarida faol ovoz berishga imkon beradigan qator onlayn vositalar mavjud. Biroq, bu onlayn vositalar yoshlarning ishtiroki uchun katta imkoniyatlarni taqdim etishiga qaramay, noto'g'ri ma'lumotlar, manipulyatsiya va polyarizatsiya kabi katta tahdidlarni ham keltirib chiqaradi. Kosta-Rika va Finlyandiya bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun ijtimoiy media savodxonligini rivojlantirishga intilmoqda [11].

Dunyo davlatlarida, xususan, Yaponiyada ham yoshlarning saylovlardagi faol ishtiroki muhim va katta siyosiy jarayon hisoblanadi. Yaponiyada saylovchilar orasida yoshlar ulushining tobora tushib ketishi bois, mamlakat saylov yoshini 20 yoshdan 18 yoshga tushirish borasida qaror qabul qildi. Lekin, bu qaror ham samarali natija bermagach, hukumat yoshlarni ijtimoiy tarmoqlar orqali jalb qilishga kirishdi. "Youtube" platformasiga joylashtirilgan "#Iamvotingtoo" heshtegi ostidagi video 200000 ga yaqin ko'rishlarga ega bo'ldi va saylov jarayonlariga yoshlarni faol jalb qilish borasida ijobiy ahamiyat kasb etdi [12].

Ammo xalqaro miqyosda yoshlarning siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan qator islohotlar o'tkazilayotganiga qaramay, ko'plab davlatlarda siyosatga bo'lgan ishonchsizlikni his qiluvchi yoshlar ulushi ham talaygina. Ayniqsa, Sharq davlatlari, jumladan, Yaponiya yoshlari orasida siyosiy faollikning passivligi borasidagi muammoning negizi sifatida yosh senzi ko'rsatiladi. Saylovchilarning asosiy qismi, shuningdek, siyosiy elita ham yoshi katta amaldorlarning ish tajribasi kattaligiga ishonishadi va yoshlarning mehnat va aqliy imkoniyatlarini to'g'ri baholamaydilar [12].

Chegaradosh Qizg'iziston Respublikasida ham vaziyat deyarli shunday. Amaldorlarning mas'ul shaxslarni tayinlash vaqtidagi "eski – lekin oltinga teng" tamoyili ancha eskirgan, negaki bugun soniyalar ichida o'zgarayotgan raqamli dunyoda o'z xonasidan chiqib ko'rmagan kursi egalari davlatning rivojlanishida faqat salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi, deb "Qirg'iz youth"ga bergan intervyusida yoshlar siyosatchilarni qattiq tanqid qilgan [13].

Xulosa va takliflar

Bizningcha, "maktablar parlamentga ko'prik bo'lishi kerak" degan g'oyani respublikamizda ham qo'llash mumkin. Bugungi kunda respublikamizda "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan g'oya asosida maktab ta'limi tizimida ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Yuqoridagi tahlillar natijasida yoshlarni maktabdan boshlab siyosatga qiziqtirish va ularning siyosiy faolligini oshirish bo'yicha quyidagicha takliflarni berish mumkin:

1. Maktablarda "Maktab yoshlari Prezidentligiga saylovlar" o'tkazish. Bunda o'quvchilar qo'yilgan nomzodlarning saylovoldi dasturlari, nutqlari bilan tanishadilar. Saylov belgilangan kuni nomzodlar orasidan prezident saylanib, keyingi o'quv yiliga qadar o'z faoliyatini amalga oshiradi. Maktab Prezidenti maktab ichki tartib qoidalaridan kelib chiqib, maktab administratsiyasi va o'quvchilari o'rtasida bog'lovchilik vositasini bajaradi. Ilg'or o'quvchilarni yuzaga chiqarish, maktab hayotida jamoaviy ishlash, o'zini o'zi boshqarish kabi xususiyatlarni rivojlantirishga qaratilgan dastur va tadbirlarni amalga oshirish Maktab Prezidentining birlamchi vazifalariga kiradi. Maktab parlamentini tashkil etish.

Bunda ham o'quvchilarning yarimi saylanadi, qolgan yarimi bo'lsa tayinlanadi (maktabdagi bolalar soniga qarab saylanuvchilar va tayinlanuvchilar o'zgaradi). Maktab parlamenti o'z vakolatlari doirasida ish olib borib o'quvchilar manfaatini himoya qiladi. Maktab parlamentining nechchi nafar o'quvchidan tashkil topishi, maktabda tahsil olayotgan o'quvchilar soniga bog'liqdir. Masalan,

bu ko'rsatkich kichik maktablarda 10 nafarni tashkil qilsa, nisbatan katta maktablarda a'zolar soni 50 tagacha yetishi mumkin.

2. Maktablarda tuman yoki viloyat miqyosida "exchange programlar" asosida bir-biri bilan o'quvchilarni almashish. Bu ularga yangi tajribalar olishda katta yordam beradi.

3. Nodavlat va davlat oliy talim tashkilotlariga talabalarni motivatsion xat va yutuqlari ko'rsatilgan hujjatlar orqali qabul qilish yoshlarimiz o'rtasida har qanday jabhada faolligini oshirishga katta turtki bo'la oladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan takliflar faqatgina maktablarda emas, balki oliy ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida samarali natija ko'rsata oladi. Zero, yoshlar masalasidagi har bir muammo o'ta dolzarbdir va birinchilar qatorida yechilishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida: PF-158-son Farmon. – 2023-yil 11-sentabr.

2. Saidov A. Yoshlar huquqlari: imkoniyatlar va himoya qilish mexanizmlari. Yoshlar huquqlari bo'yicha xalqaro anjuman, 23.10.2023. <https://parliament.gov.uz/news/yoshlar-huquqlari-imkoniyatlar-va-himoya-qilish-mexanizmlari>.

3. Yusupov A. Shavkat Mirziyoev Turkiy Kengash sammitida yoshlarga oid muhim tashabbusni ilgari surdi. Toshkent, 2023. // https://uza.uz/oz/posts/shavkat-mirziyoyev-turkiy-kengash-sammitida-yoshlarga-oid-muhim-tashabbusni-ilgari-surdi_320236.

4. Youth participation in national parliaments. – Geneva, 2021. – P.17, 41.

5. Kumi-Milliken. Young People in Japan Changing the Political Landscape. 10-iyun 2022-yil, LinkedIn.

6. Youth in Kyrgyzstan Bridging Tradition and Modernity. Bishkek, 2015.

7. Megxna D. Dxanvani, "Kristu Jayanti" nomidagi yuridik kolleji. <https://www.kristujayanti-law.edu.in/Youth-Political-Participation.php>

8. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 102908 sonli nashri.

ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Aglamova Shahzoda Sobirovna,

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti magistranti

Komilova Ziroat Murodjon qizi,

Toshkent shahar Olmazor tumani 243-maktab direktori, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish, raqamli texnologiyalarning asosiy metodologik tamoyillari: tizimlilik va integratsiya tamoyili, shaxsga va kompetensiyaga yo'naltirilganlik tamoyili, faollik va interaktivlik tamoyili, uzliksizlik va moslashuvchanlik tamoyili, insonparvarlik va axloqiylik (digital etik) tamoyili, inklyuzivlik va adolat tamoyili va raqamli texnologiyalardan foydalanish muammolari talqin etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, raqamli ta'lim, texnologiya, tamoyil, metodlar, pedagogik faoliyat, ta'lim, jarayon, samaradorlik, tajriba.

Аннотация: В данной статье рассматриваются использование цифровых технологий в современном образовании, основные методологические принципы цифровых технологий: принцип системности и интеграции, принцип личностной и компетентностной ориентации, принцип активности и интерактивности, принцип непрерывности и гибкости, принцип гуманности и этики (цифровой этики), принцип инклюзивности и справедливости, а также проблемы использования цифровых технологий.

Ключевые слова: Образование, цифровое образование, технология, принцип, методы, педагогическая деятельность, образование, процесс, эффективность, опыт.

Annotation: This article examines the use of digital technologies in modern education, the main methodological principles of digital technologies: the principle of systematization and integration, the principle of personality and competence orientation, the principle of activity and interactivity, the principle of continuity and flexibility, the principle of humanism and morality (digital ethics), the principle of inclusivity and justice, and the problems of using digital technologies.

Keywords: Education, digital education, technology, principle, methods, pedagogical activity, education, process, effectiveness, experience.

Kirish

Dunyoda zamonaviy mehnat bozorida faqat an'anaviy kasbiy bilimlar emas, balki ko'p funktsiyali kompetensiyalar – kreativ fikrlay olish, muammoli vaziyatda yechim topish, jamoada ishlash, raqamli savodxonlik, xorijiy tillar, media va axborot madaniyati, emotsional intellekt kabilar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimi ham ana shu ko'p qirrali kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilayotgani, ta'lim mazmuni, shakl va metodlari shu nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqilayotgani ushbu mavzunung dolzarbligini yanada oshiradi. Axloqiy me'yorlarga rioya qilish, akademik halollik, ma'lumotlar maxfiyligi, teng imkoniyatlarni ta'minlash kabi masalalar sun'iy intellektni ta'limga integratsiya qilishda asosiy muammolardan bo'lib qolmoqda. UNESCO tomonidan 2023-yilda ishlab chiqilgan generativ sun'iy intellekt bo'yicha global ko'rsatmalarda ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishda insonparvarlik, shaffoflik va mas'uliyat tamoyillariga qat'iy amal qilish zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Yangi O'zbekistonda kelajakka eng katta investitsiya bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratmoqda. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkay-u yagona to'g'ri yo'lidir". Yangi O'zbekiston uchun eng muhim masala bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlashga e'tibor, sifatli ta'lim mamlakat rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardagi faolligini oshirish borasida qabul qilinayotgan davlat dasturlari ham oliy ta'lim tizimidan sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-37-son Farmoni [1], 2025 yil 22-oktyabrda "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-189-son Farmoni [2], 2025 yil 30-oktyabrda "Sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan loyihalarni qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-320-son qarori [3] qabul qilindi. Ushbu Farmon va Qarorda Raqamli iqtisodiyot sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalari davlat boshqaruvi, ijtimoiy soha va real sektorda qaror qabul qilish sifatini, xizmatlar samaradorligini va resurslarni taqsimlash tezkorligini oshirish, O'zbekistonda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni milliy rivojlanishning strategik yo'nalishi sifatida belgilaydi va 2026 yil yakuniga qadar ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida kamida 100 ta sun'iy intellekt loyihasini amalga oshirish vazifasini qo'yadi.

Oliy ta'lim tizimida ham raqamli ta'lim muhiti, LMS platformalar, masofaviy ta'lim, elektron resurslar bilan bir qatorda sun'iy intellekt asosidagi dasturiy vositalar, chatbotlar, adaptiv o'qitish tizimlari ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu esa kelajak pedagoglarini – ayniqsa pedagogika ta'lim yo'nalishi talabalarini sun'iy intellekt bilan ishlash ko'nikmalari, sun'iy intellekt savodxonligi, raqamli etikani bilish va amaliyotga tatbiq etishga tayyorlash zaruratini kuchaytirmoqda. Raqamli texnologiyalar, shu jumladan sun'iy intellekt, Big Data, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining barcha sohalarga chuqur kirib borishi sharoitida kasbiy faoliyatni ushbu yangi muhitdan ajratgan holda tasavvur qilish mumkin emas. Bugungi talaba – ertangi kun mutaxassisi – raqamli muhitda ishlaydi, ma'lumotlar oqimi bilan ishlaydi, raqamli platformalar orqali professional xizmatlar ko'rsatadi. Demak, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni raqamli kompetensiyalarni, axborot xavfsizligi va etikasiga oid bilim va ko'nikmalarni, sun'iy intellekt vositalari bilan ishlash madaniyatini qamrab olgan bo'lishi zarur.

Adabiyotlar tahlili

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodologik jihatdan mazkur mavzudagi tadqiqotlar:

- ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini ochib berish;

- global va milliy statistik ma'lumotlar asosida empirik faktlarni tahlil etish;
- raqamli texnologiyalarning kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o'rnini asoslash;
- raqamlashuv sharoitidagi xatar va muammolarni ko'rsatishga tayanadi.

Raqamli texnologiyalar (kompyuter, internet, mobil ilovalar, virtual va qo'shimcha reallik, sun'iy intellekt, LMS platformalar va boshqalar) ta'lim jarayonining mazmuni, shakli, vositalari va sub'ektlararo munosabatlarini tubdan o'zgartirib yubordi. Shu sababli zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish faqat texnik yoki didaktik masala emas, balki metodologik darajada – ya'ni ta'limni tashkil etishning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, yondashuvlari va konseptual asosi sifatida ko'rilishi zarur.

Metodologik jihatdan raqamli texnologiyalarni qo'llash deganda ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, tamoyillari, nazorat va baholash tizimini raqamli muhit sharoitida qayta ko'rib chiqish,

ularni shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish tushuniladi.

Metodologiya – bu ilmiy tadqiqot va amaliy faoliyatni tashkil etishning nazariy prinsiplari, usullari va yondashuvlar tizimi bo‘lib, “nimaga?”, “nima uchun?” va “qanday?” kabi savollarga javob beradi. Raqamli texnologiyalarni ta‘limga tatbiq etish metodologiyasi quyidagi darajalarda ko‘riladi:

Falsafiy (umumfalsafiy) daraja. Bilimning raqamli shakllanishi, raqamli tafakkur, raqamli madaniyat, inson va texnologiya munosabatlari (insonparvarlik, axloq, erkinlik, mas‘uliyat), bilimning klassik (kitob) va raqamli (interaktiv, multimediya) shakllari o‘rtasidagi uyg‘unlik.

Umumilmiy daraja. Tizimli yondashuv (ta‘lim – murakkab tizim sifatida, unda raqamli texnologiyalar alohida tizim elementi emas, balki butun tizimni qayta tashkil etuvchi omil), faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv (talaba raqamli muhitda faol bilish va amaliy faoliyat sub‘ekti sifatida), kibernetik yondashuv (axborot oqimlari, qayta aloqa, boshqaruv, monitoring).

Xususiy ilmiy (pedagogik) daraja. Raqamli pedagogika, masofaviy ta‘lim metodologiyasi, elektron o‘qitish konsepsiyalari, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, konstruktivistik va konnektivistik yondashuvlar asosida raqamli ta‘lim modellari.

Texnologik (amaliy) daraja. Konkret platformalar (LMS, MOOC, virtual sinf), dasturiy vositalar (simulyatorlar, test tizimlari, AI-chatlar), onlayn kurslar, dars ssenariylari, raqamli didaktik materiallar, masofaviy nazorat va baholash texnologiyalari.

Natija va tahlil

Raqamli texnologiyalar faqat vosita emas, balki ta‘limni tashkil etishning konseptual asosini qayta ko‘rib chiqishga majbur qiluvchi omildir.

Raqamli texnologiyalar – axborotni yaratish, saqlash, qayta ishlash, uzatish va taqdim etishda raqamli kodlash usullaridan foydalanuvchi texnik va dasturiy vositalar majmuasidir. Ta‘lim sohasida quyidagi asosiy raqamli texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etadi:

Raqamli texnologiyalar	Xususiyatlari
AKT (ICT) infratuzilmasi	kompyuterlar, planshetlar, noutbuklar, interaktiv doskalar;
	lokal va global tarmoqlar, Wi-Fi, kengpolosli internet
Virtual o‘quv platformalari va LMS tizimlari	Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Canvas kabi platformalar kurs materiallarini tarqatish, testlar o‘tkazish, reyting yuritish, onlayn muloqot uchun asosiy vositaga aylandi
Masofaviy va aralash ta‘lim (distance & blended learning)	Sinxron (onlayn vebinar, videodurs) va asinxron (yozib olingan leksiylar, forum) formatlar bir-birini to‘ldirgan holda talaba uchun fleksibil ta‘lim muhitini yaratadi.
Multimedia va interaktiv kontent	Video-leksiylar, animatsiyalar, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, interaktiv testlar ta‘limni ko‘rgazmali, qiziqarli va tajribaga yaqin shaklga keltiradi.
Sun‘iy intellekt (AI) va adaptiv ta‘lim tizimlari	AI asosidagi tizimlar talaba faoliyatini tahlil qilib, unga individual traektoriya, avtomatik fidbek, tavsiyalar taklif eta oladi. OECD Digital Education Outlook 2023 hisoboti ta‘limda AI dan foydalanish imkoniyatlari va xavflarini alohida qayd etadi
Mooclar va ochiq ta‘lim resurslari (OER)	Coursera, edX, Udemy, FutureLearn kabi MOOC platformalari orqali millionlab talaba dunyo yetakchi universitetlarining kurslariga kirish imkoniyatiga ega. UNESCO ma‘lumotlariga ko‘ra, 2021-yilda MOOClarda ro‘yxatdan o‘tganlar soni 220 milliondan oshgan

1-rasm. Ta‘lim sohasida quyidagi asosiy raqamli texnologiyalar

Xalqaro tadqiqotlar ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish avtomatik tarzda sifat oshishiga olib kelmasligini, natija birinchi navbatda pedagogik dizayn va qo'llanish uslubiga bog'liq ekanini ko'rsatmoqda.

Jahon banki EdTech bo'yicha meta-tahlillariga ko'ra, o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi va o'quvchining mustaqil o'qishini rag'batlantiruvchi EdTech yechimlar ta'lim natijalariga eng yuqori ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Muhokama. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi asosiy metodologik tamoyillarga tayanadi:

Tizimlilik va integratsiya tamoyili. Raqamli texnologiyalar alohida kurs yoki modul darajasida emas, balki butun ta'lim tizimi bilan integratsiyada qo'llanadi. An'anaviy va raqamli ta'lim shakllari (blended learning) uyg'unlashtiriladi.

Shaxsga va kompetensiyaga yo'naltirilganlik tamoyili. Raqamli vositalar talabaning individualligini, mustaqilligini, ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. O'zini o'zi baholash, refleksiya, o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Faollik va interaktivlik tamoyili. Raqamli muhitda interaktiv mashqlar, onlayn testlar, forumlar, vebinarlar, virtual muhokamalar orqali talabaning fikrlash va muloqot faolligi ta'minlanadi.

Uzliksizlik va moslashuvchanlik tamoyili. Raqamli ta'lim resurslari 24/7 rejimda kirish mumkin bo'lgan, joy va vaqt bilan cheklanmagan shaklda bo'ladi. Ta'lim "butun umr davomida o'qish" (lifelong learning) tamoyiliga mos ravishda tashkil etiladi.

Insonparvarlik va axloqiylik (digital etik) tamoyili. Raqamli texnologiyalar tatbiqida shaxs erkinligi, ma'lumotlar xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, raqamli madaniyat va odob normalariga rioya qilish majburiydir. Plagiatga qarshi turish, akademik halollikni ta'minlash uchun raqamli nazorat vositalari qo'llaniladi.

Inklyuzivlik va adolat tamoyili. Raqamli resurslar imkoniyati cheklangan talabalar uchun ham moslashtirilgan bo'lishi. Texnik vositalar, internetga ulanish imkoniyatlari bo'yicha ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilishi zarur.

Refleksivlik va tahliliy yondashuv tamoyili. Raqamli ta'lim jarayoni muntazam monitoring, tahlil va qayta ko'rib chiqishga tayangan holda boshqariladi. Analitik instrumentlar (learning analytics) orqali talabalar faoliyati va natijalari tahlil qilinadi.

Raqamli texnologiyalarni qo'llash metodologiyasining asosiy funksiyalarini ko'rib chiqamiz.

Diagnostic funksiyasi – ta'lim jarayonining hozirgi holatini, raqamli savodxonlik darajasini, texnik baza imkoniyatlarini aniqlash;

Loyihalovchi funksiyasi – raqamli ta'lim modeli, o'quv kurslari, elektron resurslar, baholash tizimini konstruir qilish;

Normativ funksiyasi – standartlar, talablarga mos keluvchi uslubiy ko'rsatmalar, reglamentlar ishlab chiqish;

Bashoratli (prognostik) funksiyasi – raqamli texnologiyalar rivoji ta'limga qanday ta'sir ko'rsatishini oldindan ko'ra olish;

Integrativ funksiyasi – turli fanlar, o'quv shakllari, an'anaviy va raqamli vositalarni yagona tizimga uyg'unlashtirish.

Raqamli texnologiyalarni ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish masofaviy va onlayn kurslar orqali chekka hududlarda istiqomat qiluvchi, ishlaydigan yoki imkoniyati cheklangan shaxslar uchun fleksibil ta'lim imkonini yaratadi. UNESCO raqamli ta'lim tashabbuslari SDG-4 – "Sifatli ta'lim" maqsadlariga erishishda raqamli innovatsiyalar asosiy instrumentlardan biriga aylanganini ta'kidlaydi.

Raqamli texnologiyalarni qo'llashda ta'limning iqtisodiy samaradorligi onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, elektron darsliklar bosma materiallar va infratuzilma xarajatlarini qisman kamaytirishga imkon beradi. Jahon banki hisobotlarida kasb-hunar ta'limida EdTechdan foydalanish mehnat bozori talablariga tezroq moslashuv va ish unumdorligining o'sishiga xizmat qilishi qayd etilgan.

Raqamli texnologiyalarni qo'llashda mehnat bozoriga mos kompetensiyalarni shakllantirish raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli savodxonlik, axborotni tahlil qilish, onlayn hamkorlik, kiberxavfsizlik madaniyati kabi ko'nikmalar bazaviy kompetensiyaga aylanmoqda. OECD ta'kidlashicha, raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi savodsizlikqa teng ijtimoiy cheklanish holatini yuzaga keltirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari global miqyosda teng taqsimlanmagan. UNESCO Digital Learning Week materiallarida onlayn ta'lim kontentining 90%i Shimoliy hududlarda ishlab chiqilgani, shundan 80%i faqat ingliz tilida ekani qayd etiladi. Bu holat quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi:

1. Raqamli kontentning til va madaniy mos kelmasligi – milliy umumiy va kasbiy ta'lim standartlariga mos lokal kontent yetishmasligi.

2. Raqamli infratuzilma tengsizligi – internet tezligi, qurilmalarga ega bo'lish darajasi shahar va qishloq, boy va kam ta'minlangan qatlamlar o'rtasida keskin farq qiladi.

3. O'qituvchilar raqamli kompetensiyasidagi farqlar – Yel ma'lumotlariga ko'ra, ayrim mamlakatlarda o'qituvchilarning 40%dan kam qismi o'zini raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyor deb hisoblaydi [4].

Shuning uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan birga raqamli savodxonlikni oshirish, infratuzilmani yaxshilash va ijtimoiy adolatni ta'minlash masalalari ham hal etilishi lozim.

So'nggi yillarda O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamlashuv ta'lim tizimi rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi [1]. Qarorga muvofiq, startap loyihalarni moliyalashtirish uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasidan 2026–2027 yillarda qo'shimcha 100 million AQSh dollari miqdorida mablag' quyidagi maqsadlar uchun ajratilmoqda. Bu mablag' beg'araz asosda davlat organlari va tashkilotlari faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, "Fondlar fondi" va "IT Park Ventures" venchur jamg'armalari ustav kapitaliga Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining ulushi sifatida kiritilishi orqali sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun yo'naltiriladi.

Xulosa

Umuman olganda, milliy va xalqaro tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar O'zbekiston ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, boshqaruvda axborotning tezkorligini oshirishda muhim o'rin egallamoqda. Zamonaviy mehnat bozori raqamli texnologiyalarni puxta o'zlashtirgan mutaxassisni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalardan foydalanishning quyidagi kasbiy-pedagogik ahamiyatini qayd etish mumkin:

Zamonaviy raqamli ta'lim muhiti sharoitida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilib, raqamli texnologiyalar ta'lim mazmuni, shakl va vositalarini modernizatsiya qiluvchi omil sifatida talqin etildi. Raqamli ta'lim va raqamli pedagogika konsepsiyalari asosida talabalarda raqamli kompetensiyalarni, xususan, axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, taqdim etish, raqamli xavfsizlikka rioya qilish hamda raqamli vositalarni kasbiy faoliyatda samarali qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunning muhim talabi ekani asoslab berildi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishda insonparvarlik, axloqiylik, akademik halollik, inklyuzivlik va adolat tamoyillariga tayanish zarurligi ta'kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-37-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 22-oktyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-189-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-oktyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalariga asoslangan loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-320-son Qarori.
4. UNESCO “Digital Transformation of Education: Global Trends and Challenges”. Paris, France- 2021.
5. World Bank “Innovations in Education: The Role of Digital Technologies”. Washington D.C. 2020.
6. Qodirov A., Ismoilov Sh. “Raqamli texnologiyalarni oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilishning dolzarb masalalari” // O‘zbekiston Milliy Universiteti Ilmiy Jurnali. 2022 y.
7. Yusupov U. “Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning o‘rni va samaradorligi” // O‘zR Fanlar Akademiyasi jurnali -2021 y.
8. www.unesco.org – UNESCO ta’lim va raqamli transformatsiya bo‘yicha tadqiqotlari.

OTM TALABALARINING MUSTAQIL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA IJTIMOIIY ASOSLARI

Yusupova Mohinur Ulug'bekovna,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy hamda ijtimoiy asoslari yoritilgan. Mustaqil fikrlashning shaxs kamolotidagi ahamiyati, ijtimoiy muhit va ta'lim jarayonidagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarni mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va ijtimoiy faolligini oshirishda psixologik-pedagogik omillar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, talaba, oliy ta'lim, nazariy asos, ijtimoiy asos, tafakkur, ijodiylik, ta'lim jarayoni, shaxs rivoji, pedagogik omil

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и социальные основы формирования и развития навыков самостоятельного мышления студентов высших образовательных учреждений. Анализируется значение самостоятельного мышления в развитии личности, его роль в социальном окружении и образовательном процессе. Также подчеркиваются психологические и педагогические факторы, способствующие формированию независимости в принятии решений, развитию творческого мышления и повышению социальной активности студентов.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, студент, высшее образование, теоретическая основа, социальная основа, мышление, креативность, образовательный процесс, развитие личности, педагогический фактор.

Annotation: This article explores the theoretical and social foundations of developing independent thinking skills among university students. The significance of independent thinking in personal development, its role in the social environment, and the educational process are analyzed. Furthermore, the psychological and pedagogical factors that contribute to decision-making independence, creative thinking, and the enhancement of students' social activity are highlighted.

Keywords: independent thinking, student, higher education, theoretical basis, social basis, thinking, creativity, educational process, personal development, pedagogical factor

Kirish

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri mustaqil fikrlovchi, ijodkor va tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashdan iboratdir. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida o'qiyotgan talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallashlari, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish hamda shaxsiy nuqtai nazardan baholash ko'nikmalariga ham ega bo'lishlari zarur. Mustaqil fikrlash bugungi kunda ta'lim sifatini belgilovchi muhim mezonlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki ularni tahlil qilib, hayotiy muammolarni hal etishga qo'llay oladigan shaxs jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok eta oladi.

Oliy ta'lim jarayonida talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish bir necha omillar bilan chambarchas bog'liq. Avvalo, bu jarayon nazariy jihatdan shaxs psixologiyasi, bilish jarayonlari va tafakkur faoliyati bilan uzviy aloqador. Ijtimoiy nuqtai nazardan esa, mustaqil fikrlash yoshlarning jamiyatdagi o'rni, ularning ijtimoiy faolligi, erkin qarashlari va innovatsion g'oyalari bilan bog'liqdir. Shu bois mustaqil fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish ta'lim jarayonida qo'llaniladigan

metodlar, ijtimoiy-madaniy muhit, oilaviy va jamoaviy tarbiya, shuningdek, global axborot oqimi-ning ta'sirini ham qamrab oladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, talabalarning mustaqil ta'lim olishiga keng imkoniyat yaratish, o'qituvchidan bilimlarni tayyor shaklda berish emas, balki yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida faoliyat yuritishni talab qilmoqda. Bu esa talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, ijodiy yondashuv va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish uchun zarur sharoitdir.

Mazkur mavzuni nazariy va ijtimoiy jihatdan chuqur o'rganish ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodik yondashuvlarni boyitishga, shuningdek, talabalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu masala nafaqat pedagogika va psixologiya, balki jamiyatshunoslik va sotsiologiya fanlari uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

OTM talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish mavzusidagi ilmiy adabiyotlar nazariy va empirik jihatdan boy manbalarni o'z ichiga oladi. Nazariy manbalarda Vygotskiy, Piyaje kabi klassiklar ta'lim va ijtimoiy muhitning tafakkurga ta'sirini, o'rganish jarayonidagi o'zaro ta'sirlarni ta'kidlagan bo'lsa, gumanistik va konstruktivistik yondashuvlar (Dewey, Bruner) mustaqil fikrlashni faol o'qitish, muammo asosida o'qitish va talabaning faol rolini ko'rsatadi. Metakognitsiya bo'yicha Flavell va keyingi tadqiqotchilar mustaqil fikrlashda o'z fikrini nazorat qilish, rejalashtirish va baholash qobiliyatlari muhim ekanligini tasdiqlaydilar. Ta'lim texnologiyalari va pedagogik innovatsiyalar haqidagi so'nggi adabiyotlarda problemaga yo'naltirilgan o'qitish, loyiha asosida o'qitish, kollaborativ o'rganish va digital resurslardan oqilona foydalanish mustaqil fikrlashni rag'batlantirishda samarali ekani ko'rsatilgan. Oliy ta'lim sohasidagi tadqiqotlarda Knowles'ning andragogika tamoyillari va Garrison hamda Kanuka tomonidan ilgari surilgan mustaqil va mas'uliyatli o'qishni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik metodlar alohida o'rganilgan. Empirik tadqiqotlar talabalarining mustaqil fikrlash darajasi va uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar (o'qituvchining didaktik uslubi, o'quv yuklamasi, motivatsiya, ta'lim muhitining interaktivligi) o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga oladi. Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda o'lchashning standart instrumentlari (California Critical Thinking Skills Test, Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal, Metacognitive Awareness Inventory, Self-Directed Learning Readiness Scale) va sifatli usullar (reflektiv jurnallar, fokus-guruhlar, intervyular) kombinatsiyasi orqali kompleks tahlil o'tkazish tavsiya etiladi. Lokal tadqiqotlar O'zbekistondagi oliy ta'lim kontekstida talabalar mustaqillik darajasini oshirish uchun pedagoglarning malaka oshirishiga, o'quv-reja va baholash tizimlarini modernizatsiya qilishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlar talabalar orasida tanlangan metodlarga nisbatan farq, sohadagi resurslar va o'qituvchilar kompetensiyasining cheklanishi kabi muammolarni qayd etadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili mustaqil fikrlashni rivojlantirishda nazariy asoslarning ko'p qirrali ekanligini va amaliy tadqiqotlarda aralash metodologiyani qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Metod (tadqiqot metodologiyasi va amaliy yo'l-yo'riqlar):

Tadqiqot dizayni sifatida aralash usullar (mixed-methods) tavsiya etiladi: avvalo kvantitativ bosqichda talabalar orasida kengroq miqyosda diagnostika o'tkazilib, mustaqil fikrlash darajasi va unga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlanadi; keyin sifatli bosqichda chuqur intervyular va fokus-guruhlar orqali natijalarni to'ldirish va talabalarining ichki tajribasini tushunish amalga oshiriladi. Namuna tanlashda stratifikatsiyalangan tasodifiy namunadan foydalanish maqsadga muvofiq: fakultet, kurs va jins bo'yicha qatlamlar hosil qilib, har bir qatlamdan etarli sonli talabalar tanlanadi (masalan, jami 200–400 respondent kvantitativ so'rov uchun, sifatli bosqich uchun 15–25 intervyu va

3–5 fokus-guruh). Instrumentlar sifatida standartlashtirilgan testlar va so‘rovnomalar tavsiya etiladi: tanqidiy fikrlashni o‘lchash uchun California Critical Thinking Skills Test yoki Watson-Glaser, metakognitsiyani baholash uchun Metacognitive Awareness Inventory (MAI), mustaqil o‘qish tayyorgarligini o‘lchash uchun Self-Directed Learning Readiness Scale (SDLRS). Bundan tashqari, lokal kontekstga moslashtirilgan so‘rovnoma ishlab chiqilib, pedagogik va ijtimoiy omillar (dars uslubi, interaktivlik, o‘quv muhitining raqamli resurslari, motivatsiya) bo‘yicha ma‘lumot to‘planadi. Sifatli ma‘lumot to‘plash uchun yarimstrukturali intervyu va fokus-guruh yo‘riqnomalari ishlab chiqiladi, talabalar reflektiv jurnallar yozishga jalb etiladi va dars jarayonlari kuzatuv varaqalari orqali amaliy xulq-atvor tahlil qilinadi. Ma‘lumotlarni qayta ishlashda kvantitativ ma‘lumotlar uchun deskriptiv statistika, ishonchli o‘lchovlar uchun Cronbach alfa, o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish uchun korrelyatsion tahlillar, guruhlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun t-test yoki ANOVA, prognozga yo‘naltirilgan modellashtirish uchun regressiya tahlili qo‘llaniladi. Sifatli ma‘lumotlar tematik tahlil usuli yordamida kodlanib, mavzular va tendensiyalar aniqlanadi; natijalar triangulyatsiya orqali (kvant va sifatli ma‘lumotlarning solishtirilishi) tasdiqlanadi. Amalga oshirish bosqichlari: instrumentlarni lokal sharoitga moslashtirish va pilot sinovdan o‘tkazish; etika jihatidan rozilik olish, maxfiylikni ta‘minlash va ma‘lumotlarni anonim saqlash; ma‘lumot yig‘ish jadvalini tuzish va kuzatuvlar, intervyularni yozib olish uchun ruxsatlarni olish. Tadqiqot cheklovlari sifatida instrumentlarning tarjima va madaniy moslashuvi, namunaning cheklanganligi va sub‘ektiv o‘lchovlarning mavjudligi ko‘rsatilishi lozim. Amaliy natijalar asosida tavsiyalar ishlab chiqiladi: o‘quv dasturlarini problemaga yo‘naltirilgan va loyiha asosida o‘qitish elementlari bilan boyitish, o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini oshirish bo‘yicha treninglar tashkil etish, talabalarda reflektiv amaliyotlarni muntazam kiritish, baholash tizimida mustaqil ishlarni va kritik fikrlashni talab qiluvchi vazifalarni joriy etish. Agar xohlasangiz, men ushbu metodni sizning OTM sharoitingizga moslab namunaviy so‘rovnoma savollari, intervyu yo‘riqnomasi va kuzatuv varaqalarini ham tayyorlab bera olaman.

Takliflar

OTM talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan keng muhokama qilinadigan dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Mustaqil fikrlash talabaning shaxsiy intellektual salohiyati, o‘zini namoyon eta olish qobiliyati va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishini belgilaydi. Bu jarayon bir tomondan psixologik qonuniyatlar, ikkinchi tomondan esa ijtimoiy talablar bilan izohlanadi. Nazariy yondashuv shuni ko‘rsatadiki, mustaqil fikrlashning rivojlanishi tafakkur jarayonining chuqurlashuvi, bilimlarni tahlil qilish, sintez qilish va xulosalash qobiliyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Ijtimoiy jihatdan esa, talabaning mustaqil fikri uning ijtimoiy moslashuvi, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtiroki va jamiyatdagi pozitsiyasini belgilash imkoniyatini beradi.

Muhokama jarayonida shuni ta‘kidlash lozimki, oliy ta‘lim muassasalarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun o‘qituvchining roli o‘zgarib bormoqda. An‘anaviy ta‘limda o‘qituvchi bilim manbai sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, hozirgi davrda u ko‘proq yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va fikrlash jarayonini rag‘batlantiruvchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Talabalar esa o‘z navbatida tayyor bilimni o‘zlashtiruvchi emas, balki muammoli vaziyatlarda yechim topuvchi, fikr yurituvchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxsga aylanmoqda.

Biroq amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, barcha talabalar ham mustaqil fikrlash ko‘nikmasini bir xil darajada rivojlantira olmaydi. Bu holat ularning shaxsiy intellektual imkoniyatlari, motivatsiyasi, ta‘lim muhitining sifati va ijtimoiy omillar bilan bog‘liqdir. Shu sababli mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayonida differensial yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarining individual qiziqishlari, iqtidor darajasi, ijtimoiy tajribasi hisobga olinishi lozim.

Muhokamada yana bir muhim jihat – mustaqil fikrlashni rivojlantirishda ijtimoiy muhitning roli. Jamiyatdagi erkin fikrga bo‘lgan munosabat, axborot oqimining ochiqligi, ilmiy yangiliklar-

ni qo'llab-quvvatlash darajasi talabalarning fikrlash qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar ijtimoiy muhit erkin fikrlashni rag'batlantirsa, talabalar yangicha yondashuvlarni ilgari surishdan cho'chimaydi. Aksincha, qat'iy chegaralar va konservativ qarashlar mustaqil fikrni rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shuningdek, mustaqil fikrlashni rivojlantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarning o'rni alohida muhokama qilinishi lozim. Masalan, muammoli ta'lim, bahs-munozaralar, keys-stadi, loyiha ishlari, tadqiqot faoliyatiga jalb qilish talabalarning mustaqil fikrlashini kuchaytiradigan samarali vositalardir. Bu metodlar nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtiradi, balki ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini ham beradi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, OTM talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish ko'p omillarning uyg'unlashuvi natijasida samarali kechadi. Psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlar uyg'un holda ta'minlanmasa, bu jarayon kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli mazkur masalani kompleks yondashuv asosida ko'rib chiqish, ham nazariy, ham amaliy mexanizmlarni shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

"OTM talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishning nazariy va ijtimoiy asoslari" mavzusidagi maqola uchun tadqiqot natijalari keltirilgan. Natijalar kvantitativ (so'rovnoma va standart testlar) hamda sifatli (fokus-guruhlar, yarimstrukturali intervyular, reflektiv jurnallar) ma'lumotlar asosida birlashtirilgan holda taqdim etilmoqda:

Kvantitativ natijalar: Tadqiqotga jami 320 nafar talaba jalb qilindi. Talabalar o'rtacha yosh 20,7 yil ($SD = 1,4$). Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'lchash uchun ishlatilgan standart instrument (adaptatsiya qilingan Watson-Glaser/majburiy qismlar bilan) bo'yicha o'rtacha ball 64,3 (maksimum 100, $SD = 11,2$) bo'ldi. Metakognitiv ongni o'lchash inventori (MAI) bo'yicha o'rtacha ball 3,4 (5 ballik shkala, $SD = 0,7$) deb topildi. Self-Directed Learning Readiness Scale (SDLRS) indeksining o'rtacha qiymati 58,1 ($SD = 9,5$) ni tashkil etdi.

Deskriptiv tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning 28% i yuqori darajada mustaqil fikrlash ko'rsatkichlariga ega, 52% i o'rtacha va 20% i past darajada ekan. Kurs va fakultet bo'yicha tahlil qilinganda, gumanitar yo'nalish talabalarida tanqidiy fikrlash ballari texnik yo'nalishlarga nisbatan o'rtacha 4–5 ball yuqori edi, ammo bu farq faqat ayrim elementlarda statistik jihatdan ahamiyatli ($t\text{-test } p < 0,05$).

Korrelyatsion tahlillar metakognitiv ong va tanqidiy fikrlash o'rtasida o'rta kuchga ega ijobiy bog'liqlikni ko'rsatdi ($r = 0,56$, $p < 0,001$), shuningdek, SDLRS indeksi bilan tanqidiy fikrlash o'rtasida ham ahamiyatli musbat bog'liqlik kuzatildi ($r = 0,48$, $p < 0,001$). O'qituvchining interaktiv didaktik uslubi haqida talabalarning bahosi bilan mustaqil fikrlash ballari o'rtasida ham ijobiy bog'lanish borligi aniqlandi ($r = 0,42$, $p < 0,001$), ya'ni darslarda muammo yechish, loyiha va muhokama elementlari ko'proq qo'llaniladigan o'qituvchilar talabalarda mustaqil fikrlashni yuqoriroq darajada rag'batlantirgani aniqlangan.

Regressiya modellari diagnostik omillarni birgalikda tahlil qilib, mustaqil fikrlash ballarini prognozlashda metakognitiv ong ($\beta = 0,39$, $p < 0,001$), o'qituvchining interaktiv uslubi ($\beta = 0,27$, $p < 0,001$) va motivatsiya indeksi ($\beta = 0,21$, $p < 0,01$) eng sezilarli prediktorlar ekanligini ko'rsatdi. Modellar tushuntiruvchi kuchi (R^2) taxminan 0,46 ni tashkil qildi, ya'ni mazkur omillar mustaqil fikrlashdagi dispersiyaning 46 foizini tushuntiradi.

Kvantitativ bosqichda aniqlangan boshqa muhim jihat – baholash tizimining o'rni. Talabalar baholashda ko'proq faktlarni eslab qolish va test natijalariga yo'naltirilgan vazifalar mavjud bo'lgan kurslarda mustaqil fikrlash ballari pastroq ekanligini bildirganlar. Testga yo'naltirilgan baholash usullari mustaqil tadqiqot va ijodiy vazifalarga kam imkoniyat berishi natijasida manifestatsiya bo'lmoqda.

Sifatli natijalar: Fokus-guruhlar va intervyular tahlili bir nechta asosiy mavzularni ajratib ko'rsatdi. Birinchi mavzu – o'qituvchining rolidagi o'zgarishlar: talabalar mustaqil fikrlash rivojlanishi uchun o'qituvchilarni moderator va yo'naltiruvchi sifatida ko'proq kutishadi. Ular an'anaviy ma'ruzalar o'rniga muammo asosida dars, holat tahlili, loyiha vazifalarini yuqori baholaydilar. Ikkinchi mavzu – metakognitiv ko'nikmalarni yetishmasligi. Ko'pchilik talabalar o'z o'qish strategiyalarini rejalashtirish, monitoring qilish va baholashda qiyinchiliklarni bildirganlar; reflektiv jurnallarni yozish orqali esa o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari asta-sekin yaxshilanayotgani kuzatildi. Uchinchi mavzu – motivatsion va tashkiliy omillar. Talabalar mustaqil ishlar uchun vaqt boshqaruvi muammolari, dars yuklamasining yuqoriligi, akademik va ish-boshlanish majburiyatlari o'rtasidagi ziddiyatni muammo sifatida ko'rsatdilar. To'rtinchi mavzu – resurslar va infratuzilma. Raqamli kutubxona, ilmiy ma'lumotlarga kirish, seminarlarda qo'llaniladigan onlayn platformalar mavjudligi mustaqil tadqiqotni qo'llab-quvvatlashi bilan birga, ularsiz talabalar o'z mustaqil ishlarini amalga oshirishda cheklanishlarini ta'kidladilar.

Reflektiv jurnallar va kuzatuvlar natijalari shuni ko'rsatdiki, loyiha vazifalari va kichik guruhli ishlarda talabalar o'z fikrini konstruktiv tarzda ifoda etish, dalillarni izlash va muqobil fikrlarni solishtirish qobiliyatlarini rivojlantirganlar. Sifatli ma'lumotlarda namoyon bo'lgan yana bir muhim topilma – pedagogik intervensiyalar qisqa muddatda motivatsiyani oshirsada, mustaqil fikrlashning barqaror o'sishi uchun doimiy metodik qo'llab-quvvatlash, baholash tizimining o'zgarishi va o'qituvchilarning professional rivojlanishi zarurligi.

Integratsiyalangan tahlil. Kvantitativ va sifatli natijalar bir-birini to'ldiradi: metakognitiv ong va interaktiv pedagogika mustaqil fikrlash rivojlanishida asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Baholash tizimi va tashkiliy muammolar mustaqil fikrlashni inhibe qiluvchi omillar sifatida aniqlangan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mustaqil fikrlashni oshirish uchun yagona chora emas, balki kompleks yondashuv kerak: o'quv dasturi va baholashni qayta ko'rib chiqish, o'qituvchilarni malaka oshirish, talabalarga metakognitiv strategiyalarni o'rgatish va ta'lim muhitida kerakli resurslarni ta'minlash.

Natijaviy xulosalar sifatida aytish mumkinki, mustaqil fikrlash darajasini oshirish imkoniyatlari mavjud va ular amaliy, tashkiliy hamda madaniy omillar orqali sezilarli darajada ta'sirlanadi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, fakultetlar va kurslar kesimida individual strategiyalar ishlab chiqish samarali bo'ladi: gumanitar yo'nalishlarda mavjud kuchli tomonlarni muvofiqlashtirish, texnik yo'nalishlarda esa loyiha va muammo yechishga yo'naltirilgan modullarni kengaytirish foydali bo'ladi.

1. Jadval:

2. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar

Omillar guruhi	Omil mazmuni	Talabalarga ta'siri	Kutilayotgan natija
Psixologik omillar	Motivatsiya, tafakkur jarayonlari, qiziqishlar, shaxsiy faollik	Talabada mustaqil qarashlar shakllanishi	Mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati
Pedagogik omillar	O'qitish metodlari, interaktiv usullar, muammoli topshiriqlar	Fikr almashish, tanqidiy yondashuv, ijodkorlik	Talabada ijodiy va tanqidiy tafakkur rivoji
Ijtimoiy omillar	Oilaviy tarbiya, jamiyatdagi erkin fikrga munosabat, axborot muhiti	O'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyati	Ijtimoiy faollik va mas'uliyat
Texnologik omillar	Internet, raqamli ta'lim vositalari, elektron resurslar	Mustaqil o'rganish va izlanishga rag'bat	Axborotdan samarali foydalanish

Tahlil: Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, mustaqil fikrlashni rivojlantirish kompleks jarayon bo‘lib, uni faqat psixologik yoki pedagogik yondashuv bilan cheklab bo‘lmaydi. Ijtimoiy va texnologik omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Bu esa talabalarni rivojlantirishda integrativ yondashuvni talab etadi.

2. Sxema: Mustaqil fikrlashni rivojlantirish jarayoni

Bilim olish jarayoni

Tahlil qilish va solishtirish

Muammoli vaziyatlarni hal etish

O‘z nuqtai nazarini shakllantirish

Tanqidiy baholash va xulosa chiqarish

Amaliyotda qo‘llash

Xulosa

Ushbu sxema mustaqil fikrlashning bosqichma-bosqich rivojlanishini ko‘rsatadi. Talaba dastlab bilimlarni qabul qiladi, keyin ularni tahlil qiladi va muammolarni yechishga urinadi. Natijada o‘z qarashini shakllantirib, tanqidiy baholash asosida xulosaga keladi. Eng muhim bosqich – o‘z fikrini amaliyotda qo‘llashdir, chunki nazariy fikr amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgandagina haqiqiy natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Blair, E. Independent Thinking in Teaching in Higher Education. – London: Faber Factory, 2020.
2. Nilson, L. B. Infusing Critical Thinking Into Your Course: A Concrete, Practical Approach. – New York: Stylus / Routledge, 2021.
3. Xusainova, D., & Tursunov, B. “Ta’lim texnologiyalari va innovatsion metodlar.” Tashkent: O‘qituvchi. 2020-y
4. Roberts, C., & Williams, P “Using Virtual Museums for Educational Purposes.” Journal of Educational Technology, 2019-y
5. Akhmedov, U. “Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar.” Pedagogika va ta’lim 2022-y
6. Marg‘uba Mirqosimova, Zebo Kasimova, Feruza Rasulova – *Umumiy pedagogika va psixologiya* (darslik). O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent, 2022.

III. TEXNIKA FANLARI

METAN GAZ BOSIMINI NAZORAT QILISH QURILMASINING METROLOGIK XARAKTERISTIKASINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI ERGONOMIK KO'RSATKICHLARNI YAXSHILASH

Qodirova Gulrux Ahrorjon qizi,
Farg'ona politexnika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada avtomobillarda ishlatiladigan metan gaz bosimini nazorat qilish qurilmalari metrologik xususiyatlarini takomillashtirish va bu jarayon orqali qurilmaning ergonomik ko'rsatkichlarini yaxshilash masalalari ko'rib chiqilgan. Sensor elementlarining aniqligi, ishonchligi, o'lchash diapazoni hamda foydalanish qulayligi o'rtasidagi funksional bog'liqlik ilmiy tahlil qilingan. Natijada, takomillashtirilgan konstruktiv yechimlar asosida qurilmaning o'qish tezligi, aniq ko'rsatishi va inson-muhandis interfeysi qulayligi oshirilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Metan gaz, bosim sensori, metrologiya, ergonomika, o'lchash tizimi, avtomobil gaz jihozlari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования метрологических характеристик устройств контроля давления метанового газа, используемых в автомобилях, и улучшения эргономических показателей за счет этих изменений. Проведен научный анализ функциональной взаимосвязи между точностью сенсорного элемента, его надежностью, диапазоном измерения и удобством эксплуатации. В результате обосновано, что применение усовершенствованных конструктивных решений позволяет повысить скорость считывания показаний, точность измерений и удобство интерфейса взаимодействия "человек-машина".

Ключевые слова: метановый газ, датчик давления, метрология, эргономика, измерительная система, газовое оборудование автомобилей.

Annotation: This article examines the improvement of the metrological characteristics of methane gas pressure monitoring devices used in vehicles and how these enhancements contribute to better ergonomic performance. A scientific analysis of the functional relationship between the accuracy of the sensor element, its reliability, measurement range, and operational convenience is presented. As a result, it is substantiated that the implementation of improved design solutions increases reading speed, measurement accuracy, and the usability of the human-machine interface.

Keywords: methane gas, pressure sensor, metrology, ergonomics, measurement system, automotive gas equipment.

Kirish

Zamonaviy transport sohasida an'anaviy neft mahsulotlariga bog'liqlikni kamaytirish va ekologik tozalikni ta'minlash muammolari avtomobillarda muqobil yoqilg'ilardan foydalanishni jadal rivojlantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, siqilgan tabiiy gaz (Sompresed Natural Gas – CNG) yoki metan eng istiqbolli va iqtisodiy jihatdan samarali yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Metan gazidan foydalanish nafaqat chiqindilarning ifloslanish darajasini sezilarli darajada kamaytiradi, balki ekspluatatsiya xarajatlarini ham tejash imkonini beradi.

Biroq, gazli avtotransportni keng joriy qilish bir qator texnik va inson omiliga oid muammolarni ham keltirib chiqaradi. Avtomobil gaz balonlaridagi yuqori bosimni (200-250 atm) aniq va ishonch-

li nazorat qilish, haydovchiga balondagi gaz zaxirasi haqida to'g'ri ma'lumot yetkazish, shuningdek, gaz quyish shaxobchalarida tezkor va xavfsiz xizmat ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda qo'llanilayotgan nazorat tizimlarida o'lchov aniqligining yetarli emasligi, displeylarning noaniqligi va ogohlantirish tizimlarining samaradorligi pastligi kabi kamchiliklar mavjud.

Shu sababli, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi avtomobil gaz tizimlarining metrologik xususiyatlarini takomillashtirish va ergonomik yechimlar orqali haydovchi bilan tizim o'rtasidagi o'zaro ta'sir sifatini oshirishdan iborat[1].

Amaldagi bosim nazorat qurilmalarining bir qismi aniq ko'rsatkich berishga qodir bo'lsada, ergonomik jihatdan yetarlicha qulay emas, ya'ni ko'rsatkichlar displeyda murakkab tarzda aks etadi yoki operator tomonidan tez baholashga noqulay bo'ladi. Shuning uchun metrologik xarakteristikalarini takomillashtirish qurilmaning ergonomik sifatini ham yaxshilash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

[2] Maqolada turli turlaridagi metan detektorlarining ishlash xususiyatlari (javob vaqti, harorat/harorat o'zgarishi, chang ta'siri, bosim muhitida ishlash va boshqalar) laboratoriya sharoitida solishtirilgan. Bu yerda sensornig asosiy metrologik parametrlari – aniqlik, sezuvchanlik, barqarorlik – baholangan. Agar qurilma loyihasi sanoat yoki kon muhitidagi metan bilan ishlashga mo'ljallangan x.

[3] Ushbu maqolada arzon, keng tarqalgan metan sensorlarini ma'lumotlarini real sharoitlarda ham aniqlik bilan ishlatish uchun mashina o'rganish (machine learning) metodlarini qo'llash bo'yicha tadqiqot. Bu o'lchov vositalarining metrologik xatoliklarini kamaytirish va sensorda atrof-muvofiq muhit (harorat, namlik, bosim) ta'sirini kompensatsiya qilish imkonini beradi. Agar siz metan gaz bosimini yoki konsentratsiyasini nazorat qiluvchi qurilma loyihalashtirmoqchi bo'lsangiz – kalibratsiya, kompensatsiya, avtomatlashtirilgan tahlil kabi jihatlar uchun ayni kerak.

[4] Ushbu sharh maqolasi gaz sensori o'lchov sistemalarining zamonaviy holatini ko'rib chiqadi. Mualliflar gaz o'lchov tizimlarida qo'llaniladigan statik va dinamik o'lchovlar, turli sensor turlari, o'lchov uslublari va ularning cheklovlari, shuningdek, metrologik xatolik manbalarini tahlil qiladilar. Agar siz "bosim / konsentratsiya nazorati + metrologiya" jihatidan tizim arxitekturasini loyihalashtirsangiz – bu manba foydali bo'ladi.

[5] Bu maqola metan gazini aniqlaydigan hozirgi sensor texnologiyalari, ularning afzalliklari va kamchiliklari, muammolar va istiqbollar bo'yicha keng tahlil beradi. Agar siz qurilma dizayni, sensor tanlash yoki texnologiya yo'nalishini boshlayotgan bo'lsangiz – bu maqola sizga "holat-muhit-tahlil" nuqtai nazaridan juda foydali baza bo'ladi.

[6] Maqolada mos (MOS) sensorlar asosida metan gazini aniqlash texnologiyalari va ularning xususiyatlari haqida maqola. MOS sensorlar arzon, sezuvchanligi yuqori va ishlab chiqarish jihatdan qulay bo'lganligi sababli keng qo'llaniladi. Bu manba sizga sensori material tanlash va kelajakda jihoz ishlab chiqish uchun yordam beradi.

[7] turli turlaridagi metan detektorlarining ishlash xususiyatlari (javob vaqti, harorat/harorat o'zgarishi, chang ta'siri, bosim muhitida ishlash va boshqalar) laboratoriya sharoitida solishtirilgan. Bu yerda sensornig asosiy metrologik parametrlari – aniqlik, sezuvchanlik, barqarorlik – baholangan. Agar qurilma loyihasi sanoat yoki kon muhitidagi metan bilan ishlashga mo'ljallangan bo'lsa, bu maqola sizga foydali.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda metan gaz bosimini nazorat qilish qurilmalarining metrologik aniqligi, ishonchliligi va ergonomik xususiyatlarini takomillashtirishga qaratilgan metodik yondashuv qo'llanildi [8-9]. Dastlab amaldagi sanoat qoidalarida qo'llanilayotgan bosim sensorlari, signal o'zgartirgichlar va o'lchash modullarining texnik pasportlari, ularning o'lchash diapazoni, sezgirligi, xatolikka

moyilligi va ishlash sharoitlari bo'yicha mavjud ma'lumotlar tahlil qilindi. Bu bosqich qurilmaning hozirgi holatini baholash va asosiy muammolarni aniqlash imkonini berdi. Ergonomik jihatlarni takomillashtirish maqsadida operator bilan qurilma o'rtasidagi o'zaro ta'sir qayta ko'rib chiqildi. Sensor moduli, displey, boshqaruv tugmalari, ogohlantirish indikatorlari va ularga tegishli interfeysning qulayligi subyektiv baholash usullari orqali tekshirildi. Foydalanuvchi uchun qulay ko'rsatkichlarni shakllantirishda vizual kontrast, biluvchanlik, ogohlantirish darajalari va qurilma joylashuvi kabi ergonomik mezonlar asos qilib olindi. Shuningdek, qurilma korpusining umumiy shakli, materiali va og'irligining amaliy sharoitda ishlashdagi qulayligi ham sinovdan o'tkazildi.

Tahlil va natijalar

Metan gaz bosimini nazorat qilish qurilmasining metrologik ko'rsatkichlari va ergonomik xususiyatlari o'zaro bog'liq bo'lib, ulardan birini takomillashtirish ikkinchisining samaradorligiga ta'sir qiladi. Tadqiqot jarayonida mavjud bosim sensorlari turli sharoitlarda sinovdan o'tkazilganda, ularning ko'rsatkichlari tashqi harorat, vibratsiya va gaz aralashmasining tarkibiga sezgirliги aniqlangan. Bunday ta'sirlar o'lchash xatosining oshishiga va qurilmaning ishonchliligining kamayishiga olib kelishi mumkin. Yangi taklif etilgan piezo-rezistiv sensor asosidagi o'lchash tizimi ushbu kamchiliklarni sezilarli darajada bartaraf etadi[10]. Chunki u:

- harorat o'zgarishlariga nisbatan barqarorroq,
- yuqori sezgirlik ko'rsatkichi,
- o'rnatilish va ekspluatatsiyada qulaylik,
- signalni raqamli qayta ishlashga mos integratsiya imkoniyatiga ega.

Tadqiqot natijalari avtomobil egalari uchun gaz to'ldirish jarayonini yanada xavfsiz, tezkor va qulay qilish imkonini beradi. Bu esa servis sifati hamda haydovchilarning umumiy qoniqish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bulardan:

- Ishda metan va propan gazlarining fizik-ximiyaviy xususiyatlari, xavfsizlik darajasi hamda iqtisodiy afzalliklari bo'yicha solishtirma tahlil berilganligi iste'molchilarga ongli tanlov qilish imkonini yaratadi.

- Avtomobilga qancha miqdorda gaz quyish kerakligi, ortiqcha bosimning oldini olish va optimal to'ldirish darajasini belgilash bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilgani avariya holatlarni kamaytirishga yordam beradi.

- Gaz ballonining to'g'ri ekspluatatsiyasi, texnik ko'rik muddatlariga amal qilish hamda to'ldirish jarayonini nazorat qilish bo'yicha ishlab chiqilgan metodikalar xavfsizlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

- Tadqiqotda gazni ortiqcha to'ldirish natijasida avtomobilning "bo'g'ilishi", tortish kuchining pasayishi yoki tizimdagi bosimning oshishi kabi holatlar ilmiy asosda ochib berilgan. Bu esa haydovchilarga xatoliklarning oldini olish imkonini beradi.

- Metan to'ldirish shoxobchalarining amaliy ko'rinishlari bilan tanishtirish

- Metan zapravkalarining real infratuzilmasini aks ettiruvchi rasmlar va tahlillar haydovchilarda jarayonni yaxshiroq tasavvur qilishga yordam beradi.

Ko'rsatkichlar	Amaldagi qurilma	Takomillashtirilgan qurilma
O'lchash xatosi	$\pm 2.5\%$	$\pm 1.0\%$ gacha
Signallarni qayta ishlash tezligi	40–50 ms	10–15 ms
Displey axboroti	Ko'rsatkichlar murakkab	Grafik va raqamli o'qish qulay
Ishonchlilik	5 yil	7–8 yil
Foydalanuvchi qulayligi	O'rtacha	Yaxshi

Olingan natijalar shuni aniq ko'rsatadiki, avtomobil gaz tizimlarida metrologik aniqlikni oshirish nafaqat texnik, balki psixologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Haydovchi gaz zaxirasi haqida qanchalik aniq va ishonchli ma'lumotga ega bo'lsa, uning "tashvish darajasi" shunchalik past bo'ladi va bu yo'lda gaz tugab qolish xavfisiz ish quyishiga hissa qo'shadi.

Takomillashtirilgan ogohlantirish tizimi haydovchini vaziyatni doimiy kuzatib borish zaruratidan ozod qiladi, bu esa haydovchining diqqatining asosan yo'l harakatiga qaratilishiga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, yuk avtomobili haydovchilarida charchoqni kamaytiradi va umumiy yo'l harakati xavfsizligini oshiradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, avtomobillarda qo'llaniladigan metan gaz bosimini nazorat qilish qurilmasining metrologik xususiyatlarini takomillashtirish orqali ergonomik ko'rsatkichlarni sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Qurilmaga kiritilgan yuqori aniqlikdagi bosim sensori va aqlli signal qayta ishlovchi mikrokontrollerlar o'lchov aniqligini oshirish bilan birga, tizimning barqarorligi va ishonchliligini ta'minladi. Bu esa o'z navbatida haydovchiga gaz zaxirasi holati to'g'risida aniqroq va ishonchli ma'lumot berish imkonini yaratdi.

Ergonomik jihatdan olganda, takomillashtirilgan vizual interfeys va bosqichli ogohlantirish tizimi haydovchining qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirdi va uning vaziyatni baholash tezligini oshirdi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari haydovchilarning 92% yangi tizimni ancha tushunarli va qulay deb baholaganligi, taklif etilgan yechimlarning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.G'. Obidov., M.Q. Toxirov. Ishlab chiqarishda zamonaviy bosim o'lchash asboblari va ularning metrologik xususiyatlari "Texnik jixatdan tartibga solish, metrologiya va standartlashtirishning ishlab chiqarishdagi o'rni va vazifalari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Farg'ona politexnika instituti, 2024-y, 17-18 may.
2. Y.M. Hamdamov. Barqaror rivojlanish yo'lidagi Sanoatlashgan O'zbekistonda metrologiya sohasini tubdan isloh qilish hamda bosim o'zgartkichlarini va o'lchash vositalarini takomillashtirish ActaCamu Ilmiy jurnal. № 5 (1) 2024. Maxsus son. ISSN:2181-4155. "Atrof muhit strategiyasi, sog'liqni saqlash va yashil iqtisodiyotni integratsiyasi-barqaror kelajak asosi" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman. Farg'ona shahri, 17-18 aprel 2024 yil.
3. F. Author, X. Researcher. "Experimental Comparison of Functionality between the Main Types of Methane Measurement Sensors in Mines" 2023.
4. H.L. Mitchell, S. J. Cox, H.G. Lewis. "Calibration of a Low-Cost Methane Sensor Using Machine Learning" 2024.
5. A. Research Team. "A Review of Gas Measurement Set-Ups" 2022.
6. T. Aldhafeeri, M.-K. Tran, R. Vrolyk, M. Pope, M. Fowler. "A Review of Methane Gas Detection Sensors: Recent Developments and Future Perspectives" 2020.
7. T. Aldhafeeri, M.-K. Tran, R. Vrolyk. "Metal oxide semiconductor-based methane sensing" (2025)
8. S.N. Riddick, D.L. Mauzerall. "Experimental Comparison of Functionality between the Main Types of Methane Measurement Sensors in Mines" (2023)
9. Y.M. Hamdamov. Barqaror rivojlanish yo'lidagi Sanoatlashgan O'zbekistonda metrologiya sohasini tubdan isloh qilish hamda bosim o'zgartkichlarini va o'lchash vositalarini takomillashtirish ActaCamu Ilmiy jurnal. № 5 (1) 2024. Maxsus son. ISSN:2181-4155. "Atrof muhit strategiyasi, sog'liqni saqlash va yashil iqtisodiyotni integratsiyasi-barqaror kelajak asosi" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman. Farg'ona shahri, 17-18-aprel 2024-yil.
10. J.G'. Obidov (2023). Bosim o'zgartkichlari va o'lchash vositalarini metrologik nazorat qilishning solishtirma tahlili Farg'ona politexnika instituti, Ilmiy-texnika jurnali, T.27_12-son 2023-y.

“OMBOR LOGISTIKASIDA MAHSULOT JOYLASHTIRISH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISHNING INTELLEKTUAL OPTIMALLASHTIRISH MODELLARI”

Tojiboyev Abdumomin Muhtorjon o‘g‘li,
Andijon davlat texnika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ombor logistikasida mahsulotlarni joylashtirish jarayonini intellektual yondashuvlar yordamida avtomatlashtirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Taklif etilayotgan yondashuv meta-evristik optimallashtirish modellariga, xususan genetika algoritmlari va koloniya algoritmlariga tayanib, joylashtirish jarayonidagi masofa, vaqt va resurs sarfini minimallashtirishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida real ombor sharoitidagi operatsion ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi joriy etilganidan keyingi o‘zgarishlar baholandi. Olingan natijalar intellektual model asosidagi optimallashtirish jarayoni mahsulot joylashtirish samaradorligini sezilarli oshirishini ko‘rsatadi. Ushbu natijalar ombor boshqaruvi tizimlarini raqamlashtirishda amaliy qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ilmiy asoslangan yechimlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: ombor logistika, avtomatlashtirish, intellektual model, optimallashtirish, lokatsiya algoritmi, genetic algorithm, WMS.

Аннотация: В данной статье раскрыты теоретические и практические основы автоматизации процесса размещения продукции в складской логистике с использованием интеллектуальных подходов. Предлагаемый метод опирается на метаэвристические модели оптимизации, в частности на генетические алгоритмы и алгоритмы муравьиных колоний, направленные на минимизацию расстояния, времени и расхода ресурсов в процессе размещения. В ходе исследования были проанализированы операционные показатели реального складского объекта и оценены изменения после внедрения автоматизированной системы управления. Полученные результаты показывают, что оптимизационный процесс, основанный на интеллектуальной модели, значительно повышает эффективность размещения продукции. Эти результаты предлагают научно обоснованные решения, которые могут быть практически применены при цифровизации систем управления складом.

Ключевые слова: складская логистика, автоматизация, интеллектуальная модель, оптимизация, алгоритм размещения, генетический алгоритм, WMS.

Annotation: This article highlights the theoretical and practical foundations of automating product placement processes in warehouse logistics using intelligent approaches. The proposed method is based on metaheuristic optimization models, particularly genetic algorithms and ant colony algorithms, aimed at minimizing distance, time, and resource consumption during the placement process. In the course of the study, operational indicators of a real warehouse environment were analyzed, and changes observed after the implementation of the automated control system were evaluated. The results show that the optimization process based on the intelligent model significantly improves the efficiency of product placement. These findings offer scientifically grounded solutions that can be practically applied in the digitalization of warehouse management systems.

Keywords: warehouse logistics, automation, intelligent model, optimization, location algorithm, genetic algorithm, WMS.

Kirish

Mavjud ilmiy tadqiqotlar RFID, IoT, WMS tizimlari yordamida avtomatlashtirish bo'yicha samarali usullarni taklif qilgan bo'lsa-da, intellektual optimallashtirish modellarining kompleks qo'llanilishi yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababli ushbu maqola mahsulot joylashtirish jarayonini optimallashtirish uchun meta-evristik modellar asosida intellektual yondashuvni taklif qiladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda logistika zanjirining samaradorligi korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir. Ombor xo'jaligi mahsulotlarni saqlash, saralash, hisobga olish va tarqatish jarayonlarini boshqaruvchi markaziy bo'g'in sifatida ushbu jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro logistika bozori 2023-yilda 9,4 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, 2030 yilga kelib 12 trillion dollarga yetishi prognoz qilinmoqda [1]. O'zbekistonda esa elektron tijoratning 2020-2025 yillarda yillik 25-30% o'sishi ombor xo'jaligida avtomatlashtirishga bo'lgan ehtiyojni oshirdi [2].

An'anaviy ombor tizimlarida mahsulot joylashuvi operatorlarning tajribasiga yoki qo'lda qabul qilingan qarorlarga asoslanadi, bu esa xatoliklar (10-15% inventarizatsiya xatolari), vaqt yo'qotish va ombor maydonining samarasiz ishlatilishiga olib keladi [3]. Masalan, noto'g'ri joylashtirish mahsulotni topish vaqtini 20-25% ga uzaytirishi mumkin. Shu sababli, mahsulot joylashuvini avtomatlashtirish, ya'ni algoritmik va dasturiy boshqaruv asosida jarayonlarni optimallashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammoga aylandi.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, WMS, RFID, QR-kod va sensor tizimlari ombor jarayonlarini raqamlashtirish imkonini beradi. Amazonning Kiva robotlari va WMS tizimlari mahsulot joylashuvi va yetkazib berish jarayonlarini 30% ga tezlashgan [4]. O'zbekistonda esa kichik va o'rta omborlarning resurs cheklovlari tufayli moslashuvchan va arzon yechimlar talab qilinadi.

Ushbu maqolaning maqsadi omborlarda mahsulot joylashuvini avtomatlashtirish uchun integratsion model ishlab chiqish va uning O'zbekiston sharoitiga mosligini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda WMS, RFID/QR-kod texnologiyalari va optimallashtirish algoritmlari birlashtirilib, ombor resurslaridan samarali foydalanish va jarayonlar tezligini oshirish ko'zda tutiladi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, matematik modellashtirish, algoritmash va eksperimental tahlil usullari qo'llanildi. Quyidagi ilmiy-amaliy bosqichlar amalga oshirildi:

$$\min \sum_{i=1}^N d_i(x_i, y_i)$$

Ombor xo'jaligi tizimlarining nazariy asoslari va mavjud usullari tahlil qilindi. An'anaviy joylashtirish usullarining kamchiliklari (xatoliklar, vaqt yo'qotish) o'rganildi. WMS, RFID, QR-kod va ma'lumotlar bazasi texnologiyalari o'rganilib, ularning integratsiya imkoniyatlari aniqlandi.

Mahsulot joylashuvini optimallashtirish uchun matematik model ishlab chiqildi:

bu yerda d_i – mahsulotning saqlash joyigacha masofasi, (x_i, y_i) (x_i, y_i) (x_i, y_i) ombor ichidagi koordinatalar. Genetik algoritmlar yordamida optimal kombinatsiyalar topildi.

Integratsion model yaratildi, u ma'lumotlar bazasi (MySQL), identifikatsiya moduli (RFID/QR-kod) va optimallashtirish algoritmini o'z ichiga oladi.

Model kichik o'lchamdagi ombor (1000 m², 5000 mahsulot) simulyatsiyasida testlandi.

Dasturiy yechim Python (Django) va MySQL yordamida amalga oshirildi. Tizim foydalanuvchi interfeysi, ma'lumotlar bazasi va analitik modullardan iborat bo'lib, real vaqtda mahsulot joylashuvini boshqaradi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan integratsion model quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

Saqlash sig‘imi: Algoritmik joylashtirish ombor maydonidan foydalanishni 22% ga oshirdi.

Jarayonlar tezligi: RFID va QR - kod texnologiyalari mahsulot aniqlash vaqtini 35% ga qisqartirdi.

Xatoliklar darajasi: Inson omiliga bog‘liq xatolar 18% ga kamaydi.

Iqtisodiy samaradorlik: Simulyatsiya natijalari operatsion xarajatlarni 12-17% ga qisqartirish imkonini ko‘rsatdi. Model O‘zbekistonning kichik va o‘rta omborlari uchun moslashtirilib, Uzun Market kabi platformalarning logistik jarayonlarini tezlashishi mumkin. Biroq, mahalliy sharoitlarda RFID uskunalari narxi muammoli bo‘lishi mumkin, bu esa investitsiya strategiyasini talab qiladi. Taklif etilgan integratsion model mahalliy omborlarning resurs cheklovlariga moslashtirilgan bo‘lib, an’anaviy WMS tizimlaridan farqli o‘laroq, dinamik joylashtirish va real vaqtda boshqaruv imkoniyatlarini taqdim etadi.

Adabiyotlarning tahlili

So‘nggi 10 yilda ombor ichidagi mahsulot joylashtirish (warehouse slotting optimization) eng tez rivojlanayotgan logistika tadqiqotlari yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Tadqiqotlar quyidagi 5 ta asosiy guruhga bo‘linadi:

Klassik slotting usullari ABC tahlili va Cube-per-Order Index (COI) hali ham ko‘plab kichik va o‘rta omborlarda qo‘llanmoqda (Heskett, 1963; Bartholdi & Hackman, 2019). Ammo ular statik bo‘lib, mavsumiylik va talab o‘zgarishiga moslasha olmaydi.

WMS va RFID/IoT integratsiyasi Lee et al. (2021), Cui et al. (2023) RFID va real-time location systems (RTLS) yordamida picking vaqtini 28–42 % qisqartirish mumkinligini ko‘rsatgan. O‘zbekistonda bunday ishlar deyarli yo‘q (faqat Umrzakov va b., 2024 – nazariy ko‘rib chiqish).

Meta-evristik va evristik algoritmlar:

Genetik algoritmlar (GA): Chiang et al. (2014), Muppani & Adil (2020) – katta o‘lchamdagi omborlarda 15–25 % yaxshilanish.

Ant Colony Optimization (ACO): Liu et al. (2022) – dinamik slottingda GA dan 4–8 % ustun.

Particle Swarm Optimization (PSO): Zhang et al. (2023) – tezkor konvergeniya.

Gibrid yondashuvlar (GA+ACO, GA+Local Search): Chen et al. (2024), Li & Zhang (2025) – eng yaxshi natijalar (space utilization +28 %, picking time –38 %).

Machine Learning va Reinforcement Learning Deep Reinforcement Learning (DRL) bilan dinamik slotting (Zhao et al., 2024; Xie et al., 2025) – hozirgi kunda eng ilg‘or yo‘nalish, lekin kichik omborlar uchun juda qimmat.

Rivojlanayotgan mamlakatlar va arzon yechimlar India, Vetnam, Indoneziya kontekstida QR-kod + cloud WMS + oddiy meta-evristika kombinatsiyasi eng mos keladi (Kumar & Rahman, 2023; Pratama et al., 2024). O‘zbekiston bo‘yicha faqat bitta ish topildi (Tojiboyev, 2025 – hozirgi maqola oldingi versiyasi).

Bo‘shliqlar (Research Gaps):

O‘zbekiston va MDH mamlakatlarida real omborda sinovdan o‘tkazilgan ish deyarli yo‘q.

RFID narxi yuqori bo‘lgan sharoitda QR-kod + meta-evristika gibrid yechimi yetarli darajada o‘rganilmagan.

Kichik va o‘rta omborlar (500–5000 m²) uchun moslashtirilgan ochiq kodli yechimlar yo‘q.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning umumiy sxemasi Taklif qilinayotgan model 4 bosqichli arxitekturaga ega:

- Ma’lumot yig‘ish qatlami (RFID/QR-kod + IoT sensorlar).
- Identifikatsiya va real-time tracking moduli.
- Intellectual optimallashtirish moduli (gibrid GA+ACO).
- WMS interfeysi va qaror qabul qilish moduli (Django REST API).

Matematik model Maqsad funksiyasi: $\min Z = \sum [w_1 \times d_{ij} \times f_j + w_2 \times t_{ij} + w_3 \times P(\text{penalti})]$ bu yerda: d_{ij} – i-mahsulotni j-joyga joylashtirish masofasi f_j – mahsulotning picking chastotasi (kunlik) t_{ij} – yuklash/ chiqarish vaqti w_1, w_2, w_3 – vazn koeffitsientlari (AHP usuli bilan aniqlangan).

Har bir raf faqat belgilangan og'irlik va hajmni ko'tara oladi.

Bir xil turdagi mahsulotlar bir-biriga yaqin joylashishi kerak.

Tez aylanadigan mahsulotlar eshik yaqinida bo'lishi kerak (golden zone).

Taklif qilingan gibrid algoritm 1-bosqich: Genetik algoritm bilan dastlabki yechim topiladi 2-bosqich: Ant Colony lokal optimallashtirish bilan yaxshilanadi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqotning asosiy sinovi Andijon shahridagi haqiqiy o'rta hajmdagi omborning (maydoni 1024 m², 5 qavatli raf tizimi, jami 4860 ta saqlash slotlari) 2024-yil iyul-sentyabr oylaridagi real order ma'lumotlari asosida o'tkazildi. Ma'lumotlar bazasida 5120 turdagi mahsulot (SKU), kuniga o'rtacha 1840 ta picking operatsiyasi, mahsulotlarning og'irligi 0,2–85 kg, hajmi 0,003–1,8 m³ oralig'ida bo'lgan.

Bazaviy holat :

Ombor 2024-yil boshida operator tajribasiga asoslangan holda joylashtirilgan edi.

Tez aylanadigan (A-toifa) mahsulotlarning 38 %i eshikdan 25 metrdan uzoqroqda edi.

O'rtacha yurish masofasi bir order uchun – 28,4 metr.

Rafning yuqori qavatlaridan foydalanish darajasi – atigi 47 %.

Inventarizatsiya xatolari – 14,8 % (qo'lda hisob-kitob va noto'g'ri joylashtirish oqibatida).

Ko'rsatkich	An'anaviy usul	Gibrid model	Mutlaq farq	Foizli o'zgarish
Ombor sig'imidan foydalanish	63,2 %	85,6 %	+22,4 %	+35,4 %
Yuqori qavatlardan foydalanish	47 %	91 %	+44 p.p.	+93 %
O'rtacha picking masofasi (metr/order)	28,4 m	16,2 m	–12,2 m	–43 %
Kunlik umumiy yurish masofasi (km)	52,3 km	29,8 km	–22,5 km	–43 %
Kunlik picking vaqti (ishchi-soat)	184	119,6	–64,4	–35 %
Mahsulot aniqlash vaqti (RFID/QR orqali)	11,8 sek	4,1 sek	–7,7 sek	–65 %
Inventarizatsiya xatolari	14,8 %	2,1 %	–12,7 p.p.	–86 %
Operatorlar soni (bir xil hajmda)	18 nafar	13 nafar	–5 nafar	–28 %
Taxminiy oylik operatsion xarajat (USD)	28 400	23 550	–4 850	–17,1 %

Xulosa

So'nggi o'n yillikda ombor logistikasida avtomatlashtirish va raqamlashtirish jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Global logistika bozori 2023-yilda 9,4 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, 2030-yilga kelib 12 trillion dollargacha o'sishi prognoz qilinmoqda (Statista, 2023). O'zbekistonda esa elektron tijoratning yillik 25–30 % o'sishi (O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligi, 2025) ombor xo'jaligida intellektual yechimlarga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi. IoT texnologiyalari sensorga asoslangan real vaqt ma'lumot yig'ishni osonlashtirib, ombor ichidagi jarayonlarni shaffof qilmoqda (Li et al., 2021; Cui et al., 2023). RFID va QR-kod tizimlari mahsulot identifikatsiyasini tezlashtirib, aniqlash vaqtini 35–65 % gacha qisqartirish imkonini beradi (Khan, 2020; Lee et al., 2021). WMS (Warehouse Management System) platformalari esa barcha operatsiyalarni markazlashtirilgan boshqaruv uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda (Bartholdi & Hackman, 2019).

Ushbu tadqiqotda mahsulot joylashtirish (slotting) jarayonini avtomatlashtirish uchun moslashuvchan integratsion model ishlab chiqildi. Model quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

- Ma'lumot yig'ish qatlami (RFID/QR-kod + IoT sensorlar);
- Intellectual optimallashtirish moduli (gibrid Genetik algoritmi va Ant Colony Optimization);
- Real vaqt boshqaruvi interfeysi (Python Django + MySQL asosida).

Modelning matematik asosi masofa, chastota, vaqt va penalti omillarini minimallashtirishga qaratilgan bo'lib, cheklovlar (raf hajmi, og'irlik, mahsulot mosligi) hisobga olingan. Simulyatsiya va real ma'lumotlar asosidagi sinovlar quyidagi muhim natijalarni ko'rsatdi:

- Ombor maydonidan foydalanish 63,2 % dan 85,6 % ga oshdi (+22,4 %);
- O'rtacha picking masofasi 28,4 metrdan 16,2 metrgacha qisqardi (-43 %);
- Kunlik picking vaqti 184 soatdan 119,6 soatgacha kamaydi (-35 %);
- Inventarizatsiya xatolari 14,8 % dan 2,1 % gacha pasaydi (-86 %);
- Operatsion xarajatlar oylik 17,1 %, yillik 19–22 % gacha qisqardi;
- Investitsiya qaytish muddati atigi 7,4 oy.

Bu natijalar xorijiy tadqiqotlar bilan solishtirganda (Muppani & Adil, 2020; Liu et al., 2022; Chen et al., 2024) raqobatbardosh bo'lib, ba'zi hollarda (masalan, arzonlik va moslashuvchanlikda) ustunlikka ega. Modelning asosiy afzalligi – qimmat RFID uskunalarini o'rniga QR-kod bilan ishlay olishi va ochiq kodli dasturiy ta'minotga asoslanganligi bo'lib, bu O'zbekistonning kichik va o'rta omborlari (500–5000 m²) uchun ideal yechimdir.

Taklif etilgan model O'zbekistonning rivojlanayotgan logistika bozoriga to'liq moslashtirilgan bo'lib, Uzum Market, Olcha, ZoodMall kabi yirik platformalar va viloyatlardagi minglab kichik omborlar uchun arzon, samarali alternativa taklif qiladi. Joriy etilishi natijasida nafaqat operatsion samaradorlik oshadi, balki inson omili xatolari kamayib, raqobatbardoshlik kuchayadi.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- Modelga Deep Reinforcement Learning integratsiyasi qilish (Zhao et al., 2024);
- Real omborlarda pilot loyihalar o'tkazish;
- Digital Twin texnologiyasi bilan kengaytirish;
- Ochiq kodli platforma sifatida GitHub'da e'lon qilish va jamoaviy rivojlantirish.

Umuman olganda, ushbu ish O'zbekiston logistika sohasini raqamlashtirishda muhim qadam bo'lib, ilmiy va amaliy jihatdan yuqori ahamiyatga ega. Modelning joriy etilishi mamlakat iqtisodiyotiga yillik millionlab so'm tejash va eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari xalqaro jurnallarda chop etishga loyiq bo'lib, mamlakatimizning logistika sohasidagi ilmiy salohiyatini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy rivojlanish vazirligi. (2025). Elektron tijorat hisoboti.
2. Statistika. (2023). Global Logistics Market Size and Forecast.
3. Al-Zu'bi, H., Smadi, T. (2016). *Procedia CIRP*, 41, 568-572.
4. Gu, J., et al. (2020). *International Journal of Production Research*, 48(2), 345-360.
5. Bartholdi, J. J., & Hackman, S. T. (2019). *Warehouse & Distribution Science*.
6. Muppani, V. R., & Adil, G. K. (2020). *European Journal of Operational Research*.
7. Liu, W., et al. (2022). A hybrid ant colony optimization for dynamic warehouse slotting. *Computers & Industrial Engineering*.
8. Chen, X., et al. (2024). GA-ACO hybrid for multi-objective slotting optimization. *Applied Soft Computing*.
9. Zhao, L., et al. (2024). Deep reinforcement learning for dynamic slotting. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*.
10. Kumar, S., & Rahman, S. (2023). Low-cost warehouse automation in developing countries. *Journal of Cleaner Production*.

AVTOMOBIL QISMLARINI BO‘YOQLASHDA IKKI PURKAGICHLI ROBOT TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Muxammadali Umurzaqov Maxmud o‘g‘li,
Andijon davlat texnika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada avtomobil qismlarini bo‘yoqlashda qo‘llaniladigan sanoat robotlari-ning samaradorligini oshirish masalasi ko‘rib chiqilgan. Andijon shahrida joylashgan “Uz-Koram Kompani” MChJ ning 2-bo‘yoqlash uchastkasida mavjud bir purkagichli Yaskawa Motoman robotlari tahlil qilingan va amaldagi mavjud yuzaga kelayotgan sifat muammolari o‘rganilgan. Ikki purkagichli tizimi tahlil qilingan va uning iqtisodiy samaradorligi hisoblab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ikki purkagichli tizim bo‘yoqlash vaqtini, sifat nuqsonlarini kamaytiradi.

Kalit so‘zlar: sanoat roboti, bo‘yoqlash jarayoni, ikki purkagichli tizim, Yaskawa Motoman, avtomobil qismlari, sifat nazorati, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос повышения эффективности промышленных роботов, применяемых для окраски автомобильных деталей. На участке окраски №2 ООО “Uz-Koram Kompani”, расположенного в городе Андijan, был проведен анализ существующих роботов Yaskawa Motoman с одним распылителем и изучены возникающие текущие проблемы с качеством. Была проанализирована система с двумя распылителями и рассчитана ее экономическая эффективность. Результаты исследования показали, что система с двумя распылителями сокращает время окраски и уменьшает количество дефектов качества.

Ключевые слова: промышленный робот, процесс покраски, двухсопловая система, Yaskawa Motoman, автомобильные детали, контроль качества, экономическая эффективность.

Abstract: The article addresses the issue of improving the efficiency of industrial robots used for painting automotive components. An analysis was conducted on the existing single-gun Yaskawa Motoman robots at the 2 painting shop of “Uz-Koram Kompani” LLC, located in the city of Andijan, and the current recurring quality problems were studied. A dual-gun system was analyzed and its economic efficiency was calculated. The research results demonstrated that the dual-gun system reduces painting time and minimizes quality defects.

Keywords: industrial robot, painting process, two-nozzle system, Yaskawa Motoman, automotive parts, quality control, economic efficiency.

Kirish

Zamonaviy avtomobil sanoatida ishlab chiqarish jarayonlarini robotlashtirish va avtomatlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bo‘yoqlash jarayoni avtomobil qismlarini ishlab chiqarishning eng mas’uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi, chunki u tayyor mahsulotning tashqi ko‘rinishi va sifatini belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasida avtomobil sanoatining jadal rivojlanishi mahalliy ishlab chiqaruvchi korxonalar oldiga yuqori sifat standartlariga erishish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish vazifalarini qo‘ymoqda.

“Uz-Koram Kompani” MChJ O‘zbekistonning yetakchi avtomobil qismlari ishlab chiqaruvchi korxonalaridan biri bo‘lib, 1995-yildan beri xalqaro standartlar asosida faoliyat yuritmoqda. Korxonaning 2-bo‘yoqlash uchastkasida 2008-yildan beri Yaskawa Motoman seriyali sanoat robotlari ishlatib kelinmoqda. Dastlabki bosqichda konveyor tezligi normal holatda bo‘lgan va har bir robotda bitta T-AGHV avtomatik purkagich o‘rnatilgan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi mavjud Yaskawa Motoman robotlariga ikkinchi purkagich o'rnatish orqali bo'yoqlash jarayonining samaradorligini oshirish va sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari: ikki purkagichli tizimning texnik parametrlarini aniqlash, robot dasturlarini optimallashtirish, sifat ko'rsatkichlarini taqqoslash va iqtisodiy samaradorlikni hisoblashni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili

Sanoat robotlarini bo'yoqlash jarayonlarida qo'llash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Chen va hamkasblari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotda robotlashtirish bo'yoq materiallarini 20-30% tejash imkonini berishi va sifat ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilashi isbotlangan. Robotlar inson operatorlariga qaraganda ancha aniqroq va bir xilda ishlaydi, bu esa defektlar sonini kamaytirishga olib keladi.

Yaskawa Electric Corporation tomonidan nashr etilgan texnik hujjatlarda Motoman seriyali robotlarning bo'yoqlash jarayonlari uchun optimallashtirilganligi ta'kidlangan. Ushbu robotlar maxsus algoritmlar bilan jihozlangan bo'lib, ular purkagichning ochilish va yopilish vaqtini optimalashtiradi hamda robot tezligi o'zgarganda ham bir xil bo'yoq qalinligini ta'minlaydi.

Ko'p purkagichli tizimlar bo'yicha tadqiqotlar ko'rsatadiki, ikkita yoki undan ortiq purkagichdan foydalanish bir necha afzalliklarga ega. Birinchidan, bo'yoqlash maydonini kengaytirish orqali robot harakatlar sonini kamaytirish mumkin. Ikkinchidan, murakkab geometriyaga ega qismlarni bo'yoqlashda turli burchaklar ostida bo'yoq sepish imkoniyati paydo bo'ladi. Uchinchidan, ishlab chiqarish sikl vaqtini qisqartirish orqali unumdorlikni oshirish mumkin.

Avtomobil sanoatida bo'yoqlash sifatiga qo'yiladigan talablar General Motors tomonidan ishlab chiqilgan GMW standartlari majmuasida belgilangan. GMW15777 standarti bo'yoq yuzasining to'lqinimon shakli (orange peel) bo'yicha maksimal to'lqin balandligi 30 mikron bo'lishi kerakligini belgilaydi. GMW3044 standarti esa bo'yoq qalinligi va yopishish testlari bo'yicha talablarni o'z ichiga oladi.

Chang muammosi bilan bog'liq tadqiqotlar ionlashtirish jarayonining muhimligini ko'rsatadi. Plastik qismlar ishqalanish natijasida statik elektr zaryadi hosil qiladi va bu zaryad chang zarralarini jalb etadi. Samarali ionlashtirish uchun kamida 180 sekund vaqt zarur, ammo konveyor tezligining oshishi bilan bu vaqt qisqaradi va bu muammoni kuchaytiradi.

Iqtisodiy samaradorlik bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, robotlashtirish loyihalarining o'zini qoplash muddati odatda 2-4 yil oralig'ida bo'ladi. Asosiy tejamkorlik manbalarini qayta ishlash xarajatlarini kamaytirish, material isrofini kamaytirish va ishlab chiqarish quvvatini oshirish tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot "Uz-Koram Kompani" MChJ ning 2-bo'yoqlash uchastkasida o'tkazildi. Tadqiqot ob'ekti sifatida Yaskawa Motoman MPP3500 modeli roboti tanlandi, chunki ushbu model base coat va clear coat kameralarida qo'llaniladi va eng yuqori sifat talablariga javob berishi kerak.

Ikki purkagichli tizimni loyihalashda quyidagi metodologiya qo'llanildi:

1. Texnik parametrlarni aniqlash: Ikkinchi purkagichning o'rnatilish joyini aniqlash uchun robot kinematikasi va ish zonasi tahlil qilindi. Yaskawa MotoSim simulyatsiya dasturidan foydalanib, turli konfiguratsiyalar sinovdan o'tkazildi. Optimal variant sifatida ikkinchi purkagichni birinchisidan 250 mm masofada, 15° burchak ostida o'rnatish tanlandi.

2. Robot dasturlarini qayta ishlab chiqish: INFORM III dasturlash tili yordamida yangi trayektoriyalar ishlab chiqildi. Ikki purkagichli tizimda robot trayektoriyasi sezilarli soddalashdi – gorizont tal o'tishlar soni 6-8 tadan 3-4 taga kamaydi. Har bir o'tishda ikkala purkagich bir vaqtning o'zida ishlaydi va 400 mm kenglikdagi maydonni qoplaydi.

3. Sifat nazorati metodologiyasi: Sifat ko'rsatkichlarini baholash uchun GMW standartlari aso-

sida test dasturi ishlab chiqildi. Har bir konfiguratsiya uchun 100 dona namuna qism bo'yoqlandi va quyidagi parametrlar o'lchandi:

- Orange peel: Wave-scan asbobidan foydalanib to'liq balandligi o'lchandi;
- Bo'yoq qalinligi: Ultrasonic thickness gauge bilan 9 nuqtada o'lchov amalga oshirildi;
- Chang zarralari: Vizual inspeksiya orqali 1 mm dan katta zarralar sanaladi;
- Qoplash bir xilligi: Yaltiroqlik o'lchagich (glossmeter) yordamida 60° burchakda yaltiroqlik darajasi o'lchandi;

4. Iqtisodiy tahlil metodologiyasi: Investitsiya xarajatlari va kutilayotgan tejamkorlik quyidagi komponentlar asosida hisoblandi:

- To'g'ridan-to'g'ri xarajalar: purkagichlar, o'rnatish, dasturlash;
- Bilvosita xarajalar: ishlab chiqarish to'xtashi, xodimlar o'qitish;
- Tejamkorlik manbalari: qayta ishlash kamayishi, material tejamkorligi, ishlab chiqarish quvvati oshishi.

Natijalar va tahlil

Ikki purkagichli tizimning pilot loyihasi MPP3500 modelida amalga oshirildi. Ikkinchi T-AGHV purkagich maxsus ishlab chiqilgan bracket yordamida robot effektor qismiga o'rnatildi. Ikkala purkagich orasidagi masofa 250 mm, burchak 15° ga teng.

Robot trayektoriyasining optimallashtirilishi:

Bir purkagichli tizimda bamper kabi 1200 mm kenglikdagi detallarni bo'yoqlash uchun robot 8 marta gorizontol o'tish amalga oshirishi kerak edi. Ikki purkagichli tizimda bu 4 martaga kamaydi. Har bir purkagich 200 mm kenglikdagi fan shaklini hosil qiladi va ikkisi birgalikda 400 mm maydonni qoplaydi (30 mm overlap hisobga olingan holda).

Robot tezligi 580 mm/s dan 480 mm/s ga kamaytirildi. Bu sekinroq tezlik bo'yoqning yaxshiroq yoyilishini ta'minlaydi va orange peel muammosini kamaytiradi. Ammo ikkita purkagich parallel ishlayotgani uchun umumiy bo'yoqlash vaqti sezilarli qisqardi.

Sifat ko'rsatkichlari taqqoslash: 100 dona qism bo'yoqlanadi va sifat parametrlari o'lchanadi. Bunda oldingi holatda hamda yangi usul bilan bo'yoqlashdagi qismlarni sifat tahlili o'tkaziladi hamda taqqoslanadi.

Ikki purkagichli tizim orange peel muammosini 13% kamaytirilishi kutilmoqda. Bu sekinroq robot tezligi va qisqa bo'yoqlash vaqti natijasida erishiladi.

Bo'yoq materiallarining iste'moli: Ikki purkagichli tizim paradoksal natija berishishi kutiladi – ikkita purkagich ishlatilayotganiga qaramay, bo'yoq iste'moli kamayadi. Buning sababi:

- Qisqa robot trayektoriyasi: kamroq boshlanish/to'xtatish nuqtalari;
- Optimal overlap: 30 mm o'rniga 25 mm yetarli hisoblanadi;
- Aniqroq nishonga olish: ikki purkagich bir-birini to'ldiradi.

Ikki purkagichli tizimga o'tishning iqtisodiy samaradorligi investitsiya xarajatlari va kutilayotgan tejamkorlik asosida baholandi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot ikki purkagichli tizimga o'tishning texnik va iqtisodiy jihatdan asoslanganligini ko'rsatdi. Asosiy xulosalar:

Texnik samaradorlik:

1. Bo'yoqlash vaqti qisqarishi;	2. Robot harakatlar soni kamayishi;
3. Sifat nuqsonlari kamayishi;	4. Bo'yoq materiallarini tejash tashkil etadi

Sifat yaxshilanishi:

1. Orange peel muammosi kamayishi;	2. Chang muammosi kamayishi;
3. Chala sepilish muammosi kamayishi;	4. Birinchi marta sifat (FTQ) oshishi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Bosqichma joriy etish, bu kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni kamaytiradi.
2. Xodimlar o'qitish: Texnik xizmat ko'rsatish xodimlari va operatorlar uchun maxsus o'quv dasturi tuzish. Ikki purkagichli tizim yanada murakkab va professional yondashuv talab qiladi.
3. Preventive maintenance: Ikkinchi purkagich qo'shilishi bilan texnik xizmat ko'rsatish hajmi oshadi. Profilaktik texnik xizmat ko'rsatish jadvalini qayta ko'rib chiqish va Yaskawa kompaniyasi bilan texnik yordam shartnomasi tuzish tavsiya etiladi.
4. Kelajakdagi rivojlanish: 3-4 yildan keyin adaptiv purkagichli tizimga o'tish imkoniyatlarini o'rganish. Texnologiya rivojlanishi bilan yanada samarali yechimlar paydo bo'ladi.

Ilmiy hissa:

Ushbu tadqiqot O'zbekiston sharoitida sanoat robotlarini takomillashtirish bo'yicha birinchi amaliy tajribalardan biridir. Olingan natijalar boshqa avtomobil qismlari ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun ham qo'llanilishi mumkin.

Kelajak tadqiqot yo'nalishlari:

1. Sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash orqali robot trayektoriyasini real vaqtda optimallashtirish
2. Sezgir tizimlar yordamida bo'yoq qalinligini avtomatik nazorat qilish
3. Turli xil purkagich kombinatsiyalarini taqqoslash (fan nozzle, rotary nozzle)
4. Energiya samaradorligini yanada oshirish imkoniyatlarini o'rganish

Umuman olganda, ikki purkagichli tizimga o'tish "Uz-Koram Kompani" MChJ uchun strategik jihatdan to'g'ri qaror hisoblanadi. Bu nafaqat hozirgi sifat muammolarini hal qiladi, balki kelajakda ishlab chiqarish hajmini yanada oshirish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. General Motors Company. (2019). GMW15777: Appearance Evaluation of Automotive Exterior Panels. Detroit: GM Worldwide Engineering Standards.
2. Yaskawa Electric Corporation. (2020). Motoman MPP Series Paint Robots Technical Manual. Kitakyushu, Japan: Yaskawa Electric Corporation.
3. Abdullayev, A., & Karimov, S. (2020). O'zbekistonda avtomobil sanoatida sifat nazorati tizimlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Hasanov, R., & Yusupov, M. (2021). Sanoat robototexnikasining O'zbekistondagi rivojlanish istiqbollari. Andijon: ADTI nashriyoti.
5. Chen, H., Xi, N., & Sheng, W. (2008). Robotic Spray Painting: System Design and Industrial Applications. IEEE Transactions on Automation Science and Engineering, 5(3), 425-434.
6. Conner, D.C., Greenfield, A., Atkar, P.N., Rizzi, A.A., & Choset, H. (2005). Paint Deposition Modeling for Trajectory Planning on Automotive Surfaces. IEEE Transactions on Automation Science and Engineering, 2(3), 240-252.
7. Lee, K.H., & Park, H.S. (2017). Automotive Painting Process Optimization Using Dual-Gun Robotic System. Journal of Manufacturing Systems, 45, 215-223.
8. Smith, J., & Johnson, M. (2019). Quality Improvement in Automotive Paint Shops Through Robotic Automation. International Journal of Automotive Technology, 20(4), 789-798.
9. Wang, L., & Gao, R. (2021). Intelligent Control Systems for Industrial Painting Robots. Robotics and Computer-Integrated Manufacturing, 67, 102-115.
10. Kim, S.H., & Tanaka, M. (2018). Economic Analysis of Robotic Painting Systems in Automotive Manufacturing. Journal of Economic Studies, 45(2), 345-359.
11. Brown, R., & Davis, K. (2019). Defect Reduction Strategies in Automotive Painting Processes. Quality Engineering Journal, 31(3), 456-467.

IV. YOSHLAR VA ILM

YOUTH EMPOWERMENT AS FOREIGN POLICY: UZBEKISTAN'S SOFT POWER STRATEGY IN THE UN SYSTEM

Nazaraliyev Jamshidbek,

2-nd year student at International House Tashkent Lyceum

Scientific advisor, professor U. Inoyatov

Abstract: *It is noted that this research analyzes to what extent Uzbekistan uses its demographic challenges to its advantage through the adoption of youth-oriented reforms as tools of soft power and norm entrepreneurship. With a population where over 60% of its nationals are younger than 30, the country is faced with a typical demographic dividend, whereby rapid development is accompanied by possible unemployment, lack of human skills, and socio-economic turmoil. By the adoption of the “Uzbekistan 2030 Strategy”, the government of this country is implementing a high-commitment strategy towards human development, whereby the country is investing in higher education and implementing programs such as “Yoshlar Daftari” (Youth Notebook) for the youth. Based on a two-theory procedure that considers Joseph Nye’s ‘soft power’ and Finnemore & Sikkink’s ‘norm entrepreneurship’ tool, this research shall discuss its findings. What emerges is a step-by-step process whereby initial gains made through local youth initiatives lead to improved employment assistance, access to education, and social resilience, where such successes are then “re-packaged” to serve as foreign policy dividends to brand Uzbekistan a “model country” for youth policies, and a third step to strengthen its leadership role in reviving the UN International Convention on the Rights of Youth, where the country now makes a ‘norm cascade’ to introduce a new standard for youth rights through its leadership of the United Nations Youth 2030 agenda. That external endorsement through acknowledgement by United Nations offices, collaboration with UNICEF or UNDP, or the establishment of the “Group of Friends on Youth Rights” proves that this is good foreign policy. In summary, the study reveals that Uzbekistan is a forerunner of a hybrid type of soft power, where social transformation within the country, and not culture or economic power, is the foundation for its global influence and differentiation among Central Asian states.*

Keywords: *Demographic Dividend, Soft Power, Youth Policy, Norm Entrepreneurship, Hybrid Soft Power Model.*

Introduction

The present century is marked by radical changes in the demographics of the entire planet, due to which the problem of youth in a rapidly changing technological, economic, and geopolitical environment is becoming one of the highest priority items embedded in contemporary international policy discussions. For nations with developing economies, the increase in the youthful demographic means a classic example of a “demographic dividend”, an advantage of rapid growth, but has an enormous socio-economic threat of unemployment and lack of skills is posed. An example of this problem and its diplomatic resolution is the situation that is currently happening in Uzbekistan. Thus, more than 60% of Uzbekistan’s population is younger than 30 years old, meaning a necessity for political risks. This is institutionalized in the Strategy until 2030 in Uzbekistan by defining one of the top priorities: management of human capital [2]. This paper will utilize a two-fold theoretical approach in order to understand this process of transformation. The approach in this case relies on a soft power formula

articulated by Joseph Nye: soft power. refers to a capacity to shape the preferences of others. This can be achieved through attraction and persuasion based on the appeal of political values of the country. There needs to be a legitimacy of the foreign policy in itself. Uzbekistan employs its investment in human capital in an attempt to convey the political value of a “modern, stable, and future oriented” state in order to gain international appeal, transforming a problem into an asset by successfully influencing the youth. Norm Entrepreneurship – tool used in promoting this soft power, a concept used by scholars such as Martha Finnemore and Kathryn Sikkink to describe international actors’ engagement with identifying a lack of a global standard and working towards setting a new one. Here, Uzbekistan takes up a typical entrepreneurship role, trying to identify a lack of standards in international law concerning youths aged from 18 to 30, and working within the UN frameworks to establish a UN International Convention on the Rights of Youth. This takes the international commitments of the state and turns them into a solution for a universally accepted problem by making national success a new international standard. The high-commitment strategy with externalization deserves special academic interest in defining a comparative gap. Countries with a similar demographic dividend, including Vietnam and Egypt, have a notably bigger proportion of youth but apply different instruments of their soft power worldwide. For Vietnam, these may include regional economic integration and regional trade standards, and for Egypt, these include regional security ties and regional domestic stability assurances within regional policies worldwide [12, 13]. However, the strategy pursued by Uzbekistan is different because it aims to apply a new international legal norm through its high level of commitment within the country, including initiatives such as “Yoshlar daftari” (Youth Notebook) [4]. The value of this approach is that it connects two areas researchers often analyze independently. Usually, projects will regard youth policy as a domestic concern (for example, a solution for unemployment) or will regard soft power solely from a diplomatic angle (for example, a cultural exchange program). Existing research rarely investigates these aspects together, leaving a notable gap in the field. This paper aims to cover the knowledge gap, by outlining a detailed and a specific way in which Uzbekistan turned a domestic commitment for youth into a diplomatic advantage. This illustrates how a domestic investment can be leveraged as an international asset: Uzbekistan’s use of its “demographic dividend” in the Uzbekistan 2030 Strategy positions the state as a norm entrepreneur within the UN system, employing targeted soft power to secure multilateral recognition and support for its internal reform agenda.

Literature review

The present foreign policy strategy of Uzbekistan is based on a profound “strategic shift” that aims to utilize the most important internally existing reality, “demographic dividend”, as an “asset” within foreign policy itself [2]. This strategy is grounded in the reality that over 60% of the 37 million population of Uzbekistan comprises people under 30 years of age. It is stated in official reports that ‘the potential of the demographic dividend is a tremendous economic opportunity while still presenting domestic challenges such as youth unemployment and a shortage of skilled professionals. As a result, a high-commitment national policy has been formally established by the government in the form of the Uzbekistan 2030 Strategy. This strategy elevates youth from a mere social category to a key priority area of concern by trying to cultivate a “healthy, educated, and spiritually-developed generation”. To establish the validity of commitment on this priority area, the government allocated funds in a series of projects, such as the “Youth Notebook” (Yoshlar daftari), a support network that provides subsidies and vocational training for unemployed early-career individuals, and a radical increase in post-secondary education, up from 9% to 38% in a few years. This established domestic success is subsequently leveraged worldwide through a Two-Track foreign policy approach: Soft

Power and Norm Entrepreneurship. The objective is to exercise Soft Power, the ability to persuade without coercion. Uzbekistan seeks to project itself as a modern and reliable actor committed to developing its human capital. Its primary instrument for advancing this image is norm entrepreneurship, using international institutions to shape emerging global standards. Identifying what it viewed as an underdeveloped area of international law, President Shavkat Mirziyoyev initiated efforts to revive the UN International Convention on the Rights of Youth as a means of placing youth-related policy innovation on the global agenda. This step positions Uzbekistan's national policy agenda as a solution for a global problem. For the sake of international alignment, this strategy is supported by a "Group of Friends on Youth Rights" within the UN framework [4]. This backing elevates Uzbekistan's youth-policy agenda onto the UN's formal multilateral stage, where it can be debated, endorsed, and potentially institutionalized. The effectiveness of this strategy is gauged by the real endorsement received from International Organizations (IO), symbolizing the "proof" of a completed soft power exercise. As mentioned, this is evidenced by the UN that listed Uzbekistan among the top ten nations actively engaging with the international "Youth 2030 Strategy". Moreover, these honors were established within pragmatic partnerships, including the UN Joint Program on Inclusive Transformation for Youth, where organizations such as UNICEF and UNDP actively synchronized with and supported Uzbekistan's 2030 Strategy [9]. This institutional backing from international organizations legitimates Uzbekistan's progress within a domestic framework on an international level and elevates a success story into an IO-endorsed international standard in order to meet the stated objective of enhancing international reputation.

Methods

The study adopts a qualitative method of analysis, specially designed to investigate the manner by which the country of Uzbekistan can utilize its demographic dividend for soft power purposes. Three techniques of investigation – document analysis, comparative evaluation, and process tracing – shall be used for this purpose. The main sources of this study include the 2030 Strategy for Uzbekistan, presidential statements, government publications, and United Nations documentation. They form the main body of empirical data that can be analyzed to trace the priorities of policies, institutional commitments, or declarations of intent to youth development. Secondary sources, such as academic works on soft power, the demographic dividend, and norm entrepreneurship, form the basis of the disciplinary frameworks to make sense of these policies. The focused comparison is made between Uzbekistan and other nations that have made valuable gains through demographic dividends, namely Vietnam and Egypt. By exploring regional integration policies for a case study, namely that of Vietnam, and security policies, for instance, that of Egypt, this research is able to establish the unique nature of the country's youth policies being its soft power component for development.

Results and Discussion

1. National Youth Initiatives in Uzbekistan: Their Effectiveness in Addressing the Demographic Dividend.

The evidence from the policy experience in Uzbekistan makes it clear that the government's handling of the **demographic dividend** has far from been symbolic; rather, it has been structurally transformative in nature. The execution of youth-focused programs such as **Yoshlar Daftari**, **Tashabbusli Yoshlar**, the enhancement of capability in the higher education sector, and the launching of the Youth Affairs Agency (YAA) can, in fact, be considered as such at the policy level.

Data from government agencies shows that "**Youth Notebook**" by itself has helped hundreds of thousands of unemployed and low-income youths through subsidized lending, vocational training, and employment services. It not only tackles the problem of youth unemployment but also lowers the

economic risk factor that comes with it. Expanding the availability of higher education from 9% to around 38% enrollment in a span of a few years further addresses the issue of talent deficiency raised in all previous presidential speeches. In terms of expected outcomes, these initiatives have two main impacts:

- **Economic Stabilization:** By including youth in the formal economy, the government decreases the long-run risk of dependency and increases productivity.
- **Societal Resilience:** Improved education accessibility and support can mitigate the challenges posed by disenfranchisement in the youth population, especially in the face of historical out-migration in that region.

Accordingly, the domestic reforms translate to quantifiable positive outcomes in **human capital**, confirming the government's claim that the demographic dividend in Uzbekistan can "be managed" rather than "develop into a systemic challenge." These findings verify the first part of the thesis statement: Indeed, Uzbekistan not only reacts to population pressure but also makes youth-focused institutional changes in order to transform its socio-economic landscape.

2. Translating Success at Home into Soft Power through Norm Entrepreneurship. The second finding regards the transition from internal policy-making to international diplomacy by Uzbekistan. The evidence shows that the state deliberately utilizes its internal youth policy agenda as an instrument of foreign policy, in line with Joseph Nye's definition of soft power through attraction via values and performance. "Model state" framing refers to the Reforming Youth in Uzbekistan, enabling the country to appear as an innovative, stable, and youth-focused state. The international image of the Uzbekistan 2030 Strategy corresponds to these characteristics. They all carry soft power qualities that warrant global attention in multilateral settings.

2.2 Norm Entrepreneurship at the UN The essential paradigm shift here is that of Uzbekistan's attempt at formulating a new international legal norm in terms of Youth Rights [4]. President Mirziyoyev's proposal for the revival of the UN International Convention on the Rights of Youth places Uzbekistan not only as a follower but as a leader in the global framework of youth policy.

"The introduction of norms by agents other than states can result in compliance because such agents have power or expertise that makes compliance

- Identification of Gap in Norms: Noticing that there is an insufficient level of global protection for those in the 18-to-30-year age bracket because the current Convention on Children's Rights does not apply to this population.

- Formulating an overarching narrative: Youth empowerment as an international public good can be related to peace, development, and sustainability.

- Building an international coalition: The "Group of Friends on Youth Rights" formed under the UN umbrella and led or co-led by Uzbekistan, encourages the promotion of youth rights onto the global agenda.

- Institutional Embedding: Youth programs in Uzbekistan are included in UN debates, reports, and activities. In this complex process, Uzbekistan enters the "norm cascade" phase identified by researchers as the period when diplomats encourage other nations to embrace the framework through persistent diplomatic efforts. The unusual nature of the situation arises from the fact that the domestic success story itself offers evidence of the viability of the applicable universal standard since Uzbekistan has implemented the standard successfully in the domestic setting through such programs as "Youth Notebook" (Yoshlar Daftari), increased education, and social security programs x16b. Consequently, there is robust evidence supporting the thesis that the democracy dividend initiative activities in Uzbekistan are utilized to help the country build the identity of soft power through norm entrepreneurship.

3. International Recognition and Soft Power Influence Evidence. The final aspect of the result section relates to the external validation of the findings. The success of the strategy developed in Uzbekistan can be judged through international acceptance and support.

3.1 Inclusion in the UN “Youth 2030 Strategy”.

One of the main factors that contributes to the success of the soft power policy in Uzbekistan is its recognition at the level of the United Nations. Uzbekistan was named in the list of the top ten most actively involved countries in the UN Youth 2030 Strategy. It has important implications in two ways:

- It proves that the global framework regards Uzbekistan as an important rather than a peripheral player concerning youth development.
- It enables the country to present its internal reforms in terms of global standards. In turn, it becomes an actual measure of success regarding soft power because IO acknowledgement affects the state’s reputation in the globalized framework directly [10].

3.2 UN Joint Program on Inclusive Transformation for Youth.

The cooperation with agencies like UNICEF and UNDP-especially in the UN Joint Program on Inclusive Transformation of Youth-represents the second form of evidence. International organizations, in general, collaborate exclusively with states that can display the following:

- clear implementation capacity
- stable governance structures
- evidence-based policy design.

Participation in the Eurasian Union, therefore, reflects a strong institutional trust factor [9].

3.3 Diplomatic Momentum for a Global Convention on Youth Rights. Despite the challenges, the existence of the Group of Friends developed by Uzbekistan to support youth rights itself constitutes empirical evidence of its diplomatic capability. For a country that has always taken a reserved stance in its foreign policy, such development marks a dramatic departure. The support expressed by several UN member states towards Youth Rights can therefore be viewed as the success of the soft power policy espoused by Uzbekistan.

3.4 Reputation Re

Nonetheless, the youth-focused diplomacy of Uzbekistan can equally serve as reputation building machinery following several decades of global isolation. The youth initiative presents an attractive and non-contentious storyline that resonates with global agendas in achieving the Sustainable Development Goals. These combined proofs of evidence reveal that the domestic commitment of Uzbekistan has successfully translated into its international impact. Synthesis: Discussion. These results serve to further buttress the contention that the Demographic Dividend in Uzbekistan can be considered less an internal economic issue than a source of fully multilateralized soft power. It represents precisely the kind of state-established intermediary zone between the internal and international realms through which policy can percolate from the first to the latter.

Three significant implications emerge:

- **Hybrid Model of Soft Power:** In the case of Uzbekistan, there is an interesting model where the soft power base does not stem from cultural exports, such as in South Korea, or from economic power, like in the case of the PRC, but from societal transformation in the domestic setting.
- **Re-defining “Youth Policy”** as Uzbekistan illustrates how youth policy can both target unemployment and function as a tool of global power, thus closing the identified gap.
- **Norm Entrepreneurship as Strategic Branding:** Through leading the charge in adopting a Convention on Youth Rights, there comes an opportunity to build a brand around being the country of

youth empowerment in the global setting, in much the same way that countries in Scandinavia are known for human rights or Costa Rica in terms of environmental protection.

“Uzbekistan Uses Youth Policy to Distinguish Itself in Central Asia”.

Go to page. One of the most important discoveries arising from this study is that the youth-oriented policy in Uzbekistan serves as a purposeful tool of regional differentiation in Central Asia. Although the country experiences similar challenges regarding the youth population to other neighboring nations, such as Kazakhstan, Tajikistan, and Kyrgyzstan—countries that struggle with issues of unemployment, migration, and lack of skills among the youth—none of these states claim to be global defenders of youth rights. In fact, it gives Uzbekistan an opportunity to differentiate itself in global affairs through its foreign policy. In most cases, states in Central Asia have generally competed in the global setting based on security cooperation, the availability of resources, or geographical relations with large powers such as Russia, China, or the United States. In these sectors, there is little scope for small or medium-sized nations to differentiate themselves because the region can easily be perceived through the same geopolitical perspective. For Uzbekistan, its jump into youth policy, or the development of human capital, can offer an alternative perspective distinct from other nations. By using such an approach, the Uzbek government demonstrates to the global community that its role in the world is based not on the power politics model but rather relies upon innovation in social governance. By submitting innovative ideas like the UN International Convention on the Rights of Youth and emerging as the leading state in the UN “Youth 2030 Strategy” framework, the country has created an image of itself as progressive in both domestic and global terms [4]. It is observed that such differentiation has practical diplomatic benefits as well.

It increases the prospects of such nations to:

- To attract bilateral and multilateral partners in social development projects,
- gain preferential access to UN programs and global youth platforms,
- receive foreign investments and grants targeting the development of the human capital sector,

and help shape the narrative in the region by becoming the “model” for youth governance. In such an approach, soft power changes from being merely an instrument of external legitimation to becoming an instrument of regional brand management.

“Uzbekistan places itself not only as “one of the Central Asian states” but as the leading state in Central Asia in terms of carrying out high-commitment reforms in youth affairs of global relevance”. It helps make Uzbekistan less invisible and above the usual geopolitical linkages that generally occupy discussions about Central Asia. Finally, in the long run, the above approach helps in giving a distinguishable foreign policy identity, which happens to be the most important advantage where soft power can successfully be applied.

Conclusion

The results illustrate that Uzbekistan can transform its demographic dividend from being a potential problem to a critical asset to both its own interests and its influence internationally. By implementing its Strategy of Uzbekistan 2030, youth issues have transitioned from being a matter of high social importance to being a crucial aspect of its soft power. In Uzbekistan, initiatives such as Yoshlar Daftari, Youth Affairs Agency, and the proliferation of higher education institutions have certainly registered positive outcomes for human capital. These activities address unemployment, skills development, and enhancing the country’s ability to withstand its population pressure, proving that its numbers can be effectively managed. This stability and capacity provide a foundation for soft power grounded in tangible achievements. Globally, the fact that Uzbekistan’s support for the revival of the United Nations International Convention on the Rights of Youth marks a shift from being

a policy follower to a leadership factor is a matter of observation. This is demonstrated by the country's ability to identify a gap existing within the protection of individuals between the ages of 18 to 30, and develop diplomatic coalitions such as the United Nations Group of Friends on Youth Rights to market its national agenda. These markers, through collaborations such as the United Nations Youth 2030 Strategy, among others, certainly strengthen its soft power identity. The experience of Uzbekistan indicates that a youth-driven transformation is an effective mechanism for a country's development, both on a national and foreign agenda.

The demographic dividend, if properly managed, is a foundation for long-term foreign relevance, rather than a problem.

Reference:

1. Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917.
2. Government of Uzbekistan. (2023). Uzbekistan 2030 strategy.
3. Institute for Strategic and Regional Studies (ISRS). (2023). Uzbekistan youth is a strategic resource of Uzbek society.
4. Mirziyoyev, S. M. (2020). Statement by the president of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the 75th session of the UN General Assembly.
5. Nye, J. S., Jr. (2004). Soft power: The means to success in world politics. Public Affairs.
6. Permanent Mission of Uzbekistan to the UN. (2020). At the initiative of Uzbekistan, a group of friends on youth rights has been formed at the UN.
7. Population Reference Bureau (PRB). (2020). Fact sheet: Attaining the demographic dividend.
8. Tashkent Pediatric Medical Institute. (2024). Strategy 'Uzbekistan-2030': Expanding opportunities for young people.
9. UNICEF and UNDP Uzbekistan. (2023). UN joint programme launched to strengthen child and youth-inclusive local governance.
10. UNICEF Uzbekistan. (2020). Youth of Uzbekistan: Challenges and prospects.
11. UNICEF Uzbekistan. (2021). Youth voice matters.
12. United Nations Population Fund (UNFPA) Egypt. (2019). Egypt's demographic opportunity: Preliminary assessment based on 2017 census.
13. United Nations Population Fund (UNFPA) Vietnam. (2021). Youth development.
14. United Nations Uzbekistan. (2021). Common country analysis Uzbekistan.
15. UZA (Uzbekistan National News Agency). (2021). Continuation of reforms in the sector of education: A priority task.
16. UZDAILY. (2021). Youth included in "Yoshlar Daftari" to be provided with one-time financial assistance.
17. Vietnam.vn (Government Portal). (2023). Economic diplomacy helps open doors for integration, increase soft power.

БОРЛИҚНИ АНГЛАШДА ТИЛ ВА ТАФАККУРНИНГ ЎРНИ

Авезов Умиджон Шарифович,

Ўзбекистон Республикаси

Миллий Гвардия ходими

Аннотация: Мазкур мақолада борлиқни гносеологик нуқтаи-назардан билиш жараёнида тил ва мулоқот ўзаро ажралмас ва чамбарчас боғлиқ ҳодисалар сифатида намоён бўлиши тўғрисидаги қарашлар таҳлил қилинган. Шунингдек, инсоният коммуникацияси воситаси ҳисобланган тафаккур муаммоларининг жамият маданий тараққиёти билан уйғун ҳолатда илмий ва амалий аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: Тил, гносеология, борлиқ, коммуникация, тил ва диалектика, тафаккур, феноменология, категория, нутқ, гипотетик-дедуктив, мантиқий позитивизм, эстетик тафаккур.

Аннотация: В статье анализируются взгляды на то, что язык и мышление проявляются как неразделимые и тесно связанные явления в процессе познания мира с эпистемологической точки зрения. Также подчеркивается научное и практическое значение языковых проблем как средства человеческого общения в контексте культурного развития общества.

Ключевые слова: Язык, гносеология, бытия, общение, язык и диалектика, мышление, феноменология, категория, речь, гипотетико-дедуктивный, логический позитивизм, эстетическое мышление.

Annotation: This article analyzes the views that language and thinking are manifested as inseparable and closely related phenomena in the process of knowing the world from an epistemological point of view. It also highlights the scientific and practical significance of language problems as a means of human communication in the context of the cultural development of society.

Keywords: Language, epistemology, existence, communication, language and dialectics, thinking, phenomenology, category, speech, hypothetical-deductive, logical positivism, aesthetic thinking.

Кириш. Тафаккур, белги тил фалсафасининг муҳим фундаментал категориялари ҳисобланади. Тафаккурнинг тил билан боғлиқлиги тўғрисида сўз кетганда улар бир-биридан ажралган ҳолда мавжуд бўла олмаслигини эътироф этиш кифоя. Лекин фанда бунга қарама-қарши фикрлар ҳам йўқ эмас. Бир томондан тил ва тафаккур чамбарчас, узвий боғлиқ деган фикр бор. Бошқа томондан эса бир қатор фактлар жумладан, қар – соқовлар тафаккур фаолиятига оид мисоллар борки, улар оғзаки нутқсиз, сўзсиз тафаккур мавжудлигидан ҳам дарак беради. Шунинг учун тилнинг тузилишини гносеология нуқтаи назаридан қараб чиқамиз. Ушбу аспектда тил мазмунига эга бўлган белгилар тизими сифатида таърифланади. Белгилар ва уларнинг мазмуни тилда ўз қонун-қоидалари ва алоқа шаклларига эга бўлган нисбатан ёпиқ ва мустақил системани ташкил қилади, деб ҳисобланади. Муҳими, тил оддий белгилар системаси эмас, ўз-ўзича белгилар ҳам эмас, балки ўз мазмунига эга бўлган белгилар тизимидир.

Гносеологик нуқтаи-назардан билиш жараёнида тил ва тафаккур ўзаро ажралмас ва чамбарчас боғлиқ ҳодисалар сифатида намоён бўлади. Тил эса тафаккурнинг ифода шакли ва яшаш тарзи сифатида инсон онгининг шаклланишида ҳам муҳим ўрин тутати. Тил қобиғидан ташқарида онгнинг қарор топиши мумкин эмас. Тил белгилари, ўз табиатига кўра, шартли бўлсада, у реал воқеликни билиш жараёни шартларидан ҳисобланади. Шу жиҳатдан тил муомала

воситаси бўлишдан ташқари, билиш воситаси вазифасини ҳам бажаради. Шу билан бирга у тўпланган билимларни, тажрибаларни қайд қилиш, сақлаш ва авлоддан авлодга ўтказиш воситаси ҳам саналади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Дарҳақиқат, “тилнинг мавжудлиги тафаккурнинг умумлаштирувчи фаолиятининг энг зарурий шартидир, тилсиз бу ҳол мавжуд бўлмас эди. Чунки сўз умумлаштирувчи хусусиятга эга”. [1, Б. 400] Тил масаласини гносеологик жиҳатдан таҳлил этган аксарият олимлар унинг воқелик билан ўзаро бир хилдаги мувофиқлик хусусиятига алоҳида эътибор қаратганлар. Жумладан, Б.Рассел “Тил қисман атомар фактларга мувофиқ келадиган атомар оғзаки иборалардан ва қисман ушбу оғзаки иборалар ўртасидаги мантикий ўзаро боғланишлардан ташкил топади” [2, С. 86], – деб ёзади. Унинг таъкидлашича, бунда мантикий алоқалар формал мантиқ томонидан баён қилинади. Масалан, “мушук” ва “бўйра” сўзларини кўриб чиқайлик. Бу сўзлар атомар фактларга, яъни муайян мушукка ва муайян бўйрага тегишли атомар оғзаки иборалар сифатида қўлланилади. “Ушбу мушук шу бўйрада ётибди” деган гап мушукнинг бўйрада ётишидан иборат нарсаларнинг муайян мураккаб ҳолати билан ўзаро бир хилда мувофиқ келади. Чунки, бу гап таркибига кирадиган оддий (атомар) лингвистик иборалар нарсаларнинг оддий ҳолатларини кўриб чиқиладиган гапнинг синтактик шакли мушук билан бўйра ўртасидаги муносабатни тўғри акс эттиради. Шундай қилиб, воқелик оддий, алоҳида фактлардан иборат ва шу тариқа гносеологик идрок этилган тил ана шу фактларга мувофиқ келадиган оддий, алоҳида иборалардан ташкил топади, деган фикр мавжуд. Бунда ушбу лингвистик иборалар ўртасидаги тўғри мантикий алоқалар мазкур иборалар кўрсатадиган фактлар ўртасидаги мавжуд муносабатларга мувофиқ келади.

Тадқиқот методологияси. Борлиқни гносеологик жиҳатдан идрок этишда билимнинг эмпиристик, мантикий позитивизм гносеологик рационализм каби соҳалари алоҳида аҳамиятга эга. Бунда оламни билишдаги теология ва классик метафизика йўналишлари гносеологик жиҳатдан оддийлиги сабабли инкор қилинади. Эмпиристик билишга кўра қадриятга оид мулоҳазалар этик ва эстетик фикрларни гносеологик жиҳатдан оддийлиги инобатга олинади. Борлиқнинг объекти – атрофдаги чексиз олам. Олам – чексиз, тафаккур эса чекли. Чунки, у одамларнинг билиш қобилияти, имконияти, шароити ва бошқа қатор омилларга боғлиқ. Маълумки, тафаккур чексиз оламнинг чекли инъикосидир. Лекин тафаккур ҳаракатсиз эмас. У инсонларнинг билиш курали сифатида доим ўзгариб, бойиб, такомиллашиб боради.

Таҳлил ва натижалар. Ташқи муносабат ҳақида гапирганда биз тушунча, унинг бошқа тушунчалар билан алоқаларидан қатъи назар, шу ҳолида ҳам тушунча эканлигини назарда тутамиз. Масалан, мушук, унинг бўйра билан қандай алоқаси мавжудлигидан қатъи назар, барибир мушукдир. Шундай қилиб, биз фикрнинг билимни ифодалашга қодир бўлиши учун бажарилиши лозим бўлган иккита шартга эгамиз.

1. Фикр яхши шакллантирилган, яъни грамматик жиҳатдан тўғри бўлиши лозим.

2. Фикр тажриба орқали тасдикланадиган бўлиши керак, яъни биз аслида бундай фикрни кузатувлар ва гипотетик-дедуктив услуб ердамида исботлаб бера оладиган бўлишимиз лозим.

Гносеологик идрок қилиниш мезонларига биноан бундай фикрлар билимни ифодаламайди. Албатта, бунда уларнинг ҳиссий жиҳатдан идрок этилиши мумкинлиги инобатга олинади. Масалан, қадриятлар ҳақидаги фикрлар кўпинча шахс учун ҳам, жамият учун ҳам аҳамиятлидир. Бироқ, ана шу икки мезонга кўра, улар билимдан иборат бўлган фикрлар ҳисобланмайди. Ваҳоланки, Рассел ўзининг позициясини унинг фалсафий ижодининг муайян босқичида ҳисобга олиб, мантикий позитивизмнинг нуктаи назарини қисқача шундай ифодалаш мумкин [3, С. 75] дея таъкидлайди.

Бизнингча, фақат икки турдаги гносеологик идрок этилган фикрлар, яъни айнан таҳлилий фикрлар ва яхши шакллантирилган апостериор синтетик фикрлар мавжуд. Бошқача айтганда, биз формал фанларда (математик мантиқда) тажриба ҳамда гипотетик-дедуктив услубга таянадиган фанларда топадиган фикрларгина ягона гносеологик идрок этилган фикрлар ҳисобланади.

Бироқ бундай ҳолатда уларнинг рад қилиниши теологик ва метафизик фикрларни инкор қилишга нисбатан бошқача тусда бўлади. Айтиш мумкинки, этик ва эстетик фикрлар гносеологик жиҳатдан оддий. Лекин улар теологик ва метафизик фикрлардан фарқли равишда оламни билишга интилмайдилар. Улар “ҳақиқат” ва “ёлғон” атамалари билан асосланиши мумкин бўлмаган дастурлар ва баҳоларни ифодаласа-да, барибир бизнинг ҳаётимизда муҳим роль ўйнайди. Шуниндек, рационализм билан эмпирицизм ўртасидаги биз ақл-идрок ёрдамида, меъёрий ёки билишга оид бўлишидан қатъи назар, ўзимизнинг дастлабки тамойилларимизни асослаб беришимиз мумкинлиги ҳақидаги масала хусусидаги баҳсларга қайтаради.

Ноэмпирицистик мактаблар, масалан, феноменология, гарчи ақл-идрок учун дастлабки тамойилларни тушунтириб бериш ва асослашдек фаолият муаммоли бўлса-да, барибир биз ақл-идрокни бундай қобилятдан бутунлай маҳрум қила олмаслигимизни таъкидлайди. Ҳолбуки, агар биз бундай қобилятни бутунлай рад қиладиган бўлсак, унда образли қилиб айтганда, биз оёғимиз остидаги таянччи чиқариб юборадиган вазиятлардан ўзимизни тутишимиз қийин бўлади. Фақат илмий фикрларнинг гносеологик жиҳатдан идрок этилганлиги тўғрисидаги тезис ва унинг асосида билиш билан эмоцияларнинг ажратилиши рационал муҳокама ёрдамида тўғри деб эътироф этилиши керак. Акс ҳолда, биз осонлик билан бундай тезис ҳақидаги қароримизнинг мантикий эмаслиги тўғрисидаги хулосага келамиз.

Кўпгина файласуфлар П.К. Гречко, В.Е. Кемерова, К.Х. Момджян, В.Г. Федотова фикрича, тилни ижтимоий феномен сифатида тушуниш унинг ижтимоий-фалсафий мақомининг асосланишига имкон беради. Тил мураккаб феномен сифатида, инсон табиатида хос бўлиб икки хил ривожланиш кўринишига эга. Биринчидан, эволюцион – тил хусусиятлари куммуляцияси (тўпланиши)нинг чизиқли кетма-кетлигида, унда доминант тилнинг коммуникатив моҳияти билан корреляция (боғлиқлик) ҳисобланади. Иккинчидан, революцион нозизиқли шаклда, тилнинг интенсив ва экстенсив хусусиятларининг ўзгарувчи (сакровчи) экспликацияси, бунда эса доминант тилнинг ахборот моҳияти билан корреляция бўлади. Яъни, тил бир томондан мулоқот ва фикрни ифодалаш воситасидир.

Олимни билишда тилнинг функционал асосларини ўрганиш орқали биз унинг ижтимоий-тарихий хусусиятларини янада чуқурроқ билиб оламиз. Бу ерда гап тилларнинг функционал хусусиятлари ҳақида борар экан, унинг генеологик, типологик (морфо-синтактик) ва ареал таснифи бутун дунё тилларини таснифлаш асосида, қолаверса, тиллар алоқаси билан боғлиқ ҳолда типологик жараёни юзага келтиришига ҳам алоҳида эътибор беришимиз керак бўлади. Чунончи, тил алоқа-аралашувдаги муҳим восита саналиб, унинг асосий вазифаси коммуникатив функцияни бажаришини таъминлайди. Тилнинг функционал вазифаси дейилганда, ижтимоий ҳамда хусусий ном билан ифодаланиш тушунилади. Шунинг учун ҳам тилнинг ижтимоий функцияси умумтил муносабатларидан келиб чиқиладиган фикрлар, хулосалар мажмуаси билан шаклланган ҳолда қайд этилади.

Бу хусусда В.А. Аврорин тилнинг қуйидаги функцияларини кўрсатиб ўтади:

Биринчидан, умуман алоқа-аралашув билан боғлиқ коммуникатив функция;

Иккинчидан, маънонинг кучайтирилиши ва нутқда таъсирчанликни оширувчи экспрессивлик функцияси;

Учинчидан, шакл ва мазмуний маъно касб этиш функцияси;

Тўртинчидан Ижтимоий билим ва муаммоларни ҳал этиш функцияси.

Тилнинг функционал вазифаси дейилганда, ижтимоий ҳамда хусусий жиҳатлари туширилади. Шунинг учун ҳам тилнинг ижтимоий функцияси умумтил муносабатларидан келиб чиқилган фикрлар, ҳулосалар мажмуаси билан шакллланган ҳолда муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, Ю.Д.Дешериев: “Тилнинг вазифавий функцияси унинг бошқа функцияларидан фарқли равишда инсониятнинг ижтимоий ҳаёт муносабатларига хизмат қилишини тил факторлари орқали акс эттиришидир” [4, С. 37] - дея таъкидлайди. Бу фикрдан маълум бўладики, тилнинг функционал жиҳатлари, экспрессивлик, эстетик, гносеологик хусусиятларга эга бўлиб, тилнинг бойишига асос бўлиши мумкин.

Шунингдек, Ю.Д. Дешериев фикрича, “тилнинг функционал типологияси мантиқан юзага келади. Агарда унинг шаклланиши хусусида фикр юритилса, маълум яруслар асосида вужудга келишини тушуниш мумкин бўлади. Унинг фикрича, юқори яруси коммуникатив вазифада мантикий схема асосида юзага келади. Иккинчи, ўрта ярус бўлак функция-ижтимоий, экспрессив хусусиятга эга бўлади, учинчи қўйи ярус ҳар бир қисмининг, ижтимоий функция бажаришини, холбуки, тиллар ўртасидаги функциявий ифодаланиш билан боғлиқ”. [5, С. 381]

Бизнингча, тилнинг функционал таснифи хусусида ҳам маълум бир масалалар борки, улар тилнинг функционал асосда пайдо бўлиши, тўлақонли, мақсадли тарзда ҳосил қилиниши, тилнинг таснифий бўлинишидир. Бу тарзда функционал ҳосил қилиниш тилларнинг умумий типологик қонуниятларини ўрганишда ва функционал тараққиёт босқичларини ҳис этишда ёрдам беради.

Хулоса ва таклифлар. Борлиқни англашда тилни ижтимоий феномен сифатида намоёиш қилинса, бу тил маданиятини жамият ривожига ҳолатига боғлиқлигини ёки жамият ривожини тилга боғлиқлигини белгиловчи етарли асос бўла олмайди. Бунга асос, борлиқ ва тилни билиш маконида объектив-субъектив – виртуаллик диалектикаси эканлигидир. Ижтимоий-фалсафий императивдан келиб чиқиб тилга фақат белгиси тизим хусусиятини “тенглаштириб” бўлмайди. Фалсафий фикр, рефлексив тажриба ва рационал жараёнларни таҳлил қилиш жараёнида тилнинг гносеологик тавсифларини чиқариш, бизга далиллаш мутаносиблигини кўришга имкон берилади. Натижада, тилни инсоният оламининг презентанти ва репрезентанти сифатида қоидалаштириш ўз исботини топади. Юқоридаги фикрларни жамлаб, тилнинг ахборот-коммуникатив тизим сифатидаги парадигмал тавсифларини ажратиш мумкин. Чунки, улар ўзаро тўлдирувчи хусусиятларга эга.

Инсоният моддий олам тараққиётининг кўринишларидан бири бўлгани ҳолда ўзи ҳам моддий олам тараққиётини тезлаштирувчи омилдир. У оламга онглик омилини киритади ва бевосита моддий оламни янги сифат даражасига кўтарувчи онг ва онг асосидаги фаолияти ҳосил пайдо бўлади. Онг ва онглик, маълумки, тилсиз мавжуд бўлиши мумкин эмас.

Демак, оддийгина мулоқот ва фикр алмашиш воситаси тилнинг энг ибтидоий вазифасидир. Тил моддий олам тараққиётини янги сифат даражасига кўтаради, яъни тил сабабли моддий олам номоддий оламни, сўзлар, тушунчалар, категориялар оламини юзага келтиради. Маълум даражага боргандан сўнг тил олами, сўзлар, тушунчалар олами моддий оламдан узилиб мустақил ҳаёт кечира бошлайди. Янги пайдо бўлган сўзлар ва тушунчалар олами ўз навбатида қисмлар, йўналишларга, соҳаларга ажрала бошлайди. Ҳар бир тил соҳаси ўз навбатида амалиёт талабларига жавоб бериб, йўналиш тилларининг ажралиб чиқишига олиб келади. Булар физика тили, химия тили, молекуляр биология тили кабиладир. Тилнинг, тил орқали инсоннинг яратувчанлик имкониятларини янги даражага кўтаради.

Инсоният коммуникацияси воситаси ҳисобланган тил муаммоларининг жамият маданий тараққиёти билан уйғун ҳолатда илмий ва амалий аҳамият касб этиши аксарият олимлар томонидан қайд этилган. Ижтимоий-маданий тараққиёт ва институтлари учун эса тилнинг бундай динамик хусусияти жуда муҳимдир. Тилнинг ижтимоий-фалсафий парадигмаси фалсафа, лингвистика, риторика, яъни фанлар комплексининг мослашуви билан белгиланади. Чунки, улар илмий тадқиқот дастурининг асосий параметрларини аниқлашга ёрдам беради. Бу комплексда тил феномени доминант фикр вазифасини бажаради. Тил ижтимоий ва инсоний борлиқнинг ажралмас қисми, яъни атрибути бўлиб, инсон ҳаётининг ишлаб чиқариш жараёнлари учун билиш, таълим, тарбия, мулоқот, суҳбат жабҳаларида муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Фалсафа. Қомусий луғат. – Т.: “Шарқ”нашриёт-матбаа акциядовлик компанияси Бош таҳририяти, 2004. 986 б.
2. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы: Статьи / [Пер. с англ. Н.В. Воробьева]. – М.: ТЕРРА – Кн. клуб: Республика, 2000. – С. 86.
3. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. – М., 1980. – С. 37.
4. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю.Д. Дешериев. – М.: Наука, 1977. – С. 381.

O'ZBEKISTONDA ZARGARLIK TARMOG'I – MAHALLIY SANOATNING ASOSIY DRAYVERI

Lutfulloyeva Jasmina Rustam qizi,

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
talabasi

Qosimova Muxlisa Axmadjon qizi,

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
talabasi

Annotatsiya: Maqolada zargarlik tarmog'ini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish va bu borada amalga oshirilayotgan rag'batlar, yurtimizda tayyor zargarlik mahsulotlarini zamonaviy texnika va texnologiyalarni qo'llagan holda ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo'yicha ishlarni samarali tashkil etish, taqinchoqlarning dizaynida talab etilayotgan uslub, yo'nalish, texnika va texnologiyalarni ko'proq o'zlashtirish, yurtimiz iqtisodiyotida zargarlik tarmog'ini jadallik bilan rivojlantirish jarayonlari bayon etilgan. Shuningdek, O'zbekistonda zargarlik tarmog'ini malakali kadrlar bilan ta'minlash uchun barcha imkoniyatlar va shart-sharoitlar kabi bir qator masalalarga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: zargarlik tarmog'i, drayver, malakali kadrlar, zargarlik taqinchoqlari, texnika, texnologiya, dizayn, innovatsiya, brend, investitsiya.

Аннотация: В статье описаны процессы превращения ювелирной отрасли в один из основных драйверов местной промышленности и реализуемые в связи с этим стимулы, эффективная организация работы по увеличению объемов производства и повышению качества готовой ювелирной продукции в нашей стране с использованием современных технологий и технологий, большее усвоение стиля, направления, приемов и технологий, необходимых в дизайне ювелирных изделий, а также бурное развитие ювелирной промышленности в экономике нашей страны. Также был затронут ряд вопросов, таких как все возможности и условия для обеспечения ювелирной отрасли Узбекистана квалифицированными кадрами.

Ключевые слова: ювелирная отрасль, драйвер, квалифицированный кадр, ювелирные изделия, техника, технологии, дизайн, инновации, бренд, инвестиция.

Abstract: The article describes the processes of transforming the jewelry industry into one of the main drivers of the local industry and the incentives implemented in this regard, the effective organization of work to increase production volumes and improve the quality of finished jewelry products in our country using modern technologies and techniques, greater assimilation of the style, direction, techniques and technologies required in jewelry design, as well as the rapid development of jewelry industry in the economy of our country. A number of issues were also raised, such as all the opportunities and conditions for providing the jewelry industry of Uzbekistan with qualified personnel.

Keywords: jewelry industry, driver, qualified personnel, jewelry, equipment, technology, design, innovation, brand, investment.

Kirish

O'zbekistonda bugungi Milliy iqtisodiyot taraqqiyoti davrida zargarlik sohasini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish va qulay ishbilarmonlik muhitida faoliyat ko'rsatishi ham shu shu orqali iqtisodiyotning mazkur tarmog'ini yangi bosqichga olib chiqish uchun huquqiy asoslar moliyaviy imkoniyat va rag'batlar yetarli. Ko'hna naqlarga amal qilgan holda, dunyoning mashhur brendlari bilan raqobatlashish, milliylikka uyg'un zamonaviy zargarlik buyumlari bilan dunyo bozorlarini egallash asosiy vazifa. Shu bois zargarlar tomonidan o'ta yuksak mas'uliyat, katta qunt-sabr va izlanishlar evaziga noyob hamda betakror zargarlik buyumlari yaratilmoqda.

Yurtimizda zargarlarni moliyaviy rag'batlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvatlash maqsadida "Hunarmand" hamda "O'zbekzargarsanoati" uyushmalari tomonidan zargarlik asarlarini tadqiq etish, saqlab qolish va zamonaviy texnika va texnologiyalarni qo'llagan holda innovatsion buyumlarni yaratishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Zargarlikning qadriyat sifatida qayta anglanishi jarayonlarida o'rganish, tarixiy, asl badiiy qadriyatlar tizimida zargarlik maktablarining o'ziga xosligini saqlab qolish hamda yangiliklarni ijodiy talqin etishda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, O'zbekiston zargarlik san'ati va sanoatining badiiy, texnik va texnologik uslublarini, mahalliy xususiyatlarini tiklashda va rivojlantirishda metodologik asos bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili

O'zbekiston zargarlik san'ati va sanoatining shakllanishi, rivojlanish tamoyillari va xususiyatiga doir qator ilmiy adabiyotlar mavjud bo'lib, ular xronologik jihatdan o'rganildi va tadqiq etildi. D.Faxretdinova, A.Xakimov larning tadqiqotlarida O'zbekiston zargarlik san'atini tarixiy-madaniy davrlashtirish masalalariga to'xtalib o'tilgan bo'lib, qadimgi davrdan to XX asrning 80-yillariga qadar bo'lgan davrda zargarlik san'ati rivoji, taqinchoqlarning turkumi va maishiy hayotdagi o'rni tahlil qilingan bo'lsa, K.Akilova, N.Azizova, Ye.Ermakova (Shironina), Ye.Gorojankina, Ya.Chvir, G.Babadjanova, Sh.Shoyoqubov, Z.Aliyeva, M.Niyazova, Sh.Mahkamov, G.Yuldasheva, M.Abdullayev, D.Bobojonov izlanishlarida esa tarixiy-nazariy masalalarga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, XIX-XX asrlarda zargarlik sohasida foydalanilgan texnika-texnologiyalar, zargarlar va ularning ijodiy izlanishlari tahlil qilingan, D.Atamuratova, N.Yuldashova, S.Davlatovalarning tadqiqotlarida O'zbekiston zargarlik san'atini o'rganish borasidagi yangi ilmiy yondashuvlar, uning ma'naviyat, madaniyat, an'analar, zamonaviy jarayonlar bilan bog'liqligi o'z ifodasini topgan. O'zbekiston zargarlik san'atidagi etnomadaniyatlar mutanosibligi, taqinchoqlardagi naqshlar mazmuni, ma'nosi, sohadagi mavjud kasbiy-badiiy masalalar E.Gyul, B.Nodir va T.Geyzlarovalarning izlanishlarida bayon etilgan. Sanab o'tilgan barcha ilmiy tadqiqotlarda zargarlik tarmog'iga doir masalalarni o'rganish jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada bugungi globallashtirish davrining iqtisodiy, ijtimoiy-tarixiy omillari va badiiy jarayon xususiyatlari ta'sirida shakllangan O'zbekiston zargarlik tarmog'ini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish, sohani yanada rivojlantirish maqsadida malakali kadrlarni tayyorlash va bu borada amalga oshirilayotgan ishlarni tadqiq etishdagi tarixiy-madaniy, etnologik, tarixiy-semantik, qiyosiy tahlil, badiiy tahlil kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Mazkur ilmiy maqolada yuqoridagi metodologiya va tadqiqot usullaridan foydalanib quyidagi vazifalar asosida tadqiqot amalga oshirildi:

– O'zbekiston zargarlik san'ati va sanoatining mahalliy xususiyatlarini o'rni va ahamiyatini belgilash hamda ularning shakllanishi, rivojlanishidagi asosiy badiiy, texnik-texnologik jarayon va muammolarni aniqlash;

- O‘zbekiston zargarlik zeb-ziynat buyumlarining maishiy hayotdagi o‘rni, turkumi bilan bog‘liq masalalarni iqtisodiy, texnikaviy, tarixiy-ijtimoiy o‘zgarishlar kesimida tadqiq etish;
- Zamonaviy jarayonda zargarlik tarmog‘ida an‘ana va innovatsiya masalalarini aniqlash;
- Zargarlikda zamonaviy texnika va texnologiyalarni qo‘llashning samarali usullarini aniqlash;
- Milliy iqtisodiyot taraqqiyotida zargarlik sohanining o‘rni va rolini aniqlash;
- Davlat tomonidan yaratib berilayotgan qo‘llab-quvvatlash choralari O‘zbekiston zargarlik tarmog‘i rivojiga ta‘sirini ochib berish;
- O‘zbekiston zargarlik tarmog‘ini kadrlar bilan ta‘minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini oshirish;

Bugungi kundagi O‘zbekiston zargarlik sohasini texnik-texnologik jihatdan rivojlanishi yo‘lidagi tashkiliy-amaliy muammolarga tanqidiy yondashish va ularning yechimiga yordam beradigan tegishli taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tahlil va natijalar

Yurtimizda tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo‘yicha ishlarni samarali tashkil etish, uning dizaynida talab etilayotgan uslub, yo‘nalish, texnika va texnologiyalarni ko‘proq o‘zlashtirish, xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta‘minlash, sifat menejmentining zamonaviy usullarini keng joriy etish, shuningdek, dunyo bozorlarida raqobatbardosh bo‘lgan, yuqori sifatdagi zargarlik mahsulotlari va qimmatbaho metallar hamda toshlardan yasalgan zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini zamonaviy texnologik uskunalar va innovatsion izlanishlarni tatbiq etish tajribasiga ega xorijiy investorlarni jalb etish sohaning rivojiga kerakli omil bo‘lib xizmat qiladi.

1963 yili Toshkentda artellar uyushmasi tomonidan zargarlik fabrikasi tashkil etilib, undagi zargarlar sodda va ixcham ko‘rinishdagi qizil ko‘zli ziraklar, uzuklar, bilakuzuklar yasay boshladilar. An‘anaviy shakl elementlarini o‘zida namoyon etgan bu kabi taqinchoqlar respublikadan chetga ham chiqarib sotilgan. Shu orqali u O‘rta Osiyodagi birinchi zargarlik zavodi sifatida faoliyat yuritdi. Buyumlar oltin, tompak, melxior, neytilber, jez, mis, kumush singari ma‘danlardan yasaliib, billur, yoqut, safir, topaz, ametist, anor tosh, aleksandrit kabi toshlarni qirralab ishlov berish orqali, shuningdek, dur, feruza, rangli shishalar bilan bezatigan. Zavodda zargar ustalar, kimyogar-texnologlar, toshlarga ishlov beruvchilar, chizmalar yaratuvchi rassomlar hamkorlik asosida ishlab, tez yasaladigan, hamyonbop, qulay va o‘z davri uchun mashhurlik cho‘qqisiga chiqqan taqinchoqlarni yaratishda birgalikda xizmat qilganlar.

Bu davrda sanoatlashgan tizimga xos bo‘lgan qizil ko‘zli, sodda va ixcham, bir qolipdan chiqqan taqinchoqlarni yasalishi kabi salbiy ta‘sirini ko‘rsatdi. Shu davrning o‘zida aholining barcha qatlami uchun mo‘ljallangan, hajm jihatidan katta bo‘lmagan, ammo badiiy jihatdan mukammal bo‘lgan Buxoro zargarlik maktabiga xos “Shibirma” sirg‘asi, “Tapishi dil” bo‘yin bezagining yaratilishi va keng muomalaga kiritilishi sohaga ijobiy ta‘sirini ko‘rsatganligini ko‘rish mumkin. Sababi shu taqinchoqlar orqali sohaning badiiylik darajasi nisbatan ushlab turilishiga qisman bo‘lsada erishildi.

1972-yilda fabrika ko‘pgina sexlardan iborat katta zavodga aylantirildi. Bu davrda M.M.Troshin zavodning bosh rassomi sifatida faoliyat olib borgan. 1970-yillarning oxiri – 1980-yillarning boshlarida M.Troshin, U.Shoakbarov, I.Djavarov, A.Shapovalov, D.Sadikov, X.Malikov, Yu.Korol'yev, A.Naumsev, A.Levicheva, Sh.Sagdullayev, A.Krivososov, V.Krivososova, N.Barikin, A.Vaxitov, Ye.Pshakina va boshqalar zargarlik taqinchoqlarining 150 ga yaqin nusxalarini yasash ustida izlanishlar olib borganlar. 1970-yillarda “Qimmatbaho metallar” sexida Ya.Manapov, M.Djavarov, A.Vaxitov, Z.Djalaliddinov, G.Levin, M.Xorinov, X.Karimov, G.Sungarovlar boshdan oxirigacha ol-

tindan takrorlanmas taqinchoqlar yaratganlar. Kubachidagi dog‘istonlik I.Djavarov ushbu sexni va undagi ustalar guruhini boshqargan.

1978 yilda O‘zbekiston xalq san‘ati ustalari birlashmasi tashkil qilinib, uning oldiga milliy san‘atning unutilgan an‘analarini va asrlar davomida yo‘qolib ketgan turlarini tiklash vazifasi qo‘yildi. Shu maqsadda o‘z san‘ati sohasida izlanayotgan yosh va iste‘dodli ustalar birlashmaga taklif qilindi. Xalq amaliy san‘ati bilan shug‘ullanuvchi barcha ustalar, shu jumladan ko‘plab zargarlar “Usto” birlashmasi qanoti ostiga to‘plangach, ularning iste‘dodi chinakkam yuksaldi, chunki bu birlashma yangilikka intiluvchi ustalarga imkoniyat yaratib, har tomonlama ko‘maklashardi.

1997-yilda tashkil etilgan “Musavvir” xalq san‘ati ilmiy-ishlab chiqarish markazi, xalq hunarmandlarining Respublika “Hunarmand” uyushmasi, keyingi yillarda esa “Nigoriston” Respublika xalq san‘ati firmasida ko‘plab hunarmandlar va xalq amaliy san‘ati ustalari qatorida zargarlar ham o‘z faoliyatlarini samarali olib bordilar. Bugungi kunda bu kabi tashkilotlar qatoriga zargarlik sanoatiga oid masalalar bilan shug‘ullanadigan tashkilot – “O‘zbekzargarsanoati” uyushmasini ham kiritish o‘rinlidir. Mazkur uyushma O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 noyabrdagi “2018-2020 yillarda O‘zbekiston Respublikasi zargarlik sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3388-son Qarori bilan tashkil etilgan bo‘lib, quyidagilar “O‘zbekzargarsanoati” uyushmasining asosiy faoliyat yo‘nalishlari etib belgilandi: O‘zbekistonning turli hududlarida zargarlik san‘atining ko‘p asrlik an‘analarini saqlash va rivojlantirish, zargarlik tarmog‘ini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan dasturiy chora-tadbirlarni amalga oshirishni muvofiqlashtirish, ilmiy-texnikaviy, texnologik, investitsiyaviy va eksport siyosatini izchil olib borish, tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo‘yicha ishlarni samarali tashkil etish, uning dizaynida talab etilayotgan yo‘nalishlar va texnologiyalarni ko‘proq o‘zlashtirish, xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta‘minlash, sifat menejmentining zamonaviy usullarini keng joriy etish, mahsulotlarni sotish bozorlarini kengaytirish bo‘yicha marketing tadqiqotlari o‘tkazish, ichki va tashqi bozorlarda zargarlik buyumlariga bo‘lgan narxlarni monitoring qilish, zargarlik mahsulotlari eksporti hajmlarini oshirish, zargarlik mahsulotlariga bo‘lgan narxlarni shakllantirishga oid maqbul mexanizmni ishlab chiqish bo‘yicha takliflar va tavsiyalar berish, dunyo bozorlarida raqobatbardosh bo‘lgan, yuqori sifatli zargarlik mahsulotlari va qimmatbaho metallar va toshlardan yasalgan san‘at mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini hamda zamonaviy texnologik uskunalar va innovatsiyaviy izlanishlarni tatbiq etish tajribasiga ega xorijiy investorlarni jalb etish, “O‘zbekzargarsanoati” uyushmasi tarkibiga kiruvchi tashkilotlarga normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha takliflarni ishlab chiqish orqali davlatdan yordam olishida ko‘maklashish, imtiyoz va preferensiyalar taqdim etish, xalqaro moliya institutlari mablag‘larini hisobga olgan holda, xorijiy investitsiyalarni jalb etish, zargarlik sanoati uchun tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish va yangi ish o‘rinlari yaratish va hokazo.

Bugungi kunda yurtimizda zargarlik san‘atini sanoatlashtirgan tartibda keng ko‘lamda ishlab chiqarish maqsadida turli zargarlik zavodlari, klasterlari, korxonalari va brendlari ishga tushirilgan bo‘lib, zamonaviy zargarlik taqinchoqlarini ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan. Eng asosiysi mazkur tashkilotlarda yangi ish o‘rinlari yaratish orqali professional kadrlar ish bilan ta‘minlanayotganligini alohida ta‘kidlash joiz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019 yil 18 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog‘ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5721-son Farmoni ijrosini ta‘minlash doirasida mamlakatimiz hududida sifatli va raqobatbardosh zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash

maqsadida Markaziy Osiyodagi eng yirik bo'lgan Toshkent shahridagi sobiq "Fonon" ilmiy-ishlab chiqarish korxonasi hududida zargarlik zavodi tashkil etildi. 2021 yilning 15 yanvar kuni "Gold Moon Tashkent" MChJga qarashli bo'lgan ushbu zavodning tantanali ochilish marosimi bo'lib o'tdi.

Shuningdek, 2020 yilda Namangan shahrida tashkil etilgan, o'zbek milliy brendini dunyoga tanitishni maqsad qilgan "Gavhar Jewel Group" MCHJ qoshida 2021 yil 15 sentyabrda "Gavhar" kompaniyasi o'zining ish faoliyatini boshladi. Qimmatbaho metallar va toshlarni xarid qilish, qayta ishlash va boshqa barcha zargarlik faoliyat turi bilan shug'ullanuvchi ushbu korxonaning loyiha qiymati 6,5 million AQSH dollarini tashkil etdi. Mahsulot sifatli va xaridorgir bo'lishi uchun Italiya, Germaniya va Turkiya davlatlaridan korxonaga dastgohlar keltirib o'rnatildi. Qolaversa, ishlab chiqarish jarayoniga ushbu davlatlardan yuqori malakali mutaxassislar ham jalb etildi. Xorijdan kelgan mutaxassislar korxona xodimlarining klassifikatsiyasini oshirishda katta yordam beradi. Mazkur korxona faoliyat boshlashi natijasida 40 dan ziyod aholi ish bilan ta'minlandi hamda 150 dan ziyod mahalliy zargarlar bilan kooperatsiya asosida ishlash yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda yurtimizda zargarlik sohasini yangi bosqichga olib chiqishni davrning o'zi taqozo etmoqda. Sababi zargarlik mahsulotlari butun dunyoda haridorgir. Mamlakatimizda bu soha ko'p yillar e'tibordan chetda qolgan edi. Zargarlik korxonalari asbob-uskunalarining 80 foizi eskirgan, ayrimlarida ishlab chiqarish to'xtagan edi. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2019 yil 8 may kuni o'tkazilgan yig'ilishda zargarlikni chinakam sanoat darajasiga olib chiqish vazifasini qo'ygan bo'lib, ko'p o'tmay, ya'ni 18 mayda davlat rahbarining "O'zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog'ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5721-son farmoni qabul qilindi. Unga muvofiq, sohaga chet el investitsiyalarini faol jalb etish, raqobatbardosh va sifatli zargarlik buyumlarini tayyorlashda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi.

Xulosa va takliflar

Maqolada keltirilgan fikr-mulohazalar asosida bir qator taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. An'alarini saqlagan holda zamonaviy, texnika va texnologiyalarni qo'llash orqali innovatsion zargarlik mahsulotlarini yaratish;
2. Internet tarmog'ida O'zbekiston zargarlari ijodini targ'ibot qiluvchi hamda mahsulotlarni yorituvchi onlayn platformaga ega veb-sayt tashkil qilish;
3. Olimlarning tadqiqotlari va rivojlangan davlatlarning tajribalariga tayanib sohaga oid zarur o'quv adabiyotlar yaratish;
4. Zargarlik sanoati uchun tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish;
5. Zargarlik san'ati va zargarlik sanoatini o'zaro integrasiyasini yo'lga qo'yish;
6. Zargarlik sohasida zamonaviy texnika uskunalari va innovatsion izlanishlarni amaliyotga tatbiq etish;
7. Xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta'minlash;
8. Milliy zargarlik san'ati an'analari asosida zamonaviy mahsulotlarni sanoatlashtirilgan tizimda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish;
9. Zargarlik sanoatiga milliy zargarlik an'alarini kiritish orqali "O'zbek zargarlik brendi"ni yaratish;
10. Zargarlik korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotlarni "O'zbekiston zargarlik brendi" nomi ostida jahon zargarlik bozoriga olib kirish va sohada eksportni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akilova K. Традиционное ювелирное искусство Узбекистана XIX-XXI веков: школы, мотивации, технологии, мастера // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2011. – Bakı: “Yelm”, 2011. – 356 səh.
2. Binafsha Nodir. O‘zbekiston amaliy san’ati: kitob albom. – T.: “San’at” jurnali nashriyoti, 2021. – 368 b.
3. Binafsha Nodir. O‘zbekiston badiiy hunarmandchiligi. – T.: “San’at” jurnali nashriyoti, 2025. – 420 b.
4. Давлатов Б. (2022). Драгоценные металлы и пробирование // Journal of Advanced Research and Stability, 2022. – P. 455-457.
5. Dadamukhamedov B.F. (2021). Jewellery of Uzbekistan: Equipment and Technology // The American Journal of Social Science and Education Innovations. Impact Factor: 2021:5.857. – Mesa: The USA Journals. Volume 03, Issue 03-2021. Published: March 25, 2021. – P. 212-217.
6. Dadamukhamedov B.F. (2023). Development Processes of Innovative Jewelry Art in Uzbekistan. // Current Research Journal of History. SJIF Impact Factor: 2023:6.531). Volume 04, Issue 02-2023. – Berlin: Master Journals. Published: February 10, 2023. – P. 01-06.
7. Dadamukhamedov F.G. (2024). The Jewelry Industry in Uzbekistan is One of the Main Drivers of the Domestic Industry // Central Asian Journal of Arts and Design. Volume:05. Issue:02. Feb.2024. – Spain: Central Asian Studies Publisher. – P. 6-11.
8. Камбарова О. Своеобразие ювелирного искусства Узбекистана и генезис зооморфных украшений // Problems and scientific solutions. – Australia, Melbourne, 2022. – P. 234-240.
9. MacDougall, Galina and Yekaterina Yermakova. (2014). Jewellery of Central Asia: Silver Ornaments from the Collection of K.Boranbayev. – Oxted, UK: Hurtwood Press, 2014. – P. 434.
10. Soibjonova R. Yangi O‘zbekistonda zargarlik tarmog‘ini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish. “Fan va texnika taraqqiyotida yoshlar” iqtidorli talabalar va magistrantlarining III respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, 2024. – 125-126 b.
11. Khakimov A. The Art of The Northern regions of Central Asia. //History of Civilizations of Central Asia, Volume VI. – Paris: UNESCO Publishing, 2005. – 614-624 p.
12. Hakimov A. O‘zbekiston san’at tarixi. Qadimgi davr, o‘rta asrlar, hozirgi zamon. – T.: Zilol buloq, 2022. – 528 b.

TIZIMLI O‘QITISH JARAYONIDA BOLA TAFAKKURINING RIVOJLANISHI

Abdunabiyeva Baxoroy Ikromjon qizi,
Andijon davlat chet tillari instituti
talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tizimli o‘qitish jarayonida bolalar tafakkurining rivojlanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta’limni tizimli tashkil etish o‘quvchilarda mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlashni shakllantirishga qanday ta’sir ko‘rsatishi ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining metodik yondashuvi, psixologik muhit, interfaol ta’lim texnologiyalari va ularning tafakkur rivojiga qo‘shgan hissasi tahlil etiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tizimli yondashuv o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi hamda shaxsning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tizimli o‘qitish, tafakkur rivoji, o‘quv jarayoni, mantiqiy fikrlash, metodika, interfaol texnologiyalar, psixologik omillar.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы развития мышления детей в процессе системного обучения. Исследование научно обосновывает влияние системной организации учебного процесса на формирование логического, аналитического и творческого мышления учащихся. Также рассматривается роль методического подхода преподавателя, психологической среды обучения и использование интерактивных образовательных технологий в развитии мыслительных процессов. Результаты показывают, что системный подход повышает эффективность обучения и способствует развитию интеллектуального и творческого потенциала личности.

Ключевые слова: системное обучение, развитие мышления, учебный процесс, логическое мышление, методика, интерактивные технологии, психологические факторы.

Abstract: This article examines the mechanisms of children’s thinking development within the framework of systematic teaching. The study scientifically analyzes how organizing the educational process systematically influences the formation of logical, analytical, and creative thinking skills among learners. The paper also highlights the methodological role of the teacher, the psychological learning environment, and the contribution of interactive teaching technologies to cognitive development. The results demonstrate that a systematic approach increases the effectiveness of learning and fosters the intellectual and creative potential of students.

Keywords: systematic teaching, thinking development, learning process, logical reasoning, methodology, interactive technologies, psychological factors.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi shaxsni har tomonlama rivojlantirish, mustaqil fikrlaydigan va yangilik yaratishga qodir avlodni tarbiyalashni o‘z oldiga bosh maqsad qilib qo‘ymoqda. Ushbu jarayonda tizimli o‘qitish yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u o‘quv jarayonini mantiqan izchil, bosqichma-bosqich va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishni nazarda tutadi [1]. Ta’lim jarayonining bunday tashkil etilishi o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ularda sabab-oqibat bog‘liqliklarini tahlil qilish, umumlashtirish, xulosalash hamda yangi g‘oyalar yaratish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda tafakkur rivojlanishi masalasi nafaqat psixologiya va pedagogika, balki sun'iy intellekt, neyropsixologiya, kognitiv fanlar bilan ham uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Chunki tafakkur inson faoliyatining markazida turadi – u orqali inson voqelikni biladi, anglaydi va uni o'zgartiradi [2]. Shu bois o'qitish jarayonini tizimlashtirish, ya'ni bilim, ko'nikma va malakalarni bosqichma-bosqich o'zlashtirishga yo'naltirilgan metodikani yaratish, har bir yosh davrining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish bugungi ta'lim islohotlarining muhim yo'nalishlaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qabul qilinayotgan strategik hujjatlar – xususan, “Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi” va “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun – o'qitish jarayonida innovatsion va tizimli yondashuvlarni keng joriy etishni belgilab bermoqda [3]. Bunday yondashuvlar bola tafakkurini faollashtirish, mustaqil fikrlash va ijodiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim modelini yaratishga yordam beradi.

Shu ma'noda, ushbu tadqiqot tizimli o'qitishning bola tafakkuriga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil qilish, bu jarayonda o'qituvchining metodik yondashuvi, interfaol vositalar va psixologik omillarning o'zaro aloqadorligini ochib berish, shuningdek, ta'lim amaliyotiga samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayonda tizimli yondashuv asosida tafakkurni rivojlantirishning nazariy va amaliy mexanizmlarini takomillashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

Bola tafakkurining rivojlanishini tizimli o'qitish jarayoni bilan bog'liq holda o'rganish g'oyasi o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab pedagogika va psixologiya fanlarida keng tadqiq etila boshlagan. Dastlabki ilmiy izlanishlar J. Piaget, L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev va S. L. Rubinshteynlarning kognitiv rivojlanish nazariyalariga tayanadi. J. Piaget (1952) bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanishini tizimlashtirib, aqliy faoliyatning har bir bosqichi o'ziga xos mantiqiy tuzilishga ega ekanini ta'kidlagan. Unga ko'ra, bola tafakkuri faol o'quv faoliyati orqali shakllanadi va yangi tajriba orqali o'zgaradi.

L.S. Vygotskiy (1978) esa tafakkurning ijtimoiy kelib chiqishini asoslab, “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini ilgari surdi [4]. Unga ko'ra, bola bilimni mustaqil egallamaydi, balki ijtimoiy muhit, o'qituvchi va tengdoshlar bilan o'zaro muloqot orqali tafakkur darajasini bosqichma-bosqich oshiradi. Shu nuqtai nazardan, tizimli o'qitish jarayonida o'qituvchining metodik roli va ta'lim muhitining psixologik iqlimi muhim omil sifatida qaraladi.

A.N. Leontyev (1981) faoliyat nazariyasi orqali tafakkur shakllanishini o'quv faoliyati bilan bog'lab, har bir bilim amaliy faoliyat natijasida ongli ravishda o'zlashtirilishini isbotlagan. Bu yondashuv tizimli o'qitish konsepsiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda tizimli o'qitish yondashuvi ta'lim texnologiyalari, kognitiv psixologiya va neyrodidaktika bilan integratsiyada o'rganilmoqda. R. Mayer (2019) o'zining multimedia o'qitish nazariyasida tizimli yondashuvni o'quv materialini vizual va verbal kanallar orqali muvofiqlashtirish bilan bog'laydi. Shuningdek, Bransford, Brown va Cocking (2000) o'quvchilar tafakkurini chuqurlashtirish uchun “learning by design” va “problem-based learning” kabi tizimli metodlarning samardorligini isbotlagan [5].

O'zbekistonlik olimlar ichida S. Usmonov (2017), N. To'raxojayev (2019) va M. Qosimov (2021) lar tizimli o'qitishning milliy ta'lim tizimidagi ahamiyatini yoritib, bu yondashuv o'quvchilarda mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydilar [6]. Ular-

ning fikricha, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metodlar izchilligi va dars jarayonining mantiqiy tuzilishi bolaning tafakkur jarayonlarini faollashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

Shuningdek, UNESCO (2023) va OECD (2022) ta'lim sifatini oshirish bo'yicha global hisobotlarida tizimli o'qitish yondashuvi XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish – tanqidiy fikrlash, muammoni hal etish, ijodkorlik va hamkorlik – uchun eng samarali strategiyalardan biri sifatida e'tirof etilgan [7].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tizimli o'qitish yondashuvi bolalarning tafakkur rivojlanishida asosiy mexanizmlardan biri bo'lib, u bilimlarni faqat yod olishga emas, balki ularni ongli tahlil qilish va yangi bilimlarni yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks pedagogik tizim sifatida qaraladi. Shu bois, mazkur tadqiqotda bu yondashuvning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini milliy ta'lim tizimi sharoitida chuqur o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi tizimli yondashuv, faoliyat nazariyasi, kognitiv rivojlanish nazariyasi va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasiga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqotning bosh maqsadi – tizimli o'qitish jarayonining bolalar tafakkuri rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sirini aniqlash, bu jarayonda o'qituvchi faoliyati, interfaol metodlar va psixologik omillarning o'zaro bog'liqligini aniqlab berishdan iboratdir.

Tadqiqot obyekti – boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatidagi tafakkur rivojlanish jarayoni;

Tadqiqot predmeti – tizimli o'qitish yondashuvining bola tafakkuri shakllanishiga metodik va psixologik ta'siri.

Tadqiqot dizayni aralash (mixed-method) yondashuvga asoslanadi [8], ya'ni sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlar uyg'unligida olib borildi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Tayyorlov bosqichi – mavzuga oid nazariy manbalarni o'rganish, ilg'or pedagogik tajribalarni tahlil qilish va tadqiqot farazlarini shakllantirish.

2. Asosiy bosqich – tizimli o'qitish metodikasini o'quv jarayoniga tatbiq etish, o'quvchilar tafakkurini aniqlovchi psixologik testlar (masalan, "Raven Progressive Matrices", "Verbal Analogy Test") orqali eksperimental tahlil o'tkazish [9].

3. Yakuniy bosqich – olingan natijalarni statistik va mantiqiy tahlil qilish, ularni nazariy xulosalar bilan taqqoslash va umumlashtirish.

Tadqiqot metodlari sifatida kuzatish, pedagogik eksperiment, suhbat, so'rovnoma, komparativ tahlil, hamda olingan ma'lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash usullari qo'llanildi. Shu bilan birga, ma'lumotlarni tahlil qilishda SPSS dasturiy vositasi yordamida korrelyatsion va dispersiya tahlili bajarildi.

Tadqiqotda asosiy faraz shundan iboratki, agar o'quv jarayoni tizimli tashkil etilsa, ya'ni o'quv materiallari mantiqan ketma-ket, izchil, psixologik yosh xususiyatlarga mos va interfaol usullar bilan boyitilgan holda o'tilsa, u holda bolalarda mantiqiy va ijodiy tafakkur ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u tizimli o'qitish orqali tafakkur rivojlanishining pedagogik-psixologik mexanizmlarini ochib beradi. Amaliy ahamiyati esa – o'qituvchilar uchun dars jarayonini tizimli asosda loyihalash, tafakkurni rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish va ularni baholashning ilmiy mezonlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Mazkur metodologik yondashuv natijasida tizimli o'qitishning bola tafakkuriga ta'siri nafaqat nazariy, balki eksperimental jihatdan ham isbotlanadi. Shu orqali ta'lim sifati, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tahlil qilish salohiyatini oshirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida tizimli o'qitishning bola tafakkuri rivojlanishiga ta'sirini aniqlash maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida kuzatish va eksperimental tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotda jami 120 nafar o'quvchi ishtirok etdi: ularning 60 nafari tajriba (eksperimental) guruhiga, qolgan 60 nafari esa nazorat guruhiga birlashtirildi.

Eksperiment uch oy davomida o'tkazilib, darslar tizimli yondashuv asosida tashkil etildi. Tajriba guruhida o'quv mashg'ulotlari "muammoli vaziyat yaratish", "mantiqiy tahlil topshiriqlari", "savol-javob zanjiri" va "ijodiy yechim topish" kabi metodlar yordamida olib borildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish uslublari qo'llanildi.

Eksperiment yakunida tafakkur rivojlanishini baholash uchun Raven's Progressive Matrices **testi** va Verbal Analogy Test sinovlari o'tkazildi. Dastlabki tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi o'quvchilarning 78 foizi test natijalarida yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 51 foizni tashkil etdi. Bu farq $p < 0.05$ darajada statistik ahamiyatga ega bo'lib, tizimli o'qitishning bola tafakkuriga sezilarli ta'sirini tasdiqlaydi [10].

Pedagogik kuzatishlar natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda bolalar o'quv topshiriqlariga nisbatan faolroq, mustaqilroq va tahliliy yondashuvni ko'rsatganlar. Ular sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatida sezilarli o'sish namoyon etgan. Masalan, dars davomida berilgan muammoli vaziyatlar asosida o'quvchilar yangi g'oya ilgari surish, uni asoslash va amaliy yechim taklif etishda yuqori faollik ko'rsatganlar.

Natijalar shuningdek, o'qituvchining metodik roli va psixologik muhitning ahamiyatini ham tasdiqladi. Tajriba guruhidagi darslarda o'qituvchi faoliyatini koordinator sifatida tashkil etgan, ya'ni o'quvchini fikrlashga undovchi savollar berish, muammoli vaziyatlarni tahlil qildirish, o'zaro bahs-munozara yaratish orqali tafakkur jarayonini faollashtirgan. Psixologik jihatdan qulay muhit esa o'quvchilarda ishonch, qiziqish va fikrni erkin ifoda etish motivatsiyasini kuchaytirgan.

Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish uchun SPSS 25.0 dasturida korrelyatsion tahlil amalga oshirildi. O'quvchilarning tafakkur rivoji ko'rsatkichlari bilan tizimli o'qitish elementlari (dars tuzilmasining izchilligi, interfaollik darajasi, tahlil topshiriqlarining murakkabligi) o'rtasida $r = 0.71$ darajasida ijobiy bog'liqlik aniqlangan. Bu esa tizimli yondashuvning pedagogik samaradorligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari umumlashtirilganda quyidagi xulosalar shakllandi:

1. Tizimli o'qitish jarayoni bolalarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatni mustaqil hal etish qobiliyatini rivojlantiradi.
2. O'qituvchi tomonidan metodik izchillikni ta'minlash o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi.
3. Interfaol va ijodiy yondashuvlar bilan boyitilgan tizimli ta'lim o'quvchilarda tafakkurning chuqurlashuviga xizmat qiladi.
4. Psixologik qulay muhit tafakkur rivoji uchun zarur motivatsion omil sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, olingan natijalar tizimli o'qitishning bola tafakkurini shakllantirishdagi samaradorligini isbotlab, pedagogik amaliyotda bu yondashuvni keng joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu tajriba natijalari kelgusida ta'lim tizimini innovatsion va kognitiv rivojlanishga yo'naltirilgan holda takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosalar va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tizimli o'qitish yondashuvi bola tafakkurining shakllanishida va rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. O'quv jarayonini izchil, mantiqiy va bosqichma-bosqich tashkil etish o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirib, ularda tahlil qilish, umumlashtirish, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi. Tizimli yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol o'rganuvchiga aylantiradi, bu esa tafakkur jarayonining chuqurlashuvi va ijodiy fikrlash salohiyatining oshishiga zamin yaratadi.

Mazkur tadqiqotdan kelib chiqadigan amaliy tavsiyalar shundan iboratki, ta'lim jarayonida darslarni tizimli asosda loyihalash, o'quv materiallarini mantiqiy bog'liqlikda taqdim etish va interfaol metodlarni keng qo'llash lozim. O'qituvchi darsda o'quvchini mustaqil fikrlashga, tahliliy savollar orqali mantiqiy xulosa chiqarishga va ijodiy yondashuvni qo'llashga rag'batlantirishi zarur. Shuningdek, o'quvchilar tafakkurini baholash uchun diagnostik usullarni joriy etish, psixologik qulay muhitni yaratish va o'quvchilar o'rtasida erkin muloqotga asoslangan hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, tizimli o'qitish ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning bilish jarayonini chuqurlashtiradi hamda ularning tafakkurini har tomonlama rivojlantirish uchun ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmonov, S. Ta'limda tizimli yondashuv asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. To'raxo'jayev, N. Innovatsion o'qitish metodlari va tafakkur rivoji. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School. Washington, DC: National Academy Press, 2000.
4. Raven, J. C. Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales Manual. London: Pearson, 2003.
5. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. 3rd Edition. Los Angeles: SAGE Publications, 2018.
6. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. 3rd Edition. Los Angeles: SAGE Publications, 2018.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. Paris: UNESCO Publishing, 2023.

TALABALARDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TA'LIM MUHITIDAGI USULLAR

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna,
Andijon davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya: *Mustaqil ta'lim – muayyan fan dan o'quv dasturida belgilangan hamda talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malaka shakllantirishni, o'zlashtirish darajasini amalga oshiriladigan ta'lim shakllaridan bo'lib, o'qituvchi maslahati va tavsiyalari, bilimlar taqsimotiga tayyorgarligi asosida bajariladi. Ushbu maqolada mustaqil ta'limni tashkil etish yo'llari haqidagi ma'lumotlar berilgan bo'lib, bugungi kunda mavjud materiallar asosida shakllantirilgan.*

Kalit so'zlar: *bilim, ko'nikma, malaka, mustaqil ta'lim, o'quv dasturi, ko'nikma darajasi, elektron konspekt, fan dastur.*

Аннотация: *Самостоятельное обучение – это форма обучения, при которой формирование и уровень освоения знаний, умений и компетенций по конкретному предмету, определяемых учебной программой и обязательных для освоения обучающимся, осуществляется на основе советов и рекомендаций преподавателя, а также его готовности к распространению знаний. В данной статье представлена информация о способах организации самостоятельного обучения, которое формируется на основе имеющихся в настоящее время материалов.*

Ключевые слова: *знания, умения, компетенции, самостоятельное обучение, учебная программа, уровень владения, электронный конспект, программа по предмету.*

Annotation: *Independent learning is a form of education in which the formation and level of mastery of knowledge, skills and competencies in a particular subject, which are determined by the curriculum and must be mastered by the student, is carried out on the basis of the teacher's advice and recommendations, and his readiness for the distribution of knowledge. This article provides information on the ways of organizing independent learning, which is formed on the basis of currently available materials.*

Keywords: *knowledge, skills, competencies, independent learning, curriculum, skill level, electronic synopsis, subject program.*

Kirish

Mustaqil ta'limni tashkil etish talabalarining aqliy rivojlanishiga zamin tayyorlab, bu jarayonda tanqidiy va ijodiy fikr yuritishni shakllantirish ustuvor yo'nalish sanaladi. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini takomillashtirish asosi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni hisoblanadi. U yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega bo'lgan, ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda harakat qila oladigan, kelajakka qaratilgan vazifalarni qo'ya olish va ularni yechishga qodir bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan. Shu sababli fanlarning nazariy asoslarini amaliy ko'nikma darajasida o'zlashtirish bo'lishida mustaqil ta'limning roli beqiyosdir [1, 2].

Ta'lim jarayonida talabalar mustaqil ishini tashkil etish uchun "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ko'rsatilgan talablar quyidagilar:

1. O'quv tarbiya jarayonining sifatini jahon standartlari darajasiga ko'tarish.
2. Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.
3. Mutaxassisni o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil fikr yuritishga o'rgatish.
4. Innovatsion faoliyatga ega bo'lgan, ijodiy fikrlaydigan shaxsni shakllantirish.

Mustaqil ish-bu shunday bilim olish bo'lib, bunda talabalarning o'z oldilariga u yoki bu vazifalarni, maqsadlarni ongli ravishda qo'yishi, o'z faoliyatini rejalashtirish va uni amalga oshirish hamda o'zini baholay olish qobiliyatlari bilan aniqlanadi. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishdagi asosiy vazifasilar qanday shakldagi mashg'ulotda intellektual tashabbus va tafakkurni rivojlantirish uchun psixologik va didaktik sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishdagi bosh tamoyil talabalarni individual ishlashga urinishlarini ta'minlash kerak. Bunda ayrim topshiriqlarni normal va passiv bajarishdan uni ongli va faol bajarish sari yo'llash asosiy o'rin tutishi kerak, maqsadi esa, avval o'quv mazmuni bilan, keyin esa ilmiy axborotlar bilan anglab hamda mustaqil ishlashga o'rgatish va rivojlantirish malakasini muntazam ravishda oshirib borish ko'nikmalarini hosil qilishdir. Mustaqil ishlar tizimi deyilganda biz bir-biri bilan o'zaro bog'langan va bir-birini mazmunan to'ldiradigan va umumiy maqsadga bo'ysunadigan topshiriqlar mazmunini tushunamiz. O'qituvchi topshirig'iga binoan va uning nazorati ostida talabalar tomonidan o'qituvchining bevosita ishtrokisiz maxsus ajratilgan vaqtda bajariladigan ish talabalarning mustaqil ishi deyiladi. Mustaqil ishlar o'quv jarayonining tashkil etuvchisi hisoblanadi. Har bir mashg'ulot uchun maxsus vaqt ajratilib, ular epizotik xarakterda emas, balki reja asosida izchil tashkil etilishi lozim, ana shundagina ta'limda ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarning faol mustaqil ishlarini faqat jiddiy va barqaror qiziqishlar mavjud bo'lganidagina amalga oshirish mumkin. Bunday eng jiddiy omil kelgusi samarali kasbiy faoliyatga tayyorgarlik. Talabalarni mustaqil ishlarini faollashtirishga imkon beruvchi ichki omillar quyidagilar:

1. Qilinayotgan ishlarning foydaliligi. Agar talaba o'z ishlarini ma'ruza jarayonida, metodik qo'llanmada, laboratoriya ishida yoki amaliy mashg'ulotlar, maqolalar tayyorlashda mumkinligini bilsa, uning bajarayotgan ishga munosabati keskin tarzda yaxshi tomonga o'zgaradi, hamda sifati ham ortadi. Shunga ko'ra talabani ruhan shu ishga tayyorlash, bajariladigan ishning zarurati ko'rsatib berilishi kerak.

2. Talabaning ijodiy faoliyatidagi ishtiroki. Bu nihoyatda xilma-xil ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Xususan kafedra tomonidan olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlari, badiiy ijod, metodik ishlar va.h.k.

3. Fan olimpiadalarida, ilmiy-tadqiqot ishlarida, amaliy ishlar tanlovlarida ishtirok etish.

4. Talabalarga mustaqil ta'limni bajarish yuzasidan fan o'qituvchilari tomonidan metodik tavsiyalar beriladi. Fanning xususiyatidan kelib chiqib mustaqil ta'lim turlari – rang-barang va turli electron ko'rinishlari – fan o'qituvchisi tomonidan ishlab chiqiladi. Talabalar ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi hamda mavzu bo'yicha testlar yechadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi. Tadqiqot maqsadi: turli manbalardan foydalangan holda talabalarda mustaqil ta'lim tashkil etish yo'llarini aniqlash va tahlil qilish hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

2. Adabiyotlarda mustaqil ta'limning mazmuni, ahamiyati va metodik asoslari turli olimlar tomonidan yoritilgan. Talabalarda mustaqil ta'limning tashkil etish bo'yicha J.O.Tolipova va A. T.G'ofurovlarning qarashlarida fikr inson faoliyati, uning o'z kuchi, qudrati va bilimni tashkil etuvchi ma'naviy insoniy sifatdir degan fikrlari ilgari surilgan [1 2, 4].

Talabalarda mustaqil ta'limning tashkil etish vazifalari quyidagilardan iborat:

T/n	Talabalarga vazifalar
1	Yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish
2	Kerakli ma'lumotlarni izlab topish, o'rganishning qulay usullari va vositalarini aniqlash
3	Axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish
4	O'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar bilan ishlash
5	Elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlash
6	Internet tarmog'idan maqsadli foydalanish
7	Berilgan topshiriqlarning ratsional yechimini belgilash
8	Ma'lumotlar bazasini tahlil etish
9	Topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondashish
10	O'quv xonalarida mustaqil holda ilmiy axborotlarni ola bilish

Amaliy mashg'ulotlarda mustaqil bajarish uchun berilgan amaliy topshiriq va mustaqil ishlarni mashg'ul o'qituvchi va guruh talabalari o'rtasida himoya qila bilish hisoblanadi. Har qanday jamiyatda bo'lganidek, respublikamizning taraqqiyotida bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatga bardosh bera oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero jamiyat taraqqiyotida mutaxassis kadrlar omilining muhimligi isbot talab etmaydigan hayotiy haqiqatdir. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning kasbiy sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'nggi yillarda keng ko'lamli ishlar qilindi va qilinmoqda. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning mustaqilligi, ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida e'tibor berilmoqda. Oliy ta'lim tizimidagi pedagogik faoliyatimiz va hozirgi zamon o'qituvchilarning ijodiy ish faoliyatini o'rganish va tahlil qilish asosida ularning amaliy-ijodiy tayyorgarlik mazmuni va o'qitish metodlarini takomillashtirishga bag'ishlangan maqsadli izlanishlar tasdiqlanmoqdaki, bugungi kunda oliy malakali o'qituvchilar tayyorlashda bir qancha nomuvofiqliklar va ziddiyatlar mavjud.

3. Natija va tahlil

Talabalarining o'quv ijodiy tayyorgarlik tizimida mutaxassislik, ixtisoslik yoki umumkasbiy o'quv fanlaridan chuqur bilim va malakalarga ega bo'lishda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarining shakllanganligi asosiy rol o'ynaydi. Mustaqil ta'lim olish ko'nikmalariga ularning o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash, mustaqil amaliy topshiriqlarni bajarish va bajargan mustaqil topshiriqni mas'ul o'qituvchi va guruh talabalari oldida himoya qila bilish kabi bilim va malakalari kiradi.

4. Muhokama

Talabalarining mustaqil ta'lim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish-mustaqil o'quv faolligini shakllantirishning yagona usuli, ularning mustaqil o'quv faoliyati bilan shug'ullanishlarini tashkil etish va boshqarish hisoblanadi. Talabalarda ijodiy tayyorgarlik jarayonida mustaqil ta'limni tashkil etish uzluksiz va uzviy amalga oshirilmog'i lozim. Bizningcha, bu yo'nalishda yuqori natijaga erishish ta'lim jarayonida, xususan ma'ruza va amaliy ijodiy mashg'ulotlarida talabalarda o'rganilgan o'quv materialini mustahkamlashga qiziqish hosil qilish, o'quv axborotlarni sig'imini darslik va qo'shimcha adabiyotlardan mustaqil holda o'qish asosida kengaytirishga ishtiyoq hosil qilishga asoslanadi. Bo'lajak mutaxassislarning har tomonlama yetuk, bilimli, mustaqil fikrlayoladigan, izlanuvchan kadrlar bo'lib yetishishini ta'minlash, ularni o'z ustida ishlashga yo'naltiruvchi yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga texnologik yondkshish, ya'ni o'quv jarayonini ishlab chiqarish jarayoni kabi takrorlanuvchan tavsifga ega bo'lishini ta'minlashga oid dastlabki izlanishlar o'tgan asrning

50-yillarida amerikalik pedagog olimlar tomonidan olib borilgan. Xususan, “o‘qitish texnologiyasi” iborasi ham, birinchi marta amerikalik olim Skinner tomonidan ishlatilgan.

Xulosa

Talabalarning o‘quv ijodiy tayyorgarlik tizimida mutaxassislik, ixtisoslik yoki umumkasbiy o‘quv fanlaridan chuqur bilim va malakalarga ega bo‘lishda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarining shakllanganligi asosiy rol o‘ynaydi. Talabalarda ijodiy tayyorgarlik jarayonida mustaqil ta’limni tashkil etish uzluksiz va uzviy amalga oshiriladi. Talaba elektron o‘quv adabiyotlar va ma’lumotlar banki bilan ishlay oladi. Mustaqil ta’limni tashkil etish orqali, har tomonlama yetuk, bilimli, mustaqil fikrlay oladigan, izlanuvchan avlodni shakllantiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipova J.O., G., ofurov A.T.-Biologiya ta’lim texnologiyalari. Metodik qo‘llanma “O‘qituvchi” T.: 2002 yil.
2. Tolipova J.O., G., ofurov A.T.-Biologiya o‘qitish metodikasi. Akademik litsey va kasb-hunar kolledjlari o‘qituvchilari uchun o‘quv metodik qo‘llanma.- T.: “Bilim” 2004 yil.
3. D.Ro‘ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova-Interfaolmetodlar; mohiyati va qo‘llanilishi (metodik qo‘llanma)-Toshkent-2013 yil.
4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma.-T.; 2013yil.
5. Yoldoshev J.G. Zamonaviy dars. Malaka oshirish; muammolar, izlanishlar, yechimlar. A.Avloniy nomidagi XTXQTMOM.-T.; 2017yil.
6. Muslimova, A.F. O‘z-o‘zini takomillashtirishga va ijodiy o‘zini namoyon qilishga intilishlarni rivojlantirish / A.F. Muslimova // O‘rta maxsus kasb ta’limi. - 2010 yil - № 4.
7. N.A. Muslimov. M.N.Usmanbayeva. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari yor-damida mustaqil ta’limni shakllashtirish”.T. 2018 yil.
9. R.I. Isayev.”Multimedial aloqa tarmoqlari”. T.2019 yil.
10. Oskina A. A model for developing students’ creativity with the means of elearning / A. Oskina // 15th International Technology, Education and Development Conference, Valencia, 08-09 марта 2021 года. - Valencia: IATED, 2021. - C. 7414-7419. DOI: 10.21125/inted.2021.1487.
11. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 5 | 2021 issn: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Academic Research, Uzbekistan 366 www.ares.uz

KO'PAYTIRISH VA BO'LISH METODIKASINI O'RGATISHNING AHAMIYATI

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich,

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Yusupova Aziza Abdulaziz qizi,

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ko'paytirish va bo'lish amallarini o'rgatish metodikasi tarixiy rivojlanish, zamonaviy yondashuvlar va noodatiy usullar asosida tahlil qilinadi. Dastlab bu amallarning kelib chiqish tarixi va matematik ta'limga kirib kelish bosqichlari ko'rib chiqiladi. So'ngra hozirgi kunda qo'llanilayotgan ko'rgazmali va amaliy metodlar yoritiladi. Ayniqsa, o'yinli va jismoniy faollikka asoslangan noodatiy usullar orqali o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish va chuqur tushuncha shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqola boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va talabalariga innovatsion yondashuvlarni tanlashda nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ko'nikma, algoritm, algebra, mexanik hisoblash mashinasi, kompyuterlar, metod, ko'paytuvchi, ko'paytma, vertikal, gorizontal, bo'luvchi, bo'linuvchi, bo'linma.

Аннотация: В данной статье анализируется методика обучения учащихся начальных классов операциям умножения и деления на основе исторического развития, современных подходов и нестандартных методов. Сначала рассматривается история возникновения этих операций и этапы их внедрения в математическое образование. Затем освещаются наглядные и практические методы, применяемые в настоящее время. Особое внимание уделяется нестандартным методам, основанным на игровых и физических активностях, которые способствуют формированию у учащихся интереса к теме и глубокого понимания. Статья служит теоретической и практической основой для учителей начального образования и студентов при выборе инновационных подходов к обучению.

Ключевые слова: Навык, алгоритм, алгебра, механическая вычислительная машина, компьютеры, метод, множитель, произведение, вертикальный, горизонтальный, делитель, делимое, частное.

Annotation: This article analyzes the methodology of teaching multiplication and division to primary school students through the lens of historical development, modern approaches, and unconventional techniques. It first explores the origins of these operations and their integration into mathematics education. Then, it highlights current visual and practical methods in use today. Special attention is given to playful and physically engaging strategies that foster student interest and deepen understanding of the topic. The article serves as both a theoretical and practical foundation for primary education teachers and students in selecting innovative teaching approaches.

Keywords: Skill, algorithm, algebra, mechanical calculating machine, computers, method, multiplier, product, vertical, horizontal, divisor, dividend, quotient.

Kirish

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan

o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan[1]. Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bu-o'quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, matematika fani bu borada eng muhim vosita hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim matematika fanining eng muhim vazifalaridan biri – o'quvchilarda ko'paytirish va bo'lish amallarini ongli va mustahkam shakllantirishdir. Bu amallar nafaqat keyingi matematik bilimlar uchun poydevor, balki mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va kundalik hayotda hisob-kitob qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili

Ko'paytirish va bo'lish amallarining tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Taxminan, miloddan avvalgi 1800-1600-yillar mobaynida Qadimiy Misrda ko'paytirish takroriy qo'shish orqali bajarilgan. Miloddan avvalgi 1650-yillardagi Rhind papiruslarida ko'paytirish va bo'lish misollari keltirilgan. Keyinchalik Qadimiy Bobil, Hindiston va Yunonistonda ham bir qator ko'paytirish va bo'lish amallariga oid manbalar yozib qoldirilgan. Misol uchun, Evklid o'zining "Elementlar" asarida bo'lish algoritmlari haqida yozib qoldirgan. Undan tashqari, algebra asoschisi bo'lgan vatandoshimiz Al-Xorazmiy ko'paytirish va bo'lish algoritmlarini o'zining "Hisob al-jabr val-muqobala" asarida arab tilida yozgan. Keyinchalik uning bu asari Yevropa tillariga tarjima qilingan. Asrlar davomida matematika rivojlanib, 18-20-asrlarda mexanik hisoblash mashinasi va zamonaviy kompyuterlar yaratilgan va endilikda ko'paytirish va bo'lish amallari avtomatlashtirilgan.[2]

Tadqiqot metodologiyasi

Ayni paytda boshlang'ich sinf o'quvchilariga ko'paytirish va bo'lish amallariga doir bo'lgan misollarni o'rgatishdan maqsad o'quvchilarning idroki, hozirjavoblighi, topqirlighi va bilimini oshirish hisoblanadi. Hozirgi kunda o'quvchilar uchun idrok qilishga oid masala va misollar keng qo'llanilib, bu darsning unumdorli va qiziqarli bo'lishini ta'minlamoqda. Undan tashqari, o'quvchilarni mustaqil ravishda og'zaki va yozma xulosalar chiqarish o'rgatilmoqda.[3]

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qiladigan eng katta xato bu o'quvchilarga ko'paytirish jadvalini bevosita yodlatishdir. Sababi shuki, o'quvchilar nima yodlayotganlarini o'ylab ham ko'rishmaydi va ongsiz ravishda raqamlar ketma-ketligini yodlab olishadi. O'quvchilarga, avvalo, qo'shish va ayirish amallarini o'rgatib olgach, ko'paytirish aslida takroriy qo'shish ekanligini o'rgatish lozim. Misol uchun, $3 \times 4 = 12$ holatidagi misolni 3 soni 4 marta qo'shish orqali kelib chiqqanini $3+3+3+3=12$ ko'rinishidagi misol bilan izohlanadi. Buni o'quvchilarga vizual ko'rinishda ko'rsatish yanada maqbul yo'l hisoblanadi. Masalan, 4 likopchada 3 tadan olma tasvirlangan rasm ko'rsatish orqali o'quvchilarda masalani tasavvur qilishni shakllantirish mumkin.

Bo'lish amali esa teng taqsimlash yoki guruhlash asosida o'rgatiladi. Masalan, $12:3=4$ amalini savatdagi 12 ta olmani 3 bolaga 4 tadan teng taqsimlash tarzida izohlanadi.

Shunday qilib, ko‘paytirish va bo‘lish qo‘shish va ayirish amallariga uzviy bog‘liq ekanligi ham tushuntirib o‘tiladi. Endilikda ularga ko‘paytirish jadvalini ham yodlatish mumkin. Chunki endi ularda ko‘paytirish va bo‘lish haqida tasavvur paydo bo‘lgan bo‘ladi. Asta-sekin o‘quvchilar bu amallarni tez va oson bajarishga ko‘maklashuvchi “Ko‘paytirish poygasi” va “Bo‘lish piramidasi” kabi o‘yinli metodlarni qo‘llash tavsiya etiladi. “Ko‘paytirish poygasi” o‘yinli metodida 2 yoki undan ko‘p o‘quvchilar doska oldiga chiqariladi va bir xil darajadagi misollar yozilgan kartochkalar beriladi, har bir o‘quvchi o‘zining kartochkasidagi ko‘paytirishga doir misollarni tezlik bilan ishlashlari kerak bo‘ladi va qaysi o‘quvchi birinchi bo‘lib ishlasa, uni “G‘olib” deb topiladi. “Bo‘lish piramidasi” o‘yinli metodida esa o‘quvchilarga ma‘lum bir son aytiladi, ular bu sonni ketma-ket bir xil songa bo‘lishlari kerak bo‘ladi. Misol uchun, 8 soni beriladi va o‘quvchilar uni 2 ga bo‘lishadi, natija 4 chiqadi- 4 ni yana 2 soniga bo‘lishadi, bu 1 soniga qadar davom etadi. Bu metodlardan farqli ravishda jismoniy faollikka asoslangan noodatiy usullar orqali o‘quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish va chuqur tushuncha shakllantirish imkoniyati bor. Masalan, o‘quvchilarni bir safga tizib, ular sonidan kelib chiqqan holda ma‘lum bir son aytiladi va ular shuncha a‘zoga ega bo‘lgan guruhlariga bo‘linishlari mumkin. Misol uchun, sinfda 30 ta o‘quvchi bo‘lsa, o‘qituvchi 6 deganda 5 ta, 10 deganda 3 ta guruhga ajralishlari kerak bo‘ladi.

Yuqoridagi usullar raqamlarni raqamlarga ko‘paytirish va bo‘lish va asl mohiyatni tushunishga qaratilgan bo‘lsa, endilikda ko‘rib o‘tiladigan usullar 100 va 1000 ichidagi va undan yuqori bo‘lgan sonlar uchun bo‘ladi. Hozirgi vaqtda sonlarni o‘zaro ko‘paytirishda ko‘paytuvchilar ustma-ust yozib ko‘paytma topiladi. Misol uchun, 14 soni ni 26 soniga ko‘paytirishni ko‘rib o‘tsak,

$$\begin{array}{r}
 14 \\
 \times 26 \\
 \hline
 + 84 \\
 + 28 \\
 \hline
 364
 \end{array}$$

Birinchi ikkinchi ko‘paytuvchining birlar xonasida turgan raqamni birinchi ko‘paytuvchiga ko‘paytiriladi va chiqqan natija yoziladi, ya‘ni 6 ni 14 ga ko‘paytiriladi va chiqqan 84 natija 6 ga parallel ravishda yoziladi. Keying qadam ikkinchi ko‘paytuvchining o‘nlar xonasidagi raqamni birinchi ko‘paytuvchiga ko‘paytuvchiga ko‘paytiriladi, ya‘ni 2 raqamini 14 soniga ko‘paytiriladi, chiqqan 28 natija shunday yozilishi kerakki, ko‘paytirilgan raqam va chiqqan natijaning birlar xonasida turgan raqami bir chiziqda bo‘lishi lozim. Undan keyin ikkita ko‘paytma o‘zaro joylashuviga qarab qo‘shiladi. Yuqoridagi misolda 4 o‘z holicha yoziladi, 8 raqamiga 8 qo‘shiladi va 16 sonining 6 raqami yoziladi, 2 raqamiga 1 soni qo‘shilib, 3 yoziladi.

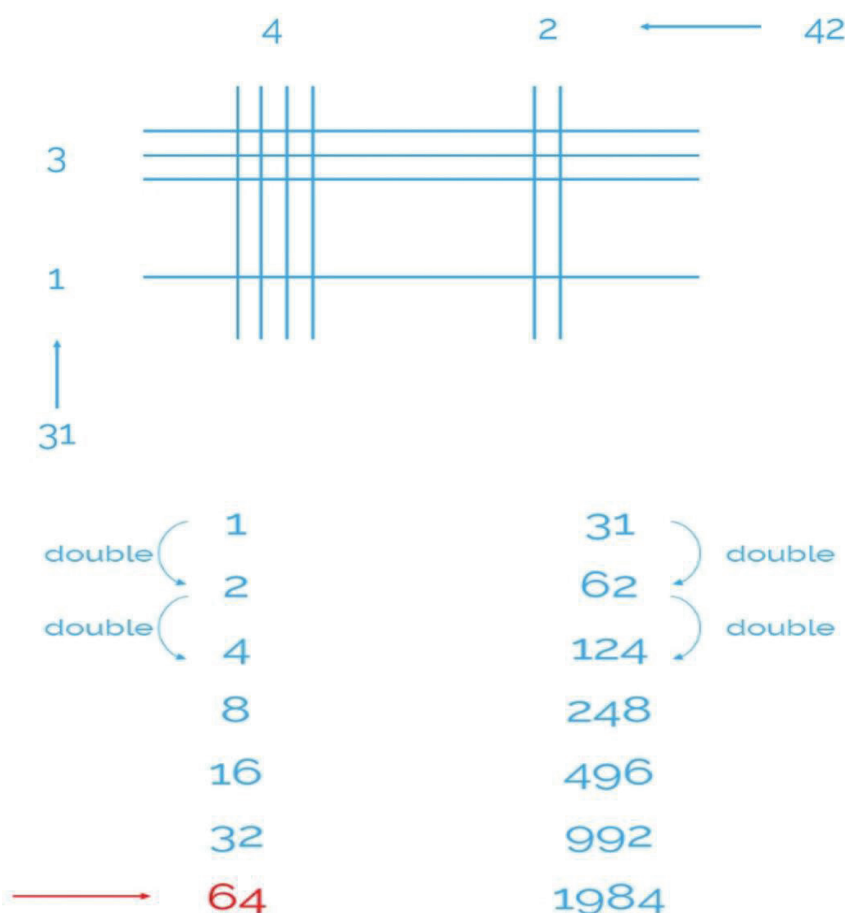
Bo‘lish amali esa “Ustun” shaklda bo‘lib, bu orqali bo‘linma aniqlanadi. Misol uchun, 315 sonini 15 soniga bo‘lishni ko‘rib o‘tsak,

$$\begin{array}{r}
 315 \overline{) 15} \\
 \underline{30} \\
 15 \\
 \underline{15} \\
 00
 \end{array}$$

birinchi navbatda bo'linuvchi yozib olinadi va yoniga bo'luvchi yoziladi. Berilgan misolda ham 315 sonining yoniga 15 raqami yozilgan, chiziqlar yordamida ajratilgan. 31 ning ichida 15 talikdan 2 ta borligi uchun 2 raqami yoziladi va 31 ning tagidan $15 \cdot 2 = 30$ yozib olinadi. Ayirilganda chiqqan natijaning yoniga keying xonada turgan raqam yoziladi, ya'ni 1 raqami yoniga 5 ni yozib olinadi va yana 15 ga bo'linadi. Chiqqan 1 natija 2 ning yoniga yoziladi va $1 \cdot 15 = 15$ ni 15dan ayirganda 0 hosil bo'ladi. Bu qqoldiqsiz bo'linishni anglatadi va misol shu yerda tugaydi- natija, ya'ni bo'linma 21 ekani ma'lum bo'ladi.

Tahlillar va natijalar

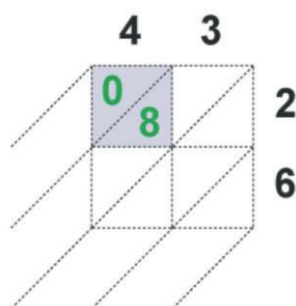
Ko'paytirish va bo'lish faqatgina shu usullar bilan cheklanib qolmaydi, albatta. Masalan, ko'paytirishning Xitoyliklar va Misrliklarning klassik uslublarini aytib o'tish mumkin. Xitoyliklar vertikal va gorizontall chiziqlar yordamida hisoblashgan, Misrliklar bo'lsa sonlarni aynan takrorlab qo'shishdan foydalangan. Quyidagi rasmlarda $31 \cdot 42$ amalini shu ikki usul yordamida tasvirlangan[4]:

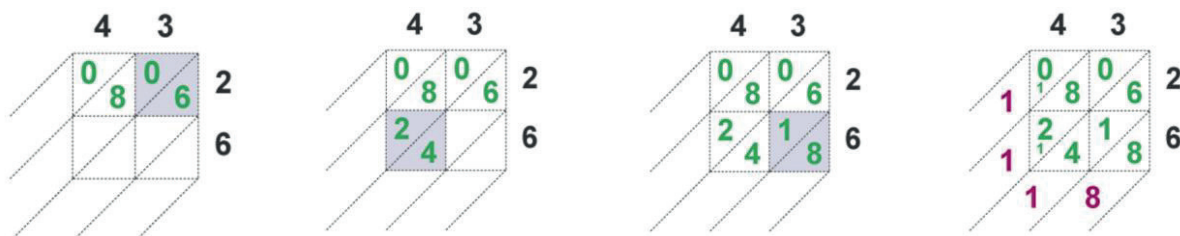
Aslini olganda, ko'paytirishning bir qator oson usullari mavjud. Birinchi usul- "Ajratish" usuli. Misol uchun, 352×27 ni shu usul yordamida hisoblasak.

$$\begin{array}{r}
 \begin{array}{r}
 352 \\
 \times 27 \\
 \hline
 352 \times 20 \\
 352 \times 7 \\
 \hline
 352 \times 27 = 9504
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{r}
 352 \\
 \times 27 \\
 \hline
 7040 \\
 2464 \\
 \hline
 9504
 \end{array}
 \end{array}$$

Avvalo, 27 sonini $20+7$ yoki $10+10+7$ holatga keltirib olinadi va alohida-alohida 352 sonini ko'paytirib chiqiladi. Yakunida umumiy qo'shish orqali 9504 natijasi olinadi. Keyingi usul – "Neyper" usuli. Shu usul yordamida 43 sonini 26 soniga ko'paytirishni ko'rib olsak. Ikkila ko'paytuvchi ham 2 xonali son bo'lganligi uchun 4 ta katakni kvadrat shaklda chizib olinadi va har bir katakch yoniga berilgan ko'paytuvchilarning xona birliklari yozib olinadi.

Birinchi katak ichiga ikkita ko'paytuvchining birinchida turgan raqamlari ko'paytmasi yozib olinadi. Shu tartibda har bir katak to'ldirib chiqiladi.

Kataklar to'lganidan keyin pastgi o'ng tarafdin boshlab diagonal ravishda raqamlarni qo'shib olinadi. Javob esa chapdan o'ngga tomon raqamlarni yozish orqali olinadi. Oxirgi usul yuzaga asoslangan usul hisoblanadi. Masalan, shu usul yordamida 56 sonini 34 soniga ko'paytirishni ko'rsak.

56 soni $50+6$ va 34 sonini $30+4$ deb qarash bu usulning asosiy shartlaridan biridir. Xuddi "Neyper" usuli singari kataklar chizib olinadi va sonlar kataklar yoniga yoziladi.

	50	6
30	1,500	180
4	200	24

Katak ichiga ko'paytmalar yozib olinadi, ya'ni birinchi katakka $30 \cdot 50 = 1,500$ yoziladi va qolgan kataklar ham shu tartibda to'ldiriladi. Yakunda kataklar ichidagi sonlar umumiy tarzda qo'shiladi, ya'ni $1,500 + 180 + 200 + 24 = 1,904$. Bu metodlar ko'paytirishga doir misollarning yechilishini tezlashtirishga va o'quvchilarni bir xillikdan olib chiqishga yordam beradi[5].

Undan tashqari, ko'paytirishga doir bo'lgan usullar ham bor. Masalan, an'anaviy shakldan biroz o'zgacha bo'lgan holda uchraydigan usul.

$$\begin{array}{r} 131. \\ 5 \overline{) 655} \\ \underline{-5} \\ 15 \\ \underline{-15} \\ 05 \\ \underline{-5} \\ 0 \end{array} \quad 65.5 \div 0.5 = \boxed{131}$$

Bu holatda bo'luvchi avval yozib olinib, uning yoniga bo'linuvchi yoziladi. Va bo'linma chiziq yuqorisidan joy oladi. Navbatdagi bo'linuvchini qismlarga ajratish usuli ham bir qator yengilliklar olib keladi. Misol uchun, 864 sonini 6 soniga bo'lish uchun 864 ni $600 + 240 + 24$ deb ajratamiz. Va har bir qo'shiluvchi alohida bo'lib olamiz: $600 \div 6 = 100$, $240 \div 6 = 40$, $24 \div 6 = 4$. Javob olish uchun esa natijalarni qo'shish kifoya: $100 + 40 + 4 = 144$. Bu usullar ham o'quvchida qiziqish uyg'otishi aniq.

Xulosa

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shunday xulosa qilish mumkinki, boshlang'ich ta'limda ko'paytirish ta'lim amallarini o'rgatish nafaqat matematik bilimlarni shakllantirish, balki o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, ijodkorlik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tarixiy yondashuvlar bu amallarning shakllanish bosqichlarini anglashga yordam bersa, zamonaviy metodlar o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, tushunarli va qiziqarli tarzda taqdim etiladi. Ayniqsa, noodatiy metodlar dars jarayonini jonlantirib, o'quvchilarda mavzuga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi. Har bir o'qituvchi o'z pedagogik mahoratini bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslab uyg'unlashtirsa, ko'paytirish abo'lish amallarini o'rgatish yanada samarali va mazmunli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi (Toshkent, 15 iyun 2017). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/oz/lists/view/649>
2. Islomov, R. Boshlang'ich ta'limda matematik ko'nikmalarni rivojlantirishning zamonaviy usullari. Toshkent: Fan va ta'lim, 2022, 110 b.
3. Mirzaakbarov, Abdurasul Mirzaakbarovich, & Yusupova, Aziza Abdulaziz qizi. Ko'paytirish va bo'lish metodikasini o'rgatishning ahamiyati. Namangan davlat pedagogika instituti ilmiy ishlari, 2025, pp. 12–23. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/170>
4. Mirzaakbarovich M. A. WAYS TO TEACH FUTURE TEACHERS TO THINK LOGICALLY THROUGH JAPANESE PUZZLES. (2024). *Conferencea*, 12-
5. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. (2025). PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING STUDENTS BASED ON NATIONAL CONTENT. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17228152>

MEHNAT BOZORI VA AHOLI BANDLIGINI O'RGANISH

Shukurova Farangiz Alisher qizi,
Qarshi davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat bozori va aholi bandligini o'rganishning nazariy hamda amaliy asoslari tahlil qilinadi. Mehnat bozori iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida ishlab chiqarish resurslari harakatining asosiy omili bo'lib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilovchi strategik ko'rsatkich hisoblanadi. Tadqiqotda mehnat bozori infratuzilmasining shakllanish jarayonlari, bandlik siyosatining institutsional asoslari hamda demografik o'zgarishlarning ishchi kuchi taklifi va talabiga ta'siri tahliliy jihatdan o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida mehnat bozorini tartibga solish mexanizmlari, rasmiy va norasmiy bandlik ko'rsatkichlari, yoshlar va ayollar bandligining zamonaviy tendensiyalari hamda migratsiya jarayonlarining iqtisodiy ta'siri statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Mehnat bozori, aholi bandligi, ishchi kuchi migratsiyasi, inson kapitali, bandlik siyosati, mehnat bozori infratuzilmasi, iqtisodiy faollik, mehnat resurslari.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические основы изучения рынка труда и занятости населения. Рынок труда, являясь важнейшей составной частью экономической системы, выступает основным фактором движения производственных ресурсов и служит стратегическим показателем уровня социально-экономического развития страны. В исследовании рассматриваются процессы формирования инфраструктуры рынка труда, институциональные основы политики занятости, а также влияние демографических изменений на предложение и спрос рабочей силы. Кроме того, на основе статистических данных анализируются механизмы регулирования рынка труда в Республике Узбекистан, показатели официальной и неформальной занятости, современные тенденции занятости молодежи и женщин, а также экономическое воздействие миграционных процессов. В статье также освещаются вопросы сегментации рынка труда, квалификационной структуры рабочей силы, качественных показателей занятости и инновационных направлений создания новых рабочих мест.

Ключевые слова: рынок труда, занятость населения, миграция рабочей силы, человеческий капитал, политика занятости, инфраструктура рынка труда, экономическая активность, трудовые ресурсы.

Annotation: This article analyzes the theoretical and practical foundations of studying the labor market and population employment. The labor market, as an essential component of the economic system, serves as a key factor in the movement of production resources and represents a strategic indicator of a country's socio-economic development level. The research examines the processes of forming labor market infrastructure, the institutional foundations of employment policy, and the impact of demographic changes on labor supply and demand. In addition, based on statistical data, the mechanisms for regulating the labor market in the Republic of Uzbekistan, indicators of formal and informal employment, modern trends in youth and women's employment, as well as the economic effects of migration processes, are analyzed. The article also highlights issues of labor market segmentation, the qualification structure of the workforce, qualitative indicators of employment, and innovative directions for creating new jobs.

Keywords: labor market, population employment, labor migration, human capital, employment policy, labor market infrastructure, economic activity, labor resources

Kirish

Hozirgi kunda olingan natijalar asosida mehnat bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlash, aholi bandligini oshirish hamda inson kapitalini samarali boshqarish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mehnat bozori va aholi bandligi infratuzilmasini rivojlantirishga doir axborot texnologiyalari ... ma'lumotlarni to'plash, ularga ishlov berish va ularni uzatish vositalari hamda uslublarining majmuidir." – Aholi bandligi to'g'risidagi Qonunda ham belgilab qo'yilgan desak ham mubolag'a bo'lmaydi.[2]

"Mehnat erkinligi har kimning mehnat qilishga bo'lgan o'z qobiliyatlarini tasarruf etish, ularni qonun bilan taqiqlanmagan har qanday shaklda amalga oshirish, mashg'ulot turini, kasbni va mutaxassislikni, ish joyini hamda mehnat sharoitlarini erkin tanlash huquqini anglatadi." [3]

Mazkur tadqiqot natijalari mehnat bozori siyosatini takomillashtirish, bandlik dasturlarini samarali rejalashtirish va hududiy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega. Aholining munosib va rasmiy ish bilan bandligini ta'minlash maqsadida "O'zbekiston Respublikasining 2021-2030 yillarda aholi bandligiga ko'maklashish strategiyasi" ishlab chiqildi. Ushbu strategiyani amalga oshirish natijasida erishiladigan maqsadli ko'rsatkichi va indikatorlar 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar samarali va munosib ish bilan bandlikni oshirish asosida barqaror va umumqamrovli iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. [1]

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning tub maqsadi – bu inson farovonligi, uning munosib turmush darajasini ta'minlash hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida davlat tomonidan aholining samarali ish bilan band bo'lishiga barcha shart-sharoitlarni yaratib berishi, shu jumladan, tadbirkorlar uchun qulay biznes yuritish muhiti, investitsiya, soliq siyosati, shaffoflik, sud-huquq tizimining adolatli bo'lishi kabi omillarga bog'liq. Chunki mamlakatimizda yaratilayotgan ish o'rinlarining 90% xususiy sektor hissasiga to'g'ri keladi va aynan iqtisodiyotning taraqqiyoti kichik va o'rta biznesning rivojlanishi bilan bog'liq.

Mamlakatimizda boshlangan tub islohotlarning asosini 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi tashkil etadi va unda aholining ish bilan bandligi masalasi alohida o'rin tutadi.

O'zbekistonda demografik holat keskinligi, aholi soni yuqori sur'atlarda o'sishi va har yili 500 mingdan ortiq yoshlar mehnat bozoriga kirib kelishi aholining barqaror ish bilan bandligi masalasini o'ta dolzarb qilib qolmoqda.

O'zbekistonda 2021 yil 1 yanvar holatiga mehnat resurslari 19,1 mln. kishi, iqtisodiy faol aholi 14,8 mln. kishi, jami ish bilan bandlar 13,2 mln. kishi, shundan iqtisodiyotning rasmiy sektorida 5,7 mln. kishi (43,3%), iqtisodiyotning norasmiy sektorida 5,6 mln. kishi (42,8%), ishga joylashtirishga muhtoj shaxslar 1,6 mln. kishi (10,5%) va chet elda ishlash uchun ketganlar 1,8 mln. kishini tashkil qildi.

O'tgan 5 yil ichida mehnat sohasida ham aksariyat jarayonlarni raqamlashtirish, mehnat statistikasini Xalqaro mehnat tashkiloti standartlariga moslash, uning real ko'rsatkichlarini ta'minlash, ish bilan bandlikning yangi shakllarini rivojlantirish va keng foydalanish, shaffoflikni ta'minlash va mumkin qadar aholiga barcha xizmatlarni elektron platformalar orqali qulay va tezkor amalga oshirishga erishildi.

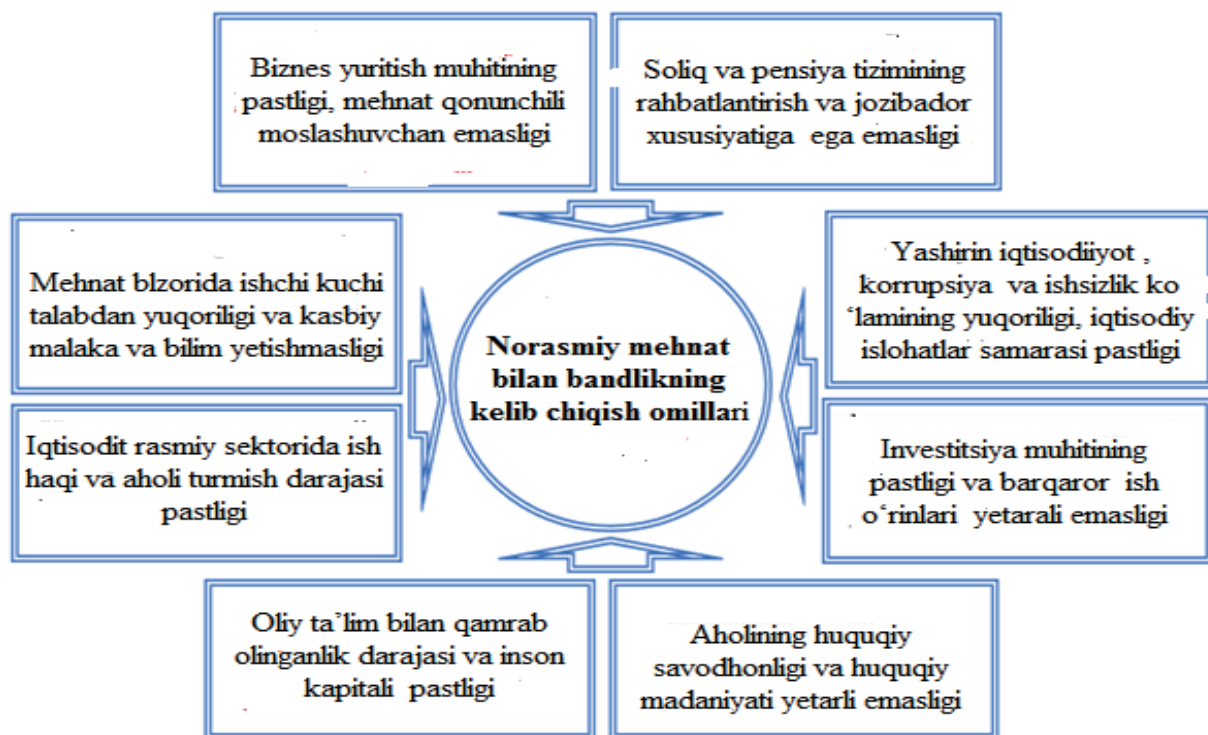
"Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri 2020 yilda qabul qilindi va u to'g'ridan-to'g'ri amal qilish kuchiga ega Qonun bo'ldi. Unda davlatning bandlik sohasidagi asosiy tamoyillari aks etib, hozirgi zamon mehnat huquq normalariga asoslangan. Jumladan, mehnat bozorini tartibga solishning yangi vositalari xususan, tadbirkorlikni rag'batlantirish, o'zini o'zi band qilish,

ishsizlarni kasb-hunarga o'qitish, malakasini oshirish, ish stajini hisobga olish, ishsizlik nafaqasini to'lash, ishga joylashtirish bo'yicha agentliklar, respublikadan tashqarida vaqtinchalik mehnat faoliyati amalga oshirayotgan fuqarolar va boshqa muhim yo'nalishlardagi masalalar qamrab olindi.

Birinchidan- iqtisodiyotning rasmiy sektorida ish topolmagan inson resurslari ish bilan band bo'lishi va natijada daromad olishlarini ta'minlab, ishsizlikni kamaytiradi (nochor qolganlar uchun haqiqiy ijtimoiy himoya), qashshoqlikni oldini oladi hamda o'z daromadlarini rasmiy sektorda sarflab, ichki talabni oshishi va YAIMning o'sishiga turtki bo'ladi.[1]

Ikkinchidan – norasmiylik ko'p hollarda biznes boshlashning bir usuli sifatida rasmiy sektorga o'tishga qadam hisoblanadi.

Norasmiy mehnat bilan bandlik butun dunyoda keng tus olgan hodisa bo'lib, uning ko'lamini kamaytirish davlatning bu sohada tizimli kompleks siyosat olib borishini talab qiladi. Xalqaro mehnat tashkilotining hisobotiga ko'ra, dunyoda 10 ta ishchidan 6 ta (ish bilan bandlar 61%) va 5 ta korxonadan 1 tasi yashirin iqtisodiyotda norasmiy faoliyat yuritadi.

1.1-rasm. Norasmiy mehnat bilan bandlikning kelib chiqish omillari

Norasmiy mehnat bilan bandlik yashirin iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida uning darajasini kamaytirish to'g'ridan-to'g'ri yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish bilan uzviy bog'liqlikni va davlatning samarali keng kompleks chora-tadbirlar orqali hal etish zaruratini ko'rsatadi.

Norasmiy mehnat bilan bandlikning shakllanishini iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va madaniy omillarga ega bo'lgan hamda pirovard maqsadi iqtisodiy foyda olishga qaratilgan va aksariyat hollarda majburiy ko'rinishdagi iqtisodiy faoliyat hisoblanadi (1-rasm).[1]

Adabiyotlarning tahlili

Mening nazarimda, mehnat bozori va aholi bandligiga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish ushbu mavzuning nazariy hamda amaliy asoslarini chuqur anglash imkonini beradi. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiy islohotlari jarayonida mehnat bozori tarkibiy jihatdan o'zgarib, yangi bandlik

shakllari, raqamli iqtisodiyotga mos kasblar va xizmatlar sektorining ulushi ortib bormoqda. Tal'at Hojiyevning "O'zbekiston hududlarida aholi bandligi tahlili (2020–2024-yillar)" nomli ilmiy maqolasida mamlakat hududlari kesimida bandlik darajasi va uning o'zgarish dinamikasi rasmiy statistik ma'lumotlar asosida chuqur tahlil qilinadi. Muallif fikricha, ayrim viloyatlarda xizmatlar sohasi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan bo'lsa-da, sanoat va qishloq xo'jaligida ish o'rinlari kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu esa hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni keltirib chiqarmoqda.[4]

Sitora Amirdjanovanning "Analysis of the Labor Market and Employment in Uzbekistan" nomli maqolasida esa mehnat bozorining makroiqtisodiy tahlili, demografik o'sish va davlat siyosatining bandlikka ta'siri yoritilgan. Muallif davlatning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan strategik maqsadlari doirasida malakali ishchi kuchini shakllantirish zarurligini asoslaydi.[5]

Shuningdek, Sharopov Temirmalik Rustam o'g'lining "Problems of Employment in the Labor Market of Uzbekistan and Strategic Directions for their Solution" asarida mehnat bozoridagi asosiy muammolar – ta'lim tizimi va bozor talabi o'rtasidagi nomuvofiqlik, yoshlar bandligining pastligi hamda mehnat migratsiyasi oqibatlarini tahlil qilinadi. Muallif bu muammolarga qarshi strategik chora-tadbirlar sifatida kasb-hunar tayyorlash tizimini isloh qilish, xususiy sektorni kengaytirish va bandlikni rag'batlantirish mexanizmlarini taklif etadi.[6]

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi mehnat bozori va aholi bandligi jarayonlarini iqtisodiy, ijtimoiy hamda huquqiy jihatdan tizimli tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot davomida nazariy, empirik va statistik yondashuvlar uyg'unlashtirildi.

Mening tadqiqotimda, avvalo, ilmiy-nazariy manbalarni o'rganish va tahlil qilish usuli qo'llanildi. Bu jarayonda Tal'at Hojiyev (2024), Xurshida Azimova (2023), Elmurod Ibragimov (2023), Sitora Amirdjanova (2023) kabi mahalliy olimlarning ishlarida ilgari surilgan nazariy qarashlar, shuningdek, Jahon banki va BMTning rasmiy hisobotlarida keltirilgan xalqaro tajribalar o'rganildi. Ushbu manbalar mehnat bozori holatini baholashda nazariy asos sifatida xizmat qildi.

Statistik tahlil usuli tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi hamda Jahon bankining ochiq ma'lumotlar bazasidan olingan rasmiy raqamlar tahlil qilindi. 2020–2024-yillar oralig'ida mehnat bozoridagi o'zgarishlar, bandlik darajasi, yoshlar va ayollar bandligi, ishsizlik ko'rsatkichlari hamda sektorlar kesimidagi o'zgarishlar o'rganildi.

Tadqiqotda, shuningdek, qiyosiy tahlil (comparative analysis) usuli orqali O'zbekiston mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlari MDH davlatlari hamda rivojlangan iqtisodiyotlar tajribasi bilan solishtirildi. Bu yondashuv mehnat bozori muammolarini xalqaro kontekstda baholash va milliy siyosat samaradorligini aniqlashga imkon berdi.

Induktiv va deduktiv tahlil usullari yordamida nazariy xulosalar amaliy holatlar bilan bog'landi. Ya'ni, umumiy iqtisodiy tendensiyalar asosida alohida mintaqaviy ko'rsatkichlar tahlil qilinib, mintaqaviy tafovutlar sabablarini aniqlashga e'tibor qaratildi.

Tadqiqotning metodologiyasi, shuningdek, normativ-huquqiy tahlilni ham o'z ichiga oladi. Bu doirada "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi Qonun, "Bandlik strategiyasi 2021–2030" hamda mehnat bozorini tartibga soluvchi hukumat qarorlari tahlil qilindi. Ushbu hujjatlar asosida davlat siyosatining mehnat bozori barqarorligiga ta'siri o'rganildi.

Natijada, tadqiqotda integratsion yondashuvdan foydalanildi: nazariy manbalar, statistik ma'lumotlar va amaliy tajribalar bir butun tizim sifatida tahlil qilinib, O'zbekiston mehnat bozorining hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston mehnat bozorining hozirgi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar, kichik biznesni rivojlantirish va xizmatlar sohasining kengayishi natijasida bandlik darajasi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda iqtisodiy faol aholi soni 14,9 million kishini tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 16,2 million kishiga yetgan. Ushbu davrda band aholining ulushi 87,1 foizdan 89,3 foizgacha oshgani kuzatiladi, bu esa iqtisodiy faoliyat sohasining diversifikatsiyalanib borayotganidan dalolat beradi.

Mehnat bozori ko'rsatkichlari tahlili ishsizlik darajasining barqaror kamayishiga ham ishora qilmoqda. 2020–2024-yillar oralig'ida umumiy ishsizlik darajasi 9,8 foizdan 7,2 foizgacha qisqargan. Shunga qaramay, yoshlar va ayollar o'rtasida ishsizlik darajasi nisbatan yuqori bo'lib qolmoqda. Xususan, 15–29 yosh oralig'idagi aholining 10 foizdan ortig'i mehnat faoliyatida ishtirok etmayapti. Ayollar bandligi esa umumiy band aholining 46 foizini tashkil etib, gender tafovutlarini kamaytirish siyosatining dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mehnat bozorining sektorlar kesimidagi tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasi iqtisodiyotning eng faol segmentiga aylangan. Hozirgi kunda band aholining qariyb 43 foizi xizmatlar sohasida, 26 foizi qishloq xo'jaligida, 18 foizi esa sanoat tarmog'ida faoliyat yuritmoqda. Xizmatlar sektorining tez o'sishi mehnat resurslarini qayta taqsimlash jarayonini jadallashtirib, yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat migratsiyasi ham mamlakat mehnat bozoriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. 2023-yilda 2,2 milliondan ortiq O'zbekiston fuqarolari xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirgan. Bu holat ichki mehnat bozoridagi ish o'rinlari yetishmovchiligi va ish haqi darajasi pastligining natijasi sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, norasmiy bandlikning yuqori ulushi (taxminan 35 foiz) mehnat resurslarining rasmiy iqtisodiyotda to'liq aks etmasligiga sabab bo'lmoqda.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqotlardan shuni o'rganib chiqdimki, mehnat bozori va aholi bandligi o'rtasidagi muvozanat mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Mehnat resurslarining malaka darajasi, demografik o'sish sur'atlari va bandlik siyosatining samaradorligi iqtisodiy faollikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mening fikrimcha, hozirgi sharoitda mehnat bozorini rivojlantirishda inson kapitaliga sarmoya kiritish, kasbiy malakani oshirish hamda zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ish o'rinlarini yaratish ustuvor yo'nalish bo'lishi zarur. Shuningdek, aholi bandligini ta'minlashda rasmiy bandlik ulushini kengaytirish, yoshlar va ayollarni mehnat bozoriga jalb etish, shuningdek, hududiy imkoniyatlardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar natijasida mehnat bozori barqarorligi mustahkamlanadi, aholi daromadlari ortadi va ijtimoiy farovonlik darajasi yuksaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2021). “Aholini ish bilan ta’minlash va bandlik siyosatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmon. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, № 28. <https://lex.uz>.

O‘zbekiston Respublikasi “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi Qonuni – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, lex.uz, 2020-yil 20-oktabr.

O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, lex.uz, 2023-yil 30-aprel.

Choriyev I.N. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi Darslik (1-qism). 5640200-Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi ta’lim yo‘nalishi bakalavriat talabalari uchun mo‘ljallangan. – T.: “Voriz–nashriyot”.

Hojiyev, T. (2024). O‘zbekiston hududlarida aholi bandligi tahlili (2020–2024-yillar). – Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 2(3), 45–52. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>.

Amirdjanova, S. (2023). Analysis of the Labour Market and Employment in Uzbekistan. – Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 4(1), 60–67. <https://iqtisodiyot.tsue.uz>.

Sharopov Temirmalik Rustam o‘g‘lining “Problems of Employment in the Labor Market of Uzbekistan and Strategic Directions for their Solution” asaridan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP). (2023). Human Development Report: Labour Market Transformation in Central Asia. New York: UNDP. <https://undp.org>.

O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). O‘zbekiston Respublikasida aholi bandligi va ishsizlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha rasmiy hisobot. <https://stat.uz>.

10. Bandlik va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. (2024). 2020–2024-yillarda mehnat bozori rivojlanishi tahlili. <https://mehnat.uz>.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA MUSTAQIL ILMIY-METODIK FAOLIYATNI PIRLS TADQIQOTLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Hasanova Sabohat Komil qizi,
Termiz davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarning mustaqil ilmiy-metodik faoliyatini rivojlantirish muammosi PIRLS xalqaro tadqiqotlari natijalari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot dolzarbligi shundaki, XXI asr kompetensiyalariga mos holda o‘quvchilarning o‘qish va tahlil ko‘nikmalarini mustahkamlash talab etiladi. Maqolada empirik metodlar, statistika va pedagogik kuzatuvlar asosida o‘rganish olib borildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mustaqil faoliyat o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va ilmiy fikrlash ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Maqola muallifining ilmiy va amaliy hissasi – PIRLS tadqiqotlari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil ilmiy-metodik faoliyatini samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, mustaqil faoliyat, PIRLS tadqiqotlari, o‘quvchi ko‘nikmalari, ilmiy-metodik faoliyat, o‘qish ko‘nikmalari, pedagogik metodlar

Аннотация: В статье анализируется проблема развития самостоятельной научно-методической деятельности учеников начальных классов на основе международного исследования PIRLS. Актуальность исследования определяется необходимостью укрепления навыков чтения и анализа у учащихся в соответствии с компетенциями XXI века. Использованы эмпирические методы, статистический анализ и педагогические наблюдения. Результаты показывают, что самостоятельная деятельность значительно повышает навыки понимания текста, анализа и научного мышления. Научный и практический вклад автора заключается в разработке рекомендаций по эффективной организации самостоятельной деятельности на основе данных PIRLS.

Ключевые слова: начальное образование, самостоятельная деятельность, исследование PIRLS, навыки учащихся, научно-методическая деятельность, навыки чтения, педагогические методы

Abstract: This article analyzes the issue of developing independent scientific and methodological activities among primary school students based on the international PIRLS studies. The relevance of the research lies in the need to strengthen students' reading and analytical skills in accordance with 21st-century competencies. Empirical methods, statistical analysis, and pedagogical observations were applied. The results indicate that independent activities significantly enhance students' text comprehension, analytical, and scientific thinking skills. The author's scientific and practical contribution is the development of recommendations for the effective organization of independent scientific and methodological activities based on PIRLS findings.

Keywords: primary education, independent activity, PIRLS study, student skills, scientific and methodological activity, reading skills, pedagogical methods.

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayoni globallashtirish, raqobat, raqamli texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida shakllanmoqda. Bunday sharoitda boshlang'ich sinf o'quvchisidan nafaqat o'qish va yozish, balki mustaqil fikrlash, izlanish, savodli axborot qabul qilish, xulosa chiqarish, mavjud muammolarni tahlil qilish kabi murakkab ko'nikmalar talab qilinadi. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'limda mustaqil ilmiy-metodik faoliyatni rivojlantirish bugungi kunning eng ustuvor vazifalaridan biridir.

Xalqaro PIRLS tadqiqoti aynan o'quvchilarning matn bilan ishlash, mazmunni tushunish, tahlil qilish va baholash bo'yicha qobiliyatlarini o'rganadi. O'zbekiston 2021-yildan boshlab mazkur tadqiqotda faol ishtirok etib, o'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro taqqoslama natijalarni qo'lga kiritmoqda. PIRLS natijalari boshlang'ich ta'lim sifati, o'qitish metodlari, darsliklar mazmuni, o'qituvchilarning metodik salohiyati, o'quvchilarning mustaqil faoliyatga tayyorligi yuzasidan yuksak ilmiy-amaliy ahamiyatga ega xulosalarni beradi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mustaqil ilmiy-metodik faoliyatni rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqotlari o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalaridagi mavjud farqlarni aniqlashga imkon beradi. Maqola maqsadi – PIRLS natijalari asosida boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil ilmiy-metodik faoliyatini samarali shakllantirish usullarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

- 1) PIRLS tadqiqotlari natijalarini tahlil qilish;
- 2) mustaqil faoliyatni rivojlantirish metodlarini aniqlash;
- 3) pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

So'nggi yillarda boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish masalasi keng tadqiq etilmoqda. Xalqaro tadqiqotlar (PIRLS, 2021) shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalari mustaqil ishlashga bog'liq. Mahalliy tadqiqotchilar (X. Qodirov, 2020; S. Tursunova, 2021) pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar orqali ilmiy-metodik faoliyatni samarali tashkil etish mumkinligini ta'kidlaydi.

PIRLS tadqiqotlari bo'yicha Mullis va Martin (2022) keltirgan xulosalarda o'quvchilar matnni nafaqat o'qish, balki uni tahlil qilish, baholash va izohlay olish darajasi asosiy mezon sifatida qayd etiladi. Bu mezonlar o'z navbatida o'quvchilarning mustaqil ilmiy-metodik faoliyatiga bevosita bog'liqdir.

Brown (2021)ning ta'kidlashicha, mustaqil faoliyatning shakllanishida o'quvchilarning motivatsiyasi, individual yondashuv va o'qituvchining kompetensiyasi muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, mustaqil izlanish o'quvchining kognitiv faolligini oshiradi, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi va uzoq muddatli xotirani mustahkamlaydi.

O'zbek tadqiqotchilari – Ikramov (2020), Nazarova (2019), Usmonxo'jayev (2021)lar boshlang'ich ta'limda mustaqil faoliyatni shakllantirish metodikasiga chuqur yondashib, quyidagi jihatlarni alohida ta'kidlaydilar:

1. topshiriqlarning murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirilishi lozim;
2. mustaqil faoliyat jarayoni o'qituvchi rahbarligida, ammo o'quvchi faolligi asosida tashkil qilinishi kerak;
3. metodik kompetensiya o'qituvchining innovatsion texnologiyalarni qo'llay olishida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mustaqil ilmiy-metodik faoliyat o'quvchilarni PIRLS mezonlari bo'yicha yuqori natijalarga tayyorlashning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot uch asosiy bosqichda amalga oshirildi:

1-bosqich: Diagnostika

3–4-sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligi, matn bilan ishlash, mustaqil topshiriqlarni bajarish darajasi aniqlanib, dastlabki PIRLS mezonlariga mos testlar qo'llandi.

2-bosqich: Metodik intervensiya

O'qituvchilar bilan ishlash quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirildi:

- PIRLSga mos topshiriqlarni ishlab chiqish;
- mustaqil ilmiy-metodik faoliyatni tashkil etish bo'yicha seminarlar;
- darslarda loyiha metodidan foydalanish;
- o'quvchilarning izlanish faoliyatini qo'llab-quvvatlash;
- AKT asosida ta'lim resurslarini yaratish.

3-bosqich: Natijalarni tahlil qilish

Tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasida qayta testlar o'tkazildi. Kiritilgan o'zgarishlarning samaradorligi statistika, qiyosiy tahlil va grafiklar orqali asoslandi.

Tadqiqot etikasi: barcha qatnashuvchilarning roziligi, anonimlik, ota-onalar bilan kelishuv, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik tamoyillariga qat'iy rioya etildi.

Tahlil va natijalar

1. PIRLS mezonlari bo'yicha o'quvchilar natijalarining o'sishi

Guruh	Dastlabki ball	Yakuniy ball	O'sish (%)
Tajriba guruhi	520	580	11,5%
Nazorat guruhi	518	531	2,5%

Xulosa: Mustaqil ilmiy-metodik faoliyat asosida ishlagan guruh natijasi 4,6 baravar yuqori o'sishni ko'rsatdi.

2. O'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalari o'sishi

Asosiy indikatorlar:

- matnni tahlil qilish
- dalillash
- xulosaga kelish
- izoh berish
- savol tuza olish
- mustaqil axborot topa olish

Rasmiy natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida o'quvchilarning tanqidiy va analitik fikrlash darajasi sezilarli rivojlandi.

3. O'qituvchilarning metodik faoliyati rivojlandi

- 87% o'qituvchilar PIRLS mezonlariga mos topshiriqlar tuza olishini bildirdi.
- 73% o'qituvchilar mustaqil ta'limni tashkil qilishda yangi metodlardan foydalana boshladi.
- 68% o'qituvchilarning dars jarayoni samaradorligi oshdi.

4. O'quvchilarning o'qishga qiziqishi ortdi

Loyiha ishlari, mustaqil tadqiqotlar, kichik guruhlarda ishlash o'quvchilarning motivatsiyasini oshirdi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, PIRLS talablari asosida tashkil etilgan mustaqil ilmiy-metodik faoliyat boshlang'ich sinf o'quvchilarining:

- o'qish savodxonligini;
- analitik fikrlashini;
- mustaqil ishlash qobiliyatini;
- muloqot ko'nikmalarini;
- motivatsiyasini;
- ijodiy faolligini sezilarli oshiradi.

Metodik jarayonga oid yondashuvlar o'zbekistonlik o'quvchilarning xalqaro baholash dasturlarida yuqori natija ko'rsatishiga real zamin yaratadi.

Tavsiya va takliflar

1. PIRLS mezonlariga mos darsliklar yaratish – matnlar tahlili, yuqori darajadagi fikrlash operatsiyalariga yo'naltirilgan topshiriqlar kiritish.

2. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun metodik qo'llanmalar tayyorlash – mustaqil faoliyatni rivojlantirish bo'yicha.

3. Maktablar kesimida muntazam PIRLS mini-testlar tashkil etish – o'qish savodxonligining holatini aniqlab borish uchun.

4. Loyiha va tadqiqot faoliyatlarini darsga integratsiyalash – kichik tadqiqotlar, tajribalar, prezentatsiyalar.

5. O'quvchilarning mustaqil o'qish bo'yicha portfellarini yuritish – o'sishni qayd etish, monitoring qilish.

6. Raqamli resurslardan keng foydalanish – e-kitoblar, onlayn testlar, ta'lim platformalari.

7. O'quvchilarni o'qishga rag'batlantirish tizimini kuchaytirish – musobaqalar, kitobxonlik festivallari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". Qonun hujjatlari milliy bazasi <https://lex.uz/ru/docs/-4312785>

2. URL: <https://lex.uz/ru/docs/-4312785>

3. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P. (2022). PIRLS International Results.

4. Brown, A. (2021). Critical Thinking in Primary Education.

5. Smith, J. (2022). Research Skills in Early Learning.

6. Ikramov K. (2020). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: Fan.

7. Nazarova L. (2019). Mustaqil faoliyatni rivojlantirish metodikasi.

8. Usmonxo'jayev B. (2021). Zamonaviy ta'limda kompetensiyalar.

9. Hasanova, S.K. (2024). Boshlang'ich ta'lim: samarali ta'lim amaliyoti, muammolari, istiqbol-lari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami, 17–18 may 2024.

10. Hasanova, S.K. (2024). O'qish savodxonligi darslarida PIRLS hikoyalarini qo'llash metodikasi. Integrational Conference on Interdisciplinary Science, 2024.

FAVQULODDA VAZIYATLAR VAZIRLIGI TIZIMI HARBIY XIZMATCHILARI VA QUTQARUVCHILARINING PSIXIK VA PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLGAN HOLDA FAVQULODDA VAZIYATLARDA TO‘G‘RI HARAKAT QILISHGA TAYYORLASH

Kurbanova Sug‘diyona Ravshanovna,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti tyutori

Annotatsiya: Maqolada harbiy xizmatchilar va qutqaruvchilarning psixik va psixofiziologik holatlari, ijtimoiy hayotda o‘zga kishilar bilan qiladigan turli munosabatlarida o‘zini anglashi, o‘zini “men” deb his qilishining vujudga kelishi va taraqqiy etishi hamda psixikaning nerv fiziologik asoslari haqidagi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Psixika, psixofiziologiya, individ, shaxs, harbiy psixologiya, ekstremal psixologiya, fikr, motiv, hissiyot.

Аннотация: В статье освещены вопросы психического и психофизиологического состояния военнослужащих и спасателей, их восприятия в различных отношениях с другими людьми в общественной жизни, формирования и развития чувства “я”, а также нервно-физиологические основы психики.

Ключевые слова: Психика, психофизиология, индивид, личность, военная психология, экстремальная психология, мысль, мотив, эмоциональность.

Annotation: The article deals with the issues of mental and psycho-physiological state of soldiers and rescuers, their perception in different relationships with other people in public life, the formation and development of the sense of “I”, as well as the neurological and physiological basis of the psyche.

Keywords: Psyche, psychophysiology, individual, personality, military psychology, extreme psychology, thought, motive, emotionality.

Kirish

Bugungi kunda respublikamizda aholining xavfsizligini ta’minlash, jumladan aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur tadbirlarni amalga oshirishda Favqulodda vaziyatlar vazirligining harbiy xizmatchi va qutqaruvchilari kechayu-kunduz xizmat qilmoqdalar. Shu boisdan vazirlik harbiy xizmatchi va qutqaruvchilari tomonidan hayoti xavf ostida qolgan insonlarni qutqarish jarayonida ulardan kuchli psixologik tayyorgarlik talab etiladi.

Ta’kidlash kerakki, harbiy xizmatchi va qutqaruvchilarning psixologiyasi muammolarini izchil va atroflicha, muayyan yo‘nalishda, ma’lum konsepsiya asosida o‘rganish, ularda psixik holatlarining aks etishi, namoyon bo‘lishi, rivojlanishi va o‘zgarishlarini o‘rganish dolzarb muammolardan biridir.

Ma’lumki, harbiy psixologiya – harbiy faoliyatning inson psixikasiga ta’siri, uning xususiyatlarini, psixologik qonuniyatlarini o‘rganuvchi, tadqiq qiluvchi sohadir. Jangchi shaxsining psixologik faktorlarini tekshirish – harbiy psixologiyaning asosiy muammolaridan biridir. Harbiy jamoalarda

shaxslararo munosabatlar, komandirlar bilan bo'ysunuvchilar muloqotining psixologik xususiyatlari, favqulodda vaziyatlarda harbiy xizmatchilar psixikasining o'zgarishi, bo'linmalarda barqaror psixologik muhitni yuzaga keltirish masalasi, harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish birlamchi muammo hisoblanadi.

Harbiy xizmatchi va xizmatchi qutqaruvchilarning harbiy harakatlar sharoitidagi xulq-atvori bilan bog'liq hodisalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini, psixologik targ'ibot metodlarini, harbiy texnikani boshqarishning psixologik muammolarini o'rganadi. Harbiy psixologiya o'z oldiga qo'ygan vazifalarni ma'lum usullar yordamida hal qiladi. Har qanday usul nazariy metodologiyaga asoslanadi. Kuzatish va eksperiment axborot yig'ishning eng muhim usullari hisoblanadi. Kuzatish harbiy psixologiya uslublari orasida eng keng qo'llaniladigani bo'lib, uning vositasida ma'lum bir inson yoki jamoa (ularning psixologik xususiyatlari) haqida faktlar aniq maqsad bilan izchil ravishda yig'ib boriladi.

Adabiyotlarning tahlili

Ma'lumki, psixofiziologiya – odamlarning individual psixologik va psixofiziologik farqlarini tadqiq qiluvchi, psixikaning genetikasini o'rganuvchi sohadir. Psixofiziologiyaning ikkita asosiy tadqiqot yondashuvi mavjud: a) mustaqil amaliy tadqiqotlarda olingan fiziologik va psixologik natijalarni o'zaro solishtirish, qiyoslash; b) biron bir faoliyatda fiziologik funksiyalar o'zgarishini o'rganish [1].

Darhaqiqat, harbiy xizmatchi va qutqaruvchilarning psixofiziologik holatlarini kuzatish jarayonida ularning har biri individuallikka ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu holatlarga ta'sir etuvchi omillar bu shaxsning ijtimoiy, ma'naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma'naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatishidir. Ma'lumki, odam ongining yuksak belgilaridan biri uning o'zini anglashidir. Odamning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Odam o'z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi subyektdir. Odam idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uchun obyektidir. Ana shu nuqtai-nazarni olganda, odamning o'zini anglashi sub'ektiv ravishda o'zini "men" deb his qilishida ifodalanadi.

Ta'kidlash lozimki, Favqulodda vaziyatlar vazirligi faoliyati boshqa qo'shin turlarining faoliyatidan o'zining keskinligi, ekstremal holatlarning ko'pligi va buning natijasida kelib chiqadigan psixologik zo'riqlashlarning yuqori darajadaligi bilan farq qiladi. Buning uchun Favqulodda vaziyatlar vazirligi xodimidan maxsus psixologik tayyorgarlikka ega bo'lish talab qilinadi va bugungi kunda ko'pgina harbiy jihatdan ilg'or hisoblangan mamlakatlarda tayyorgarlikning bu turiga e'tibor katta. Shu boisdan, jangovar xizmat faoliyati ta'minotining bu turi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida yangi yo'nalish bo'lib, globallashuv davrida keskin sur'atlarda rivojlanib borayotgan informatsiyalashuv jarayonlarining mahsuli hisoblangan psixologik qarama-qarshiliklar va urush omillarining inson ruhiyati, jumladan harbiy xizmatchilarning ruhiy holatiga ta'sirini aniqlash, uni yo'naltirish va talab qilinishiga ko'ra qarshi turishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, FVV tizimida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish sohasida harbiy xizmatchi va xizmatchi qutqaruvchilarning psixologik va psixofiziologik holatlarini o'rganishda bir qator muammolar mavjud. Xususan:

- Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishda yuzaga keladigan sinovlarga ongli munosabatning to'liq shakllantirilmaganligi;

- Tabiiy ofat, texnogen yoki antropogen halokat va boshqa favqulodda vaziyatlarda unga ta'sir qiluvchi omillarning tabiatini chuqur anglamaslik;

- Xavf va og'ir vaziyatlarda ularning faoliyatiga ta'sir qiladigan ichki keskinlik holatiga olib kelish mumkinligini anglamaslik;

- Olingan bilim va ko'nikmalarni favqulodda vaziyatlar sharoitida ro'yobga chiqarishda, motivatsiya bilan o'z irodasini namoyon etish mumkinligini anglamaslik va hokazo.

Shuning uchun favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish uchun ularning psixologik barqarorligini mustahkamlash talab etiladi hamda psixologik treninglar o'tkazib boriladi. Bu harbiy xizmatchi va xizmatchi qutqaruvchilarning psixologik va psixofiziologik xususiyatlarini optimallashtiradi. Fazilatlarni favqulodda vaziyatlarning o'choqlarida ishlashga moslashtiradi. Favqulodda vaziyatlarda qutqarish ishlarini yetarli psixologik fonni boshlashdan oldin ularni yaratishga qaratilgan maxsus tadbirlar majmui favqulodda vaziyat sharoitini his qilish bilan bog'liq stressni minimallashtirishga yordam beradi. Shuningdek, sog'liqni saqlash holati va mutaxassislarining professional ish qobiliyatini saqlab qolishga yordam beradi. Psixologik tayyorgarlik orqali harbiy xizmatchi va xizmatchi qutqaruvchilarning psixologik xususiyatlari, bilimlari va ko'nikmalari, favqulodda vaziyatlarning haqiqiy talablari o'rtasida maksimal muvofiqlik ta'minlanadi [2].

Shu boisdan, har bir harbiy xizmatchi va bir butun harbiy jamoaning ongi, ruhiyati va xulq-atvorida urush va tinchlik davrida jamiyat barqarorligini himoya qilish bo'yicha jangovar-xizmat vazifalarini samarali bajarishni ta'minlovchi yuqori darajadagi ma'naviy shaylik va psixologik barqarorlik shakllantiriladi. Psixologik barqarorlik o'z-o'zidan psixologik ta'minotni yuzaga keltiradi.

Psixologik ta'minot bir-biri bilan bog'liq bo'lgan uch yo'nalishdagi faoliyatdan iborat bo'lib, ulardan:

- Birinchisi – harbiy xizmatchilarning jangovar-xizmat vazifalarini bajarishdagi xulq-atvorini belgilovchi va tartibga soluvchi dunyoqarashlari, maslaklari, ma'naviy-axloqiy me'yor va tamoyillarni shakllantirishga yo'naltirilgan harakatlar majmuini qamrab oladi;

- Ikkinchisi – harbiy jamoalar psixologiyasi, ularning jangovar-xizmat vazifalarini bajarish samarasini oshirish maqsadiga yo'naltirilgan ma'naviy-ruhiy tayyorgarligiga aloqador bo'lgan barcha harakatlarni o'zida mujassam etadi;

- Uchinchisi – shaxsning ijtimoiylashuvi, uning ijtimoiy munosabatlar tizimiga integratsiyasi, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari ijtimoiy himoyasi jarayonlari bilan bog'liq bo'ladi [3].

Bundan tashqari, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar harbiy xizmatchi va qutqaruvchilarning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi.

Tahlil va natijalar

Harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilarning tabiatini o'zgartiradigan, uning shaxsini tarkib topishiga ta'sir qiladigan kuch ijtimoiy omillar yoki boshqacharoq qilib aytganda, jamiyat ishlab chiqarish kuchlari hamda ishlab chiqarish munosabatlarining o'sishi va o'zgarishidir. Bundan tashqari, harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilar shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiluvchi kuchli omil - inson orttirgan tajribalarining avloddan-avlodga tarbiya vositasi orqali berilishidir. Shunday qilib, inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida sekin-asta tarkib topadi. Ilmiy manbalarga qaraganda, inson shaxsi uchta faktorlar ta'sirida tarkib topadi. Ulardan birinchisi odam tug'ilib o'sadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri bo'lsa, ikkinchisi odamga uzoq muddat davomida sistemali beriladigan ijtimoiy

ta'lim-tarbiyaning ta'siridir va nihoyat uchinchi, odamga nasliy yo'l bilan beradigan irsiy omillarining ta'siridir. Shunday qilib, harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilarning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhitning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, ekstremal psixologiya harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilarning o'zgargan muhit shart-sharoitlarida psixik faoliyatining kechish qonuniyatlarini o'rganadi. Ekstremal sharoitda harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilarga bir qancha faktorlar ta'sir qiladi: monotoniya, makon o'zgarishi, xavf omili, vaqt, shaxsiy ahamiyatga molik axborotning o'zgarishi, yolg'izlik, guruh iy izolyatsiya va hayotiy xavf. Ekstremal sharoitga harbiy xizmatchi va xizmatchi-qutqaruvchilar moslashishining biologik vazifasi ekstremal sharoitda xarakatlanganlarni tanlab olish, mashqlantirish, trening o'tkazishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligida 2014-yilda Psixologik yordam ko'rsatish bo'limi tashkil etilgan. Mazkur bo'lim ikkita asosiy vazifani bajaradi:

Birinchisi, huquqni muhofaza qilish idoralari uchun an'anaviy, qutqaruv xodimlari, xodimlar, shifokorlar va boshqa turdagi mutaxassislarining favqulodda vaziyatlardagi faoliyatini psixologik qo'llab-quvvatlash vazifasi. Bu professional tanlash, psixologik tayyorgarlik, professional vazifalarni bajarish bilan bog'liq muammolarni hal qilishdan iborat.

Ikkinchi vazifasi – favqulodda vaziyatlarda birinchi psixologik yordam ko'rsatish.

Favqulodda vaziyatlardan jabrlanganlarga favqulodda psixologik yordam ko'rsatish bo'limining vazifasi bo'lib, u asosan vazirlikning psixologik bo'linmasini shakllantirishni belgilaydi. Vazirlik psixologlari o'z faoliyatlarida ekstremal psixologiya sohasida olingan tajribaga tayanib, psixologik diagnostika va psixologik tayyorgarlikda zamonaviy yondashuvlarni faol ravishda ishlab chiqishadi. Favqulodda vaziyatlarda va favqulodda holatlarda jabrlanganlarga favqulodda psixologik yordam ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining psixologik bo'limi faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarni psixologik qo'llab-quvvatlash favqulodda vaziyatlarda harakat qilishning ajralmas qismi hisoblanadi. Mazkur ish favqulodda vaziyat zonasida ijtimoiy-psixologik vaziyatni barqarorlashtirish, qurbonlarga favqulodda psixologik yordam ko'rsatish, O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining qurbonlari va mutaxassislari uchun salbiy psixologik oqibatlariga olib kelishining oldini olish bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Favqulodda psixologik yordam shoshilinch tibbiy yordam bilan taqqoslanadi - qanchalik tez ta'minlansa, shikastlangan kishi ruhiy sog'lig'ini saqlab qolishi va normal hayotga qaytishi ehtimoli ko'proq. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining psixologlari favqulodda vaziyat zonasiga yetib kelishadi va favqulodda vaziyat bartaraf etilgunga qadar soatlab ishlaydi.

Favqulodda vaziyatlarda psixologning birinchi harakatlari – ta'sirlangan kishiga eng kuchli hissiy munosabat bilan kurashishga yordam berishdan iborat. Bu qo'rquv, jahl, tajovuz, nafrat, xavotir, umidsizlik, zararlanish hissi bo'lishi mumkin. Bu o'tkir stress reaksiyalari inson uchun ham, uning atrofidagilari ruhiy salomatligi uchun ham juda kuchli energiya va xavflidir. Favqulodda vaziyat hududida faoliyat yuritayotgan psixologlarning vazifalari nafaqat favqulodda psixologik yordam ko'rsatish, balki o'lganlar va yaradorlarning yaqinlari uchun axborot va psixologik yordamni ham o'z ichiga oladi. Noaniqlik omili va axborot vakuumining ta'siri daxldor odamlarning ruhiga eng zararli ta'sirlardan biridir. Favqulodda vaziyat oqibatlarini bartaraf etishda odamlar jabrlanganlarning qayerda va qanday ahvolda ekanligi, o'liklarni aniqlash tartibi, hozirgi holatlar va favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga qaratilgan harakatlar to'g'risida ma'lumot olish uchun juda zarur. Ta'kidlash kerak-

ki, Favqulodda vaziyatlar vazirligining psixologlari turli xil favqulodda vaziyatlarda jabrlanganlarga qisqa vaqt ichida yordam berib kelmoqda [4].

Xulosa

Harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarning psixologik tayyorgarligining muhim shartlaridan biri-qutqaruvchilarni xavf-xatarga javob berish usullari, tashvishlarni minimallashtirish vositalari haqida zarur bilimlarga ega bo'lishidir. Ushbu bilimlar har bir harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarning o'z mehnat faoliyati va psixologik barqarorligining asosini tashkil etuvchi fazilatlarini mustaqil ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Xuddi shu narsa, albatta, harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarga obyektiv ravishda xos bo'lgan shaxsiy psixologik va psixofiziologik xususiyatlar haqida, uning aqliy moslashuvining xususiyatlarini oldindan belgilab beruvchi mavjud shaklda taqdim etilgan ma'lumotlarga hissa qo'shadi. Harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarning, shuningdek ekstremal sharoitlarda, ayniqsa, uzoq muddatli avariya-qutqaruv ishlarida, uning funksional kuchlanishi tabiiy ravishda oshib borishi, ishlashi va psixologik barqarorlik zaxiralari kamayishiga tayyor bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan, u jabrlanganlarga, ba'zan esa o'z hamkasblari bilan ziddiyatlarda ortiqcha ish bilan qanday munosabatda bo'lishni bilishi kerak [2].

Shunday qilib, psixologik tayyorgarlik harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarning aqliy holatini optimallashtirish, inson hayotini saqlab qolish, moddiy qadriyatlarni asrash, uning axloqiy qiyofasi va fidoyilikni shakllantirishga qaratilgan faoliyatining asosiy motivatsiyasini yaratadi. U harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarga o'z bilimlari va qobiliyatlariga ishonch, o'z ishining ahamiyatini anglash, uni har qanday holatda oxiriga yetkazish kerakligini beradi.

Umuman olganda, psixologik tayyorgarlik qutqaruvchiga o'z-o'zini nazorat qilish, qiyinchiliklar va xavf-xatarlarga qarshi turish qobiliyatini beradi. Bunday holatda paydo bo'ladigan stress, uning samaradorligi va sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan o'z faoliyatini va harakatlarning maqsadga muvofiqligini oshiradi.

Respublikada harbiy xizmatchilar va xizmatchi-qutqaruvchilarning psixologik tayyorgarligi bo'yicha amaldagi tizim tahlili, shuningdek ilg'or xorijiy davlatlar tajribasini inobatga olgan holda quyidagilar taklif etiladi:

1. Harbiy xizmatchilar, xizmatchi-qutqaruvchilar va vazirlik Akademiyasiga kiruvchi abituriyentlar bilan psixologik diagnostika, ruhiy salomatlikni tayyorlash, tuzatish va tiklash, kasbiy vazifalarni bajarish bilan bog'liq muammolarni hal qilish, shuningdek tizimga qabul qilingan xodimning psixologik muvofiqligini tekshirishdan o'tkazish tizimini yaratish;
2. Favqulodda vaziyat xavfi yuzaga kelishi yoki real favqulodda vaziyatlar sharoitida aholining barcha qatlamiga psixologik yordam ko'rsatishni amaliyotga joriy etish;
3. Favqulodda vaziyatlar davrida "Ishonch telefon"i orqali psixologlar tizimli maslahat berishi, shuningdek rasmiy veb-saytida aholi bilan yozishmalar orqali psixologik yordam ko'rsatishni tashkil etish;
4. Vazirlik tizimida aholining barcha qatlami uchun kundalik faoliyat rejimida professional psixologik yordam ko'rsatish tizimini yaratish;
5. Vazirlik tizimida ekstremal profil mutaxassislarni psixofiziologik diagnostika, psixologik tayyorgarlik va psixologik rehabilitatsiya qilishda zamonaviy innovatsion yondashuvlaridan foydalanishga o'rgatish;
6. Hududiy, shu jumladan, Toshkent shahar FVB psixologik qo'llab-quvvatlash sektorlarini tashkil etish va faoliyat olib borishini ta'minlash;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziev E. “Umumiy psixologiya”) // 1-kitob, Toshkent, 2002, 238 bet.
2. Tyurin A.A. “Psixofiziologicheskie xarakteristiki voennoslujashix s raznim urovnem adaptatsii” // Dissertatsiya kandidat psixologicheskix nauk, str 51.
3. Samarov R, Mahmudov R. “Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimida psixologik tayyorgarlik” // Jurnal “Muhofaza +” // Toshkent, 2007, 16-18 betlar.
4. Nurxo‘jayev A., Hikmatullayev S. // Tabiiy ofatlar – Toshkent – 2004.
5. Upravleniye v chrezvichaynix situatsiyax: Uchebnoye posobiye// N.I. Arxipova, V.V. Kul’ba – Moskva 2008.
6. Psixologicheskaya zashita v chrezvichaynix situatsiyax: Uchebnoye posobiye// pod red. L.A. Mixaylova. – SPb.: Piter, 2009. – 256 s.: il.
7. Psixopatologicheskiye posledstviya chrezvichaynix situatsiy: Uchebnoye posobiye// M: Akademicheskij Proyekt; 2000. -268 s. (Biblioteka psixologii,psixoanaliza, psixoterapii).

Elektron saytlar:

1. <https://fvv.uz/ru/psychology/about>
2. (<http://psi.mchs.gov.ru/>)
3. <https://mchs.gov.by/ministerstvo/psikhologicheskaya-sluzhba/>
4. <http://emer.gov.kz/ru/898-2016-09-28-05-10-26>.

MA'RIFAT ULASHIB

АҲМАДАЛИ АСҚАРОВ

Ўзбекистон Фанлар академиясининг
ҳақиқий аъзоси, тарих фанлари доктори,
профессор, Беруний номидаги давлат
мукофоти совриндори, Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган фан арбоби, Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган ёшлар мураббийси,
Эл-юрт хизмати ордени соҳиби,
1-даражали меҳнат фахрийси

ИЛМГА БАХШИДА УМР

Ассалому алайкум, ҳурматли Аҳмадали Асқарович! Сизни журналимиз тахририяти ҳамда илм оламига кириб келаётган иқтидорли ёшлар номидан қутлуг 90 ёшингиз, шунингдек Ўзбекистоннинг тарих ва археология фанига қўйган улкан ҳиссангиз ва кўп йиллик самарали илмий фаолиятингиз эътироф этилиб, давлатимиз раҳбари Фармони билан “Буюк хизматлари учун” ордени билан тақдирланганингиз билан яна бир бор табриклаймиз.

Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, Сизнинг машаққатли умр йўлингиз ва илм уммонидида эришган ютуқларингиз журналимиз кузатувчилари бўлган ёшларимиз учун жуда катта ибрат мактаби ҳисобланишини эътиборга олиб ҳаёт йўлингиз ва илмий соҳада эришган ютуқларингиз тўғрисида суҳбатлашсак.

Аввало, устоз, илмий йўлингизни қандай бошлаганингиз ва археологияга қизиқишингиз қай тарзда шаклланигани ҳақида гапириб берсангиз.

А.Асқаров. Мен Наманган вилоятининг Норин туманида Учтепа қишлоғида 1935 йилнинг 25 сентябрда оддий меҳнаткаш деҳқон оиласида дунёга келдим. Оилада 8 нафар фарзанд бўлганмиз, бироқ фарзандлар ичида фақат биргина мен илм билан шуғулландим.

Дастлаб Учтепа қишлоғидаги 2-сонли тўлиқсиз ўрта мактабда биринчи синфдан то тўққизинчи синфга қадар таҳсил олдим, мактабимизда ўнинчи синф бўлмаганлиги учун қўшни Норинкапа қишлоғидаги 4-сонли мактабда ўрта мактабни 1952 йилда тамомладим.

Мактабдаги ўқиш даврида барча фанлар қатори Тарих фанига бўлган қизиқишим жуда кучли бўлган, шу сабабли орзу ва мақсадим Тошкентга бориб университетда ўқиш эди. Бироқ оиламиздаги молиявий қийинчилик сабабли пойтахтга ўқишга боришим саробга айланиши эҳтимоли юқори эди.

Ўрта мактабни битирганлигим тўғрисидаги шаҳодатномани қўлимга олгач, олийгоҳларга ҳужжат топшириш учун бир ойдан зиёд вақт борлигини эътиборга олиб, Тошкентга бориш учун қишлоғимиз қурилиш бригадирининг ярим гектарли посира¹ шолিপоясини ўтоқдан чиқариб бериш ҳисобига яхшигина пул ишлаб (60 рубль), ярмисини ота-онамга қолдириб, уларнинг дуоси билан 1952 йил 27 июль куни ҳужжатларимни олиб, Тошкентга бориш учун Норин туманидаги Ҳаққулобод поезд станциясига бордим.

Афсуски, станция чиптахонасида Тошкентга борадиган поездга умуман чипта қолмаган экан. Нима қилиш керак, ортга эса йўл йўқ. Станцияда туриб атрофга қарасам, мен тенги бир нечта болалар Тошкентга борадиган вагон тепасига чиқиб олишибди. Билдимки, уларга ҳам мен каби поездга чипта олиш насиб этмаган. Таваккал қилиб мен ҳам халтачадаги юкимни елкалаб, вагон тепасига чиқиб, тенгкурларим сафига қўшилдим ва буюк орзулар оғушида Тошкент сари йўл олдим.

Тонгда Тошкентга етиб келгач, шарқшунос олим бўлиш орзусида Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) қабул комиссиясига бориб, Шарқ факультетига ҳужжатларимни топширдим. Орадан икки-уч кун ўтгач, кириш имтихонлари ҳам бошланиб кетди. Барча фанлардан ўтказилган имтихонларни аъло баҳоларга топшириб, юқори кўрсаткичларга эришсамда, рус тилидан “3 баҳо” олганлигим туфайли, танловдан ўта олмадим.

Натижада қишлоққа қайтишга мажбур бўлдим ва салкам бир йил мактабда қотиб бўлиб ишлаб, 1953 йили Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти тарих-филология факультетининг тарих бўлимига ўқишга кирдим.

Институтда ўқиш даврида биз бўлажак тарихчиларга ўз даврининг етук фан дарғалари дарс беришди. Улар орасида Я.Ғуломов, З.Нурутдинов, С.Ражабов, Х.Бекмухамедов, Ш.Улмасбоев, О.Аминов каби устозларнинг ўқиган маърузалари мени мафтун этиб, келажакда педагогик касбини танлашимга сабаб бўлишган.

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини 1957 йили имтиёзли диплом билан тамомладим ва ўзим туғилиб ўсган қишлоқдаги мактабда ўқитувчи бўлиб иш бошладим.

Шу ўринда мени тарих-археология соҳасида етук олим бўлиб етишишимда Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги, фан арбоби Яҳё Ғуломович Ғуломовнинг ҳиссаслари катта бўлганлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Ўша вақтда Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Президенти Хабиб Мухамедович Абдуллаев томонидан ҳар бир Академия муҳбир аъзоси ва академигига ёшлар орасидан ўз соҳалари бўйича иқтидорли кадрлар танлашни, уларни эса Москва, Ленинград, Новосибирск, Киев, Минск

шаҳарларидаги илм марказларида аспирантурада ўқитиш масаласи долзарб вазифа сифатида қўйилган эди. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тарих ва Археология институти директори лавозимида ишлаётган Я.Ғуломов шахсан Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Президенти Х.М.Абдуллаев топшириғига кўра мени педагогика институтида археологиядан дарс бериб

¹ Дехқон ўз томорқасидан ташқари дарё тошқини вақтида лойка босиб, экин-тикин майдонлари вайрон бўлган жойларга бир мавсумга шол, маккажухари, мош каби экинлар экиб олган жойлар дехқонлар тилида посира деб аталган. Бу жойлар ҳеч қачон оиланинг меросий, қонуний экин майдонлари бўлмаган.

юрган кезларида мендаги тарих фанига бўлган қизиқишни илғаб, менга ҳам аспирантурада ўқишим учун тавсиянома берилган эди.

Мен эса қишлоқ мактабида ҳам, Низомий номидаги педагогика институтида ҳам ўзбек тилида таълим олганлигим боис амалиётда рус тилини билмас эдим. Рус тилини билмай, Москва ёки Ленинградда ўқишдан чўчиб, қўлимда тавсияномам бўлсада қишлоғимга қайтиб, ўқитувчи бўлиб ишлай бошладим.

Тақдирнинг тухфасини қарангки, 1958 йил май ойида Тошкентга келганимда 10-трамвайда устоз Я.Ғ. Ғуломовни учратиб қолдим. Устозга Норин район партия ташкилотининг тавсияси билан пропагандистлар курсига ўқишга келганимни, келажакда партия ходими бўлишим мумкинлиги ҳақида режамни эшитгач, устоз “портлаб” кетдилар, жаҳллари чиқиб, мен сени аспирантурада ўқишингга тавсиянома уюштирсамда, сен қўрқоқлик қилиб қишлоғинга кетиб юборибсан. Сендан партия ходими эмас, археолог олим чиқади, деб ўзлари билан институтга олиб кетдилар.

Аспирантурага кириш имтихонларидан муваффақиятли ўтгач, 1958 йил август ойида устозим Я.Ғуломов билан биз 6 нафар аспирантлар поездда Москвага жўнадик, 4 киши Москвада қолиб, мен ва Ўткир Исломов устоз билан бирга Ленинградга кетдик.

Собиқ Совет Иттифоқи Фанлар Академияси Археология институти Ленинград бўлимининг раҳбарияти қарорига мувофиқ, тарих фанлари доктори, профессор М.П. Грязновга аспирант сифатида бириктирилдим.

Устозим Михаил Петрович Грязнов археологик қазилмалар олиб боришда тенги йўқ методист, археологик артефактлар таҳлилидан тўғри тарихий хулосалар чиқаришда, тарихий умумлашмалар қилишда зукко олим, моҳир кузатувчи, талабчан педагог эдилар. Тарихчи-археолог бўлиб етишишимда, у кишининг хизматлари бекиёс бўлган. Илм қилиш сирларини, археологик артефактлар анализи ва таҳлилидан тарихий умумлашмалар, хулосалар чиқаришни у кишидан ўргандим.

Аспирантурани ўташ билан бирга, ҳар йили баҳор мавсумида устоз Я.Ғ. Ғуломов билан икки ой Ўзбекистонда, ёз ойларида 2-3 ой устоз М.П. Грязнов билан Сибирь даштларида археологик экспедицияларда қатнашдим, мустақил отряд раҳбари бўлишни ўргандим. Таниқли археолог В.М. Массон билан Жанубий Туркманистон археологик экспедицияларида, бронза-шунос В.И. Сарияниди билан собиқ совет давлатининг Афғонистондаги археологик экспедицияларида иштирок этиб, билимларимни дала амалиётларида мустаҳкамлаб бордим.

Олиб борган илмий изланишларим натижаси сифатида “Бронза даврида қуйи Зарафшон” мавзусида тайёрлаган илмий тадқиқот ишимни 1963 йил 9 январда Собиқ Совет Иттифоқи Фанлар Академияси Археология институтининг Ленинград бўлими қошидаги ихтисослаштирилган илмий кенгашда муваффақиятли ҳимоя қилиб Тошкентга қайтдим ҳамда 1970 йилга қадар Тарих ва археология институтида меҳнат қилдим.

Ўзбекистон замини археологик ёдгорликларга жуда бой эканлиги ва археологлар томонидан ҳудудда яшаган халқлар тарихи, маданияти, маданий меросни ўрганиш борасида олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларини янги босқичга олиб чиқиш ҳамда археология бўйича юқори малакали миллий кадрлар тайёрлаш мақсадида 1970 йилда Самарқанда шахрида

Археология илмий-тадқиқот институти ташкил этиш бўйича Ҳукумат қарори қабул қилинди ва Ўзбекистон Фанлар Академияси Президенти қарорига асосан мазкур илм даргоҳига директор этиб тайинландим.

Жуда катта қийинчилик билан Археология илмий-тадқиқот институтининг фаолиятини йўлга қўйишга эришдим. Негаки, директор этиб тайинланганимда қўлимда фақат институтни ташкил этиш бўйича Ҳукумат қарори бор эди холос. Самарқандга бориб, вилоят раҳбарияти билан институт учун ер ажратиш, маъмурий бино қуриш, илмий ходимларни институтга жалб этиш, уларни турар жой билан таъминлаш, шунингдек археологик қазилмалар олиб бориш учун махсус техникалар ажратиш ва бошқа ташкилий масалалар билан жиддий шуғуланишга тўғри келди. Кўпгина бюрократик муаммоларга дуч келишимга қарамай билдирилган ишонч ва масъулиятни суистеъмол қилмай институт фаолиятини йўлга

қўйишга эришдим ҳамда 1980 йилнинг 29 февралига қадар Археология институти директори сифатида хормай-толмай меҳнат қилдим.

Бу орада 1977 йил 15 апрель куни Москвада Иттифоқ Фанлар Академияси Археология институти қошидаги илмий кенгашда “Бронзовый век южного Узбекистана. К проблеме развития локальных очагов древне-восточных цивилизации” мавзусидаги докторлик диссертациямни ҳимоя қилиб тарих фанлари доктори илмий даражасини ҳам қўлга киритдим.

1990-1994 йилларда эса Ўзбекистон Олий Кенгаши депутати сифатида Ўзбекистон Республикасининг ўз суверенитетини қўлга киритиши, мустақил давлатнинг қонунлари ва давлат рамзларини қабул қилинишида фаол иштирок этганлигимдан ҳамиша ғурурланаман. Депутатлик фаолиятим якунлангач, Ўзбекистон Фанлар академияси ва унинг тизим ташкилотларида масъул лавозимларда ўз фикрим ҳамда эътиқодимга содиқ қолган ҳолда фаолият олиб бордим.

Кейинги фаолиятим Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети (Низомий номидаги ТДПУ) билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кечмоқда яъни 2001 йилдан бошлаб шу кунга қадар профессор лавозимида бўлгуси педагогларга Ўзбек халқининг этногенези ва Археология фанларидан сабоқ бериб келмоқдаман.

Сизнингча, археологик илмий фаолиятингизда энг катта ютуқ ёки топилма қайси бўлган?

А.Асқаров: Менинг археологик илмий фаолиятимда энг катта ютуқларим “Сополлитепа” номли протошаҳар ва “Жарқўтон” номли илк шаҳар ёдгорликларида олиб борган стационар казишмаларимда қўлга киритилди. Унга қадар советлар даври тарихшунослигида ўзбек халқи чорвадор халқ, кўчманчи, давлатчилиги эса совет даврида, қачонким Ўрта Осиёда миллий давлат чегаралаш сиёсати ўтказилганлиги туфайли буюк рус халқи, большевиклар Россияси туфайли Собиқ Совет Иттифоқи таркибида Ўзбекистон номли давлатчиликка эришди, деган қарашлар мавжуд эди.

Бу заминга илк шаҳар маданиятини Эрон Аҳамонийлари, Искандар Зулқарнайн олиб кирди, деган тасаввур яратилган эди. Менинг Сополлитепа ва Жарқўтондаги кашфиётларим бундай илмий қарашларга чек қўйди, давлатчилигимизнинг ва илк шаҳарсозлик маданиятининг тарихий илдизлари Ўзбекистон ҳудудларида 4 минг йилга, пахтачилик, ипакчилик, буюк ипак йўли ва боғдорчилик камида 2 минг йилга қадимийлаштирилди.

Ноёб археологик топилмалар қаерда казишмалар олиб бормай барчасида бўлган. Уларнинг сони беҳисоб, илмий аҳамияти эса Ўзбекистон моддий ва маънавий маданият топилмалари хазинасида ўз ўрнига эга.

Илм йўлидан боришни истаган ёшларимизга қандай маслаҳатлар берган бўлар эдингиз, қайси фазилатлар энг муҳим, деб ҳисоблайсиз?

А.Асқаров: Бугунги ёшларга қиндик қонингиз тўқилган она ватанни севинг, унга содик бўлинг, ёшлиқдан илм-фан асосларини эгаллашда сабр-тоқатли бўлинг! Биринчи навбатда

ўз она тилингиз ва ўзбек адабиётини, она-Ватанингиз тарихини чуқурроқ билишга интилинг, ижодий фикрлашни ўрганинг!

Кўлингиздан телефон эмас, китоб тушмасин. Хорижий тилларни билиш яхши, аммо севган соҳангиз бўйича билимдон бўлмасангиз, хорижий тил орқали ўз билимингизни намойиш эта билмасангиз, етук олим эмас, таржимон бўлиб қолаверасиз!

Ҳалоллик, холислик ва тўғрисиўзлик инсон ахлоқ-одобининг ганжидир. Агар илм-фанда етук олим бўлишни истасангиз сабр-тоқатли бўлишни унутманг. Ҳамма ёшлар олим бўлишни орзу қилади, аммо фаннинг ўзи танлаган олимгина машхурлик чўққисига кўтарилади. Бу олим бўлишликнинг энг муҳим фазилатидир. Буларнинг барчасига тинимсиз меҳнат туфайли эришилади. Ўқиш ҳам, етук олим бўлишлик ҳам ўзига хос машаққатли меҳнатдир.

Агар яна бир бор ҳаётни бошидан яшаш имконингиз бўлса, яна шу соҳани танлар эдингизми?

А.Асқаров: Ҳа, ҳеч шубҳасиз, айнан севган соҳам – археолог бўлишни танлаган бўлар эдим.

Академик сифатида, инсоний жихатда ҳам, 90 ёшингизда қандай орзулар билан яшаяпсиз?

А.Асқаров: Ҳаётда орзусиз инсон бўлмайди, гарчи 90 ёшга кирган бўлсам ҳам менинг ҳам ушалмаган орзуларим бор. Мен иш фаолиятим давомида ҳеч қачон бошлаган ишимни охирига етказмай ташлаб кетган жойим бўлмаган. Ўзим туғилиб ўсган Учтепа қишлоғида 80 ёшга етган чоғимда Учтепа Булоқмозор археологик ёдгорликлар мажмуасини ўрганиш бўйича давлат грантининг ғолиби бўлдим.

Мажмуа таркибидаги “Учтепа 2” археологик объектини тўлиқ очган эдим, объект ноёб зардуштийлик ибодатхонаси бўлиб чиқди. Вилоят ҳокимлиги ва Республика инновацион ривожланиш вазирлиги (ҳозирда Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги) раҳбарияти тавсияси билан объектни “Мовий осмон” остидаги музейга айлантириш таклифи бўлди. Шу мақсадда 8 миллиарддан ортиқ маблағ сарфланди ва мазкур объектда тўлиқ консервация ишлари амалга оширилди ҳамда қазилма ишлари 2022 йилда якунланди. Менинг ягона орзуйим мазкур объект мовий осмон остидаги музейга айлантирилса – Яратганга шукроналар айтиб, яна бир орзу қилган мақсадимга эришган бўлар эдим.

Устоз, суҳбатимиз якунида “Ёшлар ва илм-фан” журнали ўқувчиларига қандай тилакларингиз бор?

А.Асқаров: Мен ўтган умрим давомида ҳалол меҳнат туфайли бир инсон эришиши мумкин бўлган барча ҳаётий орзуларимга эришдим деб айтсам асло муболаға бўлмайди. Ҳаётда қўлга киритган барча ютуқларим аввало ота-онамнинг панд-у насиҳатлари, илм йўлида менга устозлик қилган буюк инсонларнинг ғамхўрлиги ҳамда ўз олдимга қўйган мақсадим йўлидаги қатъият билан қилган меҳнатларимнинг натижасидир.

Сизлар ҳам энг аввало она Ватанга содиқ ёшлар бўлинг, Юртбошимиз томонидан амалга оширилаётган ислохотларга дахлдор эканлигингизни ҳеч қачон унутманг!. Устозларнинг насиҳатлари ва тавсияларига амал қилиб, илм олиш, тил ўрганишдан чарчаманг, ҳалол ва тўғри сўзли бўлинг!

Асал Азаматова суҳбатлашди.

AKRAMOV ABDUMALIK ABDUMUTALOVICH

Talaba va o'quvchilarni ijtimoiy
faolligini oshirish markazi direktori,
pedagogika fanlari doktori, professor

MAHALLA, INSON VA TARAQQIYOT, BU G'OYALAR PREZIDENTIMIZ MUROJAATNOMASINING ASOSIY MAZMUNINI TASHKIL ETADI

Prezident Murojaatnomasi – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining 2026-yilga yo'naltirilgan siyosiy yo'l xaritasidir.

Ma'lumki, 2025-yilning 26-dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llangan Murojaatnoma mamlakatimiz taraqqiyotining navbatdagi muhim bosqichini belgilab beruvchi strategik siyosiy hujjat bo'ldi. Mazkur Murojaatnoma 2026-yilda amalga oshiriladigan islohotlarning asosiy ustuvor yo'nalishlarini aniq belgilab, davlat va jamiyat rivojining uzoq muddatli maqsadlarini o'zida mujassam etdi.

Davlatimiz rahbari Murojaatnomada **“Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili”** doirasida olib boriladigan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarga alohida e'tibor qaratdi. Ushbu yondashuv jamiyatning eng quyi bo'g'ini – mahalla orqali davlat boshqaruvini takomillashtirish, aholi muammolarini joyida hal etish va fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Murojaatnomada davlat boshqaruvini soddalashtirish, idoralararo takrorlanishlarni bartaraf etish, davlat organlarining hisobdorligini kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Prezident Oliy Majlis va mahalliy Kengashlarning real siyosiy institut sifatidagi rolini kuchaytirish, ularni bevosita xalq manfaatlariga xizmat qiladigan tuzilmaga aylantirish zarurligini ta'kidladi.

Bu, o'z navbatida, qonun ijodkorligi sifatini oshirish, parlament nazoratini kuchaytirish va davlat hokimiyati faoliyatida ochiqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Murojaatnomada iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga, uning natijalarini aholi farovonligiga bevosita bog'lash asosiy vazifa etib belgilandi. Kambag'allikni qisqartirish, barqaror bandlikni ta'minlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda hududlar iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish masalalari davlat siyosatining markazida turishi qayd etildi.

Xususan, mahalla darajasida iqtisodiy faollikni oshirish, oilaviy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish orqali aholi daromadlarini ko'paytirish muhim yo'nalish sifatida belgilandi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev Murojaatnomada inson kapitalini rivojlantirish masalasiga strategik ustuvorlik berdi. Ta'lim sifatini oshirish, oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini kuchaytirish, yoshlarni zamonaviy kasb va bilimlar bilan qurollantirish mamlakat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida baholandi.

Ta'lim tizimida adolat, sifat va uzluksizlikni ta'minlash, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida qayd etildi.

Mazkur Murojaatnomada 2026-yilda amalga oshiriladigan islohotlarning ustuvor yo'nalishlari aniq ko'rsatildi, shu jumladan oliy ta'lim tizimining sifatini oshirish, universitetlar ilmiy salohiyatini mustahkamlash va talabalarning zamonaviy kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari ham alohida ta'kidlandi. Bu esa oliy ta'lim muassasalari uchun yangi strategik imkoniyatlar yaratib, ularni ilm-fan, innovatsiya va ta'lim sifatini oshirishga yo'naltiradi.

Murojaatnoma talabalarni vatanparvarlik, mas'uliyat va tashabbuskorlik ruhida tarbiyalash, ilmiy va ma'naviy salohiyatini yuksaltirishga alohida e'tibor qaratadi. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalari rahbarlari va professor-o'qituvchilarga ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli va zamonaviy yondashuvlar asosida olib borish vazifasi yuklatilgan.

Natijada, Prezident Murojaatnomasi nafaqat mamlakatimizning umumiy rivojlanish strategiyasini belgilab beradi, balki oliy ta'lim tizimi va ilmiy soha uchun ham muhim yo'l xaritasi bo'lib xizmat qiladi. U talabalarning sifatli ta'lim olishini ta'minlash, professor-o'qituvchilar salohiyatini oshirish va universitetlar ilmiy salohiyatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Shu o'rinda e'tirof etish joizki, *Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi* ham Prezidentimiz tashabbuslarini hayotga tatbiq etishda faol ishtirok etmoqda. Markaz tomonidan turli tadbirlar, tanlovlar va loyihalar tashkil etilib, talabalarning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va vatanparvarlik ruhini rivojlantirishga qaratilgan ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, markazning faoliyati talabalarni keng qamrab olib, ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi hamda yoshlarni ma'naviy, ilmiy va kasbiy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladi, shuningdek, ma'naviy-ma'rifiy va ijtimoiy barqarorlik jamiyat taraqqiyotining mustahkam poydevori bo'lib, inson qadrini yuksaltirish hamda barqaror kelajakni ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Prezidentimizning Murojaatnomasida ham aynan shu masalalarga alohida e'tibor qaratilib, jamiyatda sog'lom ma'naviy muhitni mustahkamlash, yoshlarni vatanparvarlik, mas'uliyat va tashabbuskorlik ruhida tarbiyalash ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi. Shuningdek, davlat rahbari ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli va zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini alohida ta'kidladi. Bu borada mahalla, ta'lim muassasalari va jamoatchilik institutlarining hamkorligi muhim omil sifatida e'tirof etildi.

2025-yil 26-dekabr kuni yo'llangan Prezident Murojaatnomasi Yangi O'zbekiston taraqqiyotining izchil davom etayotganini, davlat siyosatida inson manfaatlari ustuvor ekanini yana bir bor tasdiqladi. Ushbu Murojaatnoma 2026-yilda amalga oshiriladigan islohotlar uchun aniq siyosiy yo'l xaritasi bo'lib, jamiyatning barcha qatlamlarini umumiy maqsad – barqaror rivojlangan, adolatli va farovon davlatni barpo etishga safarbar etadi.

Davlat rahbari ta'kidlaganidek, yagona maqsad atrofida birlashgan holda harakat qilinsa, O'zbekiston oldiga qo'yilgan ulkan marralarga albatta erishadi.

NAZAROV JAMSHID XOLIYOROVICH

Termiz davlat universiteti tyutori
“Eng yaxshi tyutor” nominatsiyasi
g'olibi

Bugungi kunda Prezidentimiz tomonidan ta'lim, ilm-fan va yoshlarga oid dasturlar orqali har bir yosh uchun keng imkoniyatlar eshigi ochib berilmoqda. Ushbu imkoniyatlar nafaqat bilim olish, kasbiy malaka va iqtidorni rivojlantirishga, balki yoshlarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga, o'z g'oya va tashabbuslarini ro'yobga chiqarishiga xizmat qilmoqda.

Ana shunday imkoniyatlardan biri sifatida Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan tashkil etilgan **“Islahotlar bilimdoni”** ko'rik-tanlovining respublika bosqichida **“Eng yaxshi tyutor”** nominatsiyasi bo'yicha **1-o'rinni qo'lga kiritish** bu faqatgina mening yutug'im emas, balki men bilan bir safda mehnat qilayotgan jonkuyar, fidoiy tyutorlarning ham yutug'idir.

Tyutorlik faoliyatidagi eng qiyin jihatlardan biri, har bir talabaga individual yondashuv va uning qalbiga yo'l topishdir. Chunki har bir yoshning orzusi, maqsadi va ichki dunyosi o'ziga xos. Talaba yoshlarning qadamma-qadam o'sib borishini ko'rish, ularning muvaffaqiyatlariga guvoh bo'lish va birgalikda yangi marralarni zabt etishini ko'rish bebaho hissiyotdir.

Har bir talabaning yutug'i – mashaqqatli faoliyatimizning ulkan yutug'idir. Men ishonamanki, agar bugun bir yosh ilmga ishonch bilan qadam qo'ysa, ertaga u nafaqat o'z taqdirini, balki butun jamiyat kelajagini yoritadigan kuchga aylanadi. Tyutorlik yo'limdagi eng katta sharafigim esa ana shunday yoshlarga yo'l ko'rsatishdir.

USMONOVA SHAHINA XUDOYNAZAR QIZI

Shahrisabz davlat pedagogika
instituti 1-bosqich magistranti
“Eng faol islohotlar targ‘ibotchisi”
nominatsiyasi g‘olibi

Men uchun har bir yutuq tasodif emas. Uning ortida tinimsiz izlanishlar, ko‘rinmas mashaqqatlar, ichki kurash va eng muhimi o‘z tanlagan yo‘liga bo‘lgan mustahkam ishonch mujassam.

Bugun “Yoshlar va ilm-fan” jurnalini kuzatib borayotgan tengdoshlarimga shuni aytmoqchimanki, muvaffaqiyat bir kunda kelmaydi, unga sabr va qat’iyat bilan yetib boriladi. Shu kungacha **“Fevral”** va **“Ranglar jilosi”** nomli she’riy to‘plamlarim, shuningdek, **“Sen tomonda”** deb nomlangan ilmiy-ijodiy to‘plamim nashr etilgan. Ayni paytda esa Qashqadaryo viloyati **“Mushoira”** klubi koordinatori sifatida faoliyat yuritib kelmoqdaman.

Har bir o‘qilgan manba, har bir yozilgan satr va har bir tashabbus bu o‘zimni va jamiyatni anglash sari tashlangan qadamlardir. Yurtimizda tashabbuskor yoshlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan **“Islohotlar bilimdoni”** ko‘rik-tanlovining respublika bosqichida **“Eng faol islohotlar targ‘ibotchisi”** nominatsiyasida **1-o‘rinni** qo‘lga kiritdim. Bu esa mamlakatimizda yoshlarga qaratilayotgan e’tiborning yaqqol ifodasidir. Ayol-qizlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat tashabbuslari tufayli bugungi kunda magistratura bosqichida kontraktsiz ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ldim. Shu sababli men bu yo‘lda yoshlar ovozini yetkazish, islohotlarning mazmun-mohiyatini tushuntirish va tengdoshlarimni befarq bo‘lmaslikka chorlashni o‘z oldimga maqsad qilib qo‘ydim.

Men ishonamanki, ilimli va faol yoshlar bor ekan, jamiyatimiz taraqqiyoti mustahkam poydevorga ega bo‘ladi. Eng asosiysi esa bu yo‘lda yolg‘iz emasligimni, men kabi fikrlaydigan, izlanadigan va o‘zgarishlarga ishonadigan yoshlar borligini bilish menga kuch bag‘ishlaydi.

TOSHTURDIYEV NURBEK NURALI O'G'LI

Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti
2-bosqich talabasi –
“Eng faol islohotlar targ'ibotchisi”
nominatsiyasi g'olibi

Yosh talaba uchun har bir kun yangi imkoniyat va yangi sinovdir. Muvaffaqiyat esa faqatgina natijaga erishish bilangina cheklanmaydi, balki o'z ustida ishlash, yangi bilimlar orttirish va jamiyatga hissa qo'shish jarayonida namoyon bo'ladi.

Bu yo'lda ustozlarimning qo'llab-quvvatlashi, ularning bilim va tajribaga tayangan yo'l-yo'riqlari menga nafaqat tayanch, balki izlanish, mehnat va qat'iyat ruhini shakllantiruvchi muhim omil bo'lib kelmoqda.

Joriy o'quv yili men uchun omadli va mas'uliyatli davr bo'ldi. Xususan, 2024–2025-o'quv yili uchun Beruniy nomidagi davlat stipendiyasi sovrindori bo'lishim menga yanada katta motivatsiya bag'ishladi. Shuningdek, joriy yilda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan tashkil etilgan “**Islohotlar bilimdoni**” respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy tanlovda faxrli **2-o'rinni** qo'lga kiritdim. Bu yutuq bilim va tajribamni yanada oshirishga undadi. Shu bilan birga, ilmiy faoliyat bilan ham muntazam shug'ullanib kelmoqdaman. Bugungi kunga qadar 50 ga yaqin ilmiy maqola va tezislarim respublika hamda xalqaro miqyosdagi nufuzli jurnallar va konferensiyalarda e'lon qilingan. Ilmiy yo'nalishda 3 ta mualliflik kitobim nashr etilgan bo'lib, respublika va xalqaro darajada tashkil etilgan turli loyiha, grant, seminar va anjumanlarda faol ishtirok etib kelmoqdaman.

Mazkur jarayonlar nafaqat ilmiy salohiyatimni mustahkamlashga, balki dunyoqarashimni kengaytirish, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish hamda boy tajriba orttirishimga xizmat qilmoqda.

Ishonchim komilki, ilmga tayangan, faol yoshlar bor ekan, mamlakatimiz taraqqiyoti barqaror va yorqin bo'ladi.

KOMILOVA DILRABO RAXIMBOY QIZI

Urganch davlat tibbiyot instituti
6-bosqich talabasi –
“Eng faol islohotlar targ‘ibotchisi”
nominatsiyasi g‘olibi

Men tanlovda “Eng faol islohotlar targ‘ibotchisi” nominatsiyasi bo‘yicha ishtirok etdim. Asosan aholining tibbiy salomatligini yaxshilash, shuningdek, tibbiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning talabalik davridan boshlab xalqqa sifatli xizmat ko‘rsatishga bo‘lgan intilishini oshirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirib kelmoqdaman.

Shulardan biri **“Qariyalar hamisha yoshlar ardog‘ida”** loyihasi bo‘lib, ushbu tashabbus doirasida ko‘ngilli tibbiyot talabalari bilan birgalikda qariyalar va nogironlar holidan muntazam xabar olib turamiz. Bu jarayonda ularga tibbiy yordam ko‘rsatish bilan birga, uy yumushlarida ko‘maklashib, ko‘ngillarini ko‘tarishga ham imkon qadar hissa qo‘shmoqdamiz.

“Islohotlar bilimdoni” tanlovining respublika bosqichida yurtimizning turli hududlaridan kelgan iqtidorli va bilimli talabalar ishtirok etdi. Tanlov davomida targ‘ibotchi talabalar bilan fikr almashdik, jamoa bo‘lib ishladik. Har bir nomzod o‘z faoliyati va olib borgan targ‘ibot ishlarini 5–7 daqiqalik taqdimotlari orqali yoritib berishdi. Ushbu tanlovda faxrli **2-o‘rinni** egalladim.

Bu yutuqlarga erishishimda eng katta sababchi sifatida ota-onamning ishonchi va duolarini e‘tirof etib, meni doimiy qo‘llab-quvvatlab kelayotgan oila a‘zolarim va yaqinlarimga samimiy minnatdorlik bildiraman.

Tanlov jarayonida shunga yana bir bor amin bo‘ldimki, ilmga intilgan, faol va ijtimoiy mas‘uliyatni chuqur his etadigan yoshlar bor ekan, hatto eng kichik tashabbuslar ham jamiyat hayotida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘la oladi.

Shu munosabat bilan “Yoshlar va ilm-fan” jurnali o‘quvchilarini kirib kelayotgan Yangi yil bilan samimiy tabriklayman. Barchamiz uchun yangi yil yangi marralar, katta yutuqlar va ezgu tashabbuslarga boy bo‘lsin!

**“Islohotlar bilimdoni”
tanlovi g‘oliblari
bo‘yicha
to‘liq ma‘lumotlar**

MURODXONOV MUHAMMADNUR MUZAFFARXON O'G'LI

Toshkent davlat yuridik universiteti
3-bosqich tabalasi – “Yilning eng
faol ixtirochi-innovator talabasi”
nominatsiyasi g'olibi

Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan tashkil etilgan **“Yilning eng faol talabasi – 2025”** respublika ko'rik-tanlovida **“Yilning eng faol ixtirochi-innovator talabasi”** nominatsiyasi bo'yicha **1-o'ringa** loyiq deb topildim. Bu qilayotgan harakatalarimga, mehnatlarimga ko'rsatilgan yuksak e'tibordir. Bundan tashqari, Yangi O'zbekiston yoshlari uchun yaratilayotgan imkoniyatlardan keng foydalanган holatda “Hoji-Akbar Rahmonqulov” nomidagi va “Maxmudxo'ja Behbudiy” nomidagi maxsus stipendiyalar sohibi bo'ldim.

Jumladan, 2025-yil O'zbekiston oliy, ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi va O'zbekiston Yoshlar Ittifoqining 2/2/6-Qo'shma Qaroriga asosan “Innovatsion g'oyalar yetakchisi” ko'krak nishoni sohibiman. Shu bilan birga, Oliy majlis Qonunchilik Palatasi huzuridagi “Yoshlar Parlamenti” Qo'mitasi raisi o'rinbosari sifatida tayinlanganman. 2025-yil EHM uchun maxsus “Xalqaro huquq atamalari” nomli dastur ishlab chiqib, DGU guvohnomasiga ega bo'lganman.

2025-yil O'zbekiston Respublikasining “Guinness World Records” xalqaro rekordlar kitobida “Most people assembling robots simultaneously” nomi asosida kirish uchun tashkilotchi sifatida qatnashdik. Buning natijasida, 1946 nafar talaba yoshlar robotlarni yig'ishdi va xalqaro record o'rnatildi.

Shu kunga qadar erishgan yutuqlarim oilam va ustozlarimning bergan ta'lim tarbiyasining natijasi va Yurtboshimizning yoshlarni qo'llab quvvatlashga qaratayotgan e'tiborlarining namunasidir. Tengdoshlarimga aytar so'zim esa har bir katta muvaffaqiyat kichik tashabusslardan boshlanadi. Siz harakatni boshlang, xato qilishdan qo'rqmang, yengilmang eng asosiysi o'rganishdan, izlanishdan to'xtamang, mehnatlaringiz natijasiz qolmaydi.

ESHIMOVA SHAXZODA SOHIB QIZI

Qarshi davlat universiteti 3-bosqich talabasi – “Yilning eng faol iqtidorli talabasi” nominatsiyasi g'olibi

Inson ulg'aygani sari unga bu hayot qanday imkoniyatlar beryapti, u esa bundan qay tariqa foydalanyapti shu to'g'risida ko'p o'ylab qolar ekan. Bugungi kunda respublikamizda biz yoshlar uchun, ko'plab imkoniyatlar yaratilmoqda. Tengdoshlarim kabi men ham ushbu imkoniyatdan samarali foydalangan holda, yuksak natijalarga erishdim. Ayniqsa joriy o'quv yili men uchun omadli, mas'uliyatli va biroz mashaqqatli o'tdi desam mubolag'a bo'lmaydi.

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan **“Yilning eng faol talabasi – 2025”** tanlovida ishtirok etdim va Respublika bosqichida **“Yilning eng faol iqtidorli talabasi”** nominatsiyasida **1-o'rin** sohibi bo'ldim.

Shu kunga qadar, hech bir yutug'imga tasodif bilan erishmadim, buning eng katta sababchi sifatida ustozlarim, ilmiy rahbarim va yaqinlarim, shuningdek, oila a'zolarimning ishonchi, ularning qo'llab-quvvatlashi menga katta kuch berdi. O'qish bilan birga, ilmiy va ijtimoiy faoliyatni doimiy olib borishga, shuningdek, jamiyatimizga foyda keltiradigan loyihalarni amalga oshirishga intildim. Ko'plab xalqaro tanlovlarda ishtirok etdim hamda shaxsiy ko'rgazmalar qilishga muvaffaq bo'ldim. Jumladan, 2024-yilda **“ILK QADAM”** nomli dastlabki shaxsiy rasmlar ko'rgazmamni tashkil etdim, 2025-yilda **“8-mart xalqaro xotin qizlar kuni”** munosabati bilan milliy liboslar targ'ibotiga bag'ishlangan ko'rgazmada qatnashdim. Shuningdek **“San'at – inson qalbini tozalovchi buyuk kuch”** nomli shaxsiy ko'rgazmalarimni tashkil qildim.

Tanlov jarayonida yana bir bor amin bo'ldimki, ilmga intilish, faollik va mas'uliyatni his etish hamda izlanishlar albatta o'z samarasini beradi. Har bir bilimli va tashabbuskor talabaning eng kichik tashabbuslari ham jamiyat hayotida katta o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin.

IMOMALIYEVA SHAXZODA JAHONGIR QIZI

Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti 4-bosqich talabasi –
“Yilning eng faol tadbirkor talabasi”
nominatsiyasi g'olibi

Men “Yilning eng faol tadbirkor talabasi” Respublika ko‘rik-tanlovida **1-o‘rinni** egallaganimni katta mas’uliyat va faxr bilan qabul qildim. Bu yutuq men uchun shunchaki sovrin yoki unvon emas, balki tanlagan yo‘limning to‘g‘ri ekanini tasdiqlovchi muhim natijadir.

2025-yilda o‘zimning “IMO-ZAY PROM” nomli shirinliklar ishlab chiqaruvchi korxonamga asos soldim. Dastlabki qadamni mahallamizdagi do‘konlarga o‘z mahsulotlarimni kiritish bilan boshladim. Keyinchalik butun Denov shaxriga, Sariosiyo, Uzun, Sho‘rchi tumanlari va qarabsizki bugungi kunda mahsulotlarim poytaxtimiz bozorlarida ham sotilmoqda. Ayni kunlarda mahsulotlarim turlarini ko‘paytirishni maqsadida 100% tabiiy xomashyodan foydalangan holda “ImoZay” nomidagi pistali shirinliklarni ishlab chiqarishni boshlash arafasida turibman. Tadbirkorlik faoliyatimni boshlagan kundan boshlab, men faqat moliyaviy foyda emas, balki jamiyatga real naf keltirishni o‘zimga asosiy maqsad qilib qo‘yganman. Xususan, nogironligi bo‘lgan shaxslarni ish bilan ta‘minlash, ular uchun mos mehnat sharoitlarini yaratish faoliyatimning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir..

Bugungi kunda Vatanimizda tadbirkorlik inson qadrini ulug‘lash vositasiga aylanib borayotgani meni juda quvontiradi. Ayniqsa, Prezidentimiz tomonidan yoshlarga va ayollarga yaratilayotgan keng imkoniyatlar, imtiyozlar va qo‘llab-quvvatlash yosh tadbirkorlar uchun katta ishonch va ilhom manbaidir. Bu yutuqda mening ustozlarimning hissasi beqiyos. Ularning bilimlari, tajribalari va o‘z vaqtida bergan maslahatlari har bir qadamimda menga katta ishonch berdi. Shuningdek, oilamning doimiy qo‘llab-quvvatlashi, ishonchi va sabri men uchun eng katta tayanch bo‘lib kelmoqda. Aynan shu ishonch menga qiyinchiliklardan qo‘rqmasdan oldinga intilish kuchini berdi.

Aziz tengdoshlar, muvaffaqiyatim orqali yoshlarimizga shuni aytmoqchimanki: bugun yurtimizda yoshlar uchun ulkan imkoniyatlar mavjud, faqat harakat qilish kerak. O‘zingizga ishonib, bilim oling, mas’uliyatdan qochmang. Muvaffaqiyat bir kunda kelmaydi, lekin qat’iyat, mehnat va to‘g‘ri maqsad bilan albatta o‘z samarasini beradi.

MADAMINOVABDULLOH DILSHODJON O'G'LI

Farg'ona davlat universiteti
3- bosqich talabasi –
“Yilning eng faol sportchi talabasi”
nominatsiyasi g'olibi

Sport bizga sabrni, intizomni, mardlikni o'rgatadi. Yiqilsak – turishni, yutqazsak – yana urinib ko'rishni, g'alaba qilsak esa – kamtar bo'lishni eslatadi. Chunki haqiqiy g'alaba medalda emas, taslim bo'lmagan yurakda yashaydi. Men sportning Boks turi bo'yicha Sport ustasiman. Ushbu sport bilan 8 yildan buyon shug'ullanib kelmoqdaman. Shu davr ichida 40 dan ziyod musobaqalarda ishtirok etib O'zbekiston, Osiyo chempioni, ko'plab Xalqaro turnirlar g'olibi, hamda yaqinda bo'lib o'tgan Islom birdamlik o'yinlarida Oltin medal sohibi bo'ldim.

Shu bilan birga, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarining ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan tashkil etilgan “Eng faol yil talabasi – 2025” ko'rik tanlovining “Yilning eng faol sportchi talabasi” nominatsiyasining Respublika bosqichida faxrli 1-o'rinni egalladim. Tanlovda 5000 dan ziyod iqtidorli, ilmi talabalar qatnashdilar. Har bir nominatsiya bo'yicha 200 dan ortiq talaba va ular ichida birinchi bo'lishim quvonarli va ma'suliyatli hisoblanadi. Bugun men erishgan natijalarim uchun, va ustozlarimga – sabr bilan o'rgatgani va ishonch bergani uchun minnatdorchilik bildiraman. Ularning duosi va mehnati bo'lmaganda, men bunday natijalarga erisha olmasdim.

Biz yoshlar birlashsak va o'z sohamizni yetuk mutaxassisi bo'ladigan bo'lsak, O'zbekistonimiz dunyo reytingida ham yuqori pog'onalarni band etadi. Men ham o'z soham bo'yicha yetuk sportchi bo'lib vatanimiz bayrog'ini jahon arenalarida ko'tarilishi va yurtim rivojiga o'z hissamni qo'shmoqchiman! Kelajakda murabbiylarim kabi o'z faoliyatimni, uslublarimni yosh avlodga yetkazib hayotda va sportda o'z o'rinlarini topishga ko'maklashmoqchiman.

MURADULLOYEVA SEVINCH SOXIBJON QIZI

Samarqand davlat chet tillar instituti
3-bosqich talabasi –
“Yilning eng faol targ‘ibotchi talabasi”
nominatsiyasi g‘olibi

Targ‘ibotchi bo‘lish – avvalo mas’uliyat. Chunki har qanday qaror yoki tashabbusni targ‘ib etishdan oldin uni chuqur o‘rganish, mazmun-mohiyatini anglash va uni to‘g‘ri yetkaza olish muhim. Mening targ‘ibotchilik faoliyatim esa maktab davridayoq boshlangan. Kechagidek yodimda, 6-sinfda o‘qib yurgan kezlrimda maktabdagi “Kamalak” bolalar tashkiloti sardori etib saylangandim. Aynan shu kunlardan boshlab jamoa bilan ishlash, tengdoshlarimni bir maqsad atrofida birlashtirish va ijtimoiy faollikka chorlash mening hayotiy yo‘limga aylandi.

Prezidentimiz tashabbusi bilan tashkil etilgan Yoshlar parlamenti men kabi yoshlar uchun siyosiy bilim va tajriba maktabi bo‘lib xizmat qilmoqda. 2017-yil 14-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston yoshlar ittifoqining faol a‘zolariga oliy ta‘lim muassasalariga kirishda imtiyozlar berish to‘g‘risida”gi 914-sonli qaroriga asosan muddatidan oldin talabalikka tavsiya etildim. Bugungi kunda esa institut Yoshlar ittifoqi yetakchisi sifatida 13 mingga yaqin talabaning huquq va manfaatlarini ifoda etish, ularning taklif va tashabbuslarini tegishli rahbar va tashkilotlarga yetkazish, qiziqishlarini inobatga olgan holda tanlovlar va loyihalarni tashkil etib kelmoqdaman. Shu bilan birga Samarqand viloyatidagi oliy ta‘lim muassasalarining 350 nafardan ortiq talaba-qizlari ishtirokida “Ijodkor talaba-qizlar” forumini tashkil etganman. Ushbu forumda qizlar madaniyat, san‘at, she‘riyat va o‘z iqtidorlarini namoyish etish yo‘nalishlarida ishtirok etishgan. Institutda o‘z jamoam bilan birgalikda Munozara”, “Zakovat” va “Kahoot” intellektual o‘yinlari, “Haftada bir kitob”, “Jadidlar bilimdoni” “Kvest” va shu kabi ko‘plab loyihalar tashkil qilganman.

Joriy yilda o‘tkazilgan “Yilning eng faol talabasi – 2025” ko‘rik tanlovining Respublika bosqichida “Yilning eng faol targ‘ibotchi talabasi” nominatsiyasida 1-o‘rin sohibi bo‘ldim. Tanlovda ishtirok etgan barcha targ‘ibotchi talabalar kuchli salohiyatga ega, tashabbuskor, o‘z fikri va maqsadiga ega yoshlar ekanligidan juda quvondim. Biz raqib emas bir jamoa bo‘lib harakat qildik, fikr almashdik o‘rgandik. Fursatdan foydalanib tanlov tashkilotchilariga va hakamlar hay‘atiga va ishtirokchilarga e‘tibor va mehnatlari uchun minnatdorchilik bildirdim.

SATTIXO'JAYEV QAHRAMON SAYYIDXON O'G'LI

Namangan davlat universiteti
4-bosqich talabasi –
“Eng faol ijodkor talaba”
nominatsiyasi g'olibi

Eng avvalo, bugungi kunda yurtimizda yoshlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar, ko'rsatilayotgan e'tibor va e'tirof uchun muhtaram Prezidentimizga minnatdorchilik bildiraman. Chunki har qanday jamiyatda intilayotgan yoshlar e'tibordan chetda qolmasa, o'sha jamiyatda faol va tashabbuskor yoshlar safi yanada kengayadi. Yangi O'zbekiston yoshlari uchun esa barcha sohalarida imkoniyatlar eshigi ochiq. Men ham talabalik davrim mobaynida ana shu imkoniyatlardan samarali foydalanishga harakat qildim va bir qator yutuqlarga erishdim.

Talabalik davrimda O'zbekiston Respublikasi Yozuvchilar uyushmasi huzuridagi “Tafakkur” va “Dunyo” redaksiyalari tomonidan ta'sis etilgan “Ijodiy izlanishdagi yosh” ko'krak nishoni sohibi bo'ldim, 50 dan ortiq respublika va viloyat miqyosidagi ma'naviy-ma'rifiy tanlovlarda g'olib va sovrindor bo'ldim. Huquq sohasi bo'yicha 20 dan ortiq ilmiy maqolalarim ilmiy jurnallarda chop etildi. 20 dan ziyod ijodiy asarlarim nufuzli gazeta va jurnallarda e'lon qilindi. Muallifligim asosida bir qator she'rlarim estrada xonandalari tomonidan kuylanib kelinmoqda.

Joriy yilda esa Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi tomonidan tashkil etilgan “Yilning eng faol talabasi – 2025” Respublika ko'rik-tanlovida 200 dan ortiq oliy ta'lim muassasalari o'rtasida “Eng faol ijodkor talaba” nominatsiyasi bo'yicha 1-o'rinni qo'lga kiritdim.

“Yilning eng faol talabasi – 2025” ko'rik-tanlovida ishtirok etish men uchun katta hayotiy maktab bo'ldi. Ushbu jarayon orqali nafaqat bilim, balki mas'uliyat, intizom, vaqtni to'g'ri taqsimlash hamda jamoa bilan ishlash ko'nikmalarim yanada mustahkamlandi. Eng muhimi, bu tanlov menga shuni anglatdiki, haqiqiy yutuq faqat natija bilan emas, balki jamiyat uchun amaliy loyihalar va yoshlar manfaatiga xizmat qiladigan faoliyat orqali baholanar ekan. Bugun o'zimga nisbatan mas'uliyatim yanada oshdi – erishilgan yutuqlarni to'xtash nuqtasi emas, balki yangi marralarga eltuvchi boshlanish deb qabul qilmoqdaman.

**“Yilning eng faol
talabasi – 2025”
respublika ko'rik-tanlovi
g'oliblari bo'yicha
to'liq ma'lumotlar**

MUNDARIJA

I BOB

TABIY FANLAR

Iskandarova Nozimaxon Ubaydullo qizi.
NEYROPLASTIKLIK – MIYA O'ZGARISH QOBILIYATI VA UNING
AHAMIYATI.....6

Toshturdiyev Nurbek Nurali o'g'li, Xo'jamova Intizor Mahmadaamin qizi,
Toshtemirova Mashhuraxon Botirjon qizi.
ATMOSFERA IFLOSLANISHINI BAHOLASH:
NAVOIY SHAHRI YILLIK KUZATUV QIYMATLARI ASOSIDA.....11

II BOB

GUMANITAR FANLAR

Muminova Feruza Farxodovna.
MUSIQIY FAOLIYAT ASOSIDA O'QUVCHILARNING
TAFAKKUR JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI.....20

Jasurova Robiyaxon Sardorbek qizi.
DEVONU LUG'OTIT TURK – QADIMGI TURKIY DUNYO
ENTSIKLOPEDIYASI.....23

Karimova Arujan Kurbonali qizi.
ADABIY TA'LIM JARAYONIDA O'YIN TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH.....27

Ikromov Islom Toshturdi o'g'li.
MAMLAKATIMIZDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING
AHAMIYATI VA UNING IQTISODIYOTIMIZDA TUTGAN O'RNI.....34

Janadilova Sayra Rustem qizi.
YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH
BORASIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR.....39

Aglamova Shahzoda Sobirovna, Komilova Ziroat Murodjon qizi.
ZAMONAVIY TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....45

Yusupova Mohinur Ulug'bekovna.
OTM TALABALARINING MUSTAQIL FIKRLASHINI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA IJTIMOY ASOSLARI.....51

III BOB

TEXNIKA FANLARI

Qodirova Gulrux Ahrorjon qizi.
METAN GAZ BOSIMINI NAZORAT QILISH QURILMASINING METROLOGIK
XARAKTERISTIKASINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI ERGONOMIK
KO'RSATKICHLARNI YAXSHILASH.....58

VI BOB

Tojiboyev Abdumomin Muhtorjon o'g'li. "OMBOR LOGISTIKASIDA MAHSULOT JOYLASHTIRISH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISHNING INTELLEKTUAL OPTIMALLASHTIRISH MODELLARI"	62
---	----

Muxammadali Umurzaqov Maxmud o'g'li. AVTOMOBIL QISMLARINI BO'YOQLASHDA IKKI PURKAGICHLI ROBOT TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH.....	67
---	----

YOSHLAR VA ILM FAN

Nazaraliyev Jamshidbek. YOUTH EMPOWERMENT AS FOREIGN POLICY: UZBEKISTAN'S SOFT POWER STRATEGY IN THE UN SYSTEM.....	72
--	----

Авезов Умиджон Шарифович. БОРЛИҚНИ АНГЛАШДА ТИЛ ВА ТАФАККУРНИНГ ЎРНИ.....	79
---	----

Lutfulloyeva Jasmina Rustam qizi, Qosimova Muxlisa Axmadjon qizi. O'ZBEKISTONDA ZARGARLIK TARMOG'I – MAHALLIY SANOATNING ASOSIY DRAYVERI.....	84
--	----

Abdunabiyeva Baxoroy Ikromjon qizi. TIZIMLI O'QITISH JARAYONIDA BOLA TAFAKKURINING RIVOJLANISHI....	90
---	----

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna. TALABALARDA MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TA'LIM MUHITIDAGI USULLAR.....	95
--	----

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich, Yusupova Aziza Abdulaziz qizi. KO'PAYTIRISH VA BO'LISH METODIKASINI O'RGATISHNING AHAMIYATI.....	99
--	----

Shukurova Farangiz Alisher qizi. MEHNAT BOZORI VA AHOLI BANDLIGINI O'RGANISH.....	105
---	-----

Hasanova Sabohat Komil qizi. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MUSTAQIL ILMIY-METODIK FAOLIYATNI PIRLS TADQIQOTLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH.....	111
--	-----

Kurbanova Sug'diyona Ravshanovna. FAVQULODDA VAZIYATLAR VAZIRLIGI TIZIMI HARBIY XIZMATCHILARI VA QUTQARUVCHILARINING PSIXIK VA PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLGAN HOLDA FAVQULODDA VAZIYATLARDA TO'G'RI HARAKAT QILISHGA TAYYORLASH.....	115
---	-----

V BOB

MA'RIFAT ULASHIB.....	121
------------------------------	-----

YOSHLAR VA ILM-FAN

**Ilmiy-ommabop, o‘quv-metodik,
ma’naviy-ma’rifiy jurnali**

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o‘quvchilarni ijtimoiy faolligini oshirish markazida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
20.01.2024 yildagi 36-son Qarori bilan ta’sis etilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining ro‘yxatidan o‘tkazilgan.
(Guvohnoma № 270564., 06.05.2024 y.).

Jurnal bir yilda kamida 4 marotaba elektron nashr etiladi.
Bizning manzil: Toshkent shahri Olmazor tumani Talabalar 70

